

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

---

**નિકેશ તારાચંદ શાહ – વિરુદ્ધ – ભારત સંઘ તથા અન્ય એક.**

**(રિટ અરજી: (ફોજદારી) ક્રમાંક ૬૭ સન ૨૦૧૭ વગેરે)**

**નવેમ્બર ૨૩, ૨૦૧૭**

**[આર. એફ. નરીમન અને સં.જય કિશન કૌલ, ન્યાયાધીશો]**

મની લોન્ડરિંગ નિવારણ અધિનિયમ, ૨૦૦૨ – કલમ ૪૫(૧) – બંધારણીય માન્યતાની – કલમ ૪૫(૧) હેઠળ જામીન મંજૂર કરવા અંગે – કલમ ૪૫ હેઠળ પૂર્ણ કરવાની દ્વિગુણી શરતો, એટલે કે એવું માનવા માટે ચુકિતસંગત આધાર હોવા જોઈએ કે આરોપી આવા ગુનામાં દોષિત નથી અને જામીન પર રહેલ હોય ત્યારે તે કોઈ ગુનો કરવાના સંભાવના નથી – કલમ ૪૫(૧) હેઠળ જામીન મંજૂર કરવાની દ્રષ્ટિએ, તે ગુનો એવો હોવો જોઈએ જે અધિનિયમની અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળ ૩ વર્ષથી વધુની કેદની સજા પાત્ર ગુનાઓ સાથે સંબંધિત હોય અને ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સાથે સ્વયં સંબંધિત ન હોય – ઠરાવાયું: કલમ ૪૫(૧) અબંધારણીય છે કારણ કે તે જામીન પર મુક્તિ માટે વધુ બે શરતો લાદે છે, તેથી તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નું ઉલ્લંઘન કરે છે –

“આવો ગુનો” શબ્દપ્રયોગનો સંબંધ માત્ર અનુસૂચિના ભાગ એ ના ગુનાથી જ હોઈ શકે – જામીન માટે કરવામાં આવેલી અરજીમાં, જ્યાં મની લોન્ડરિંગનો ગુનો સંકળાયેલ હોય, જો કલમ ૪૫ લાગુ કરવાની હોય, તો અદાલતે એ બાબતે સંતોષ પામવો પડે કે એવું માનવા માટે ચુકિતસંગત આધાર છે કે અરજદાર અનુસૂચિના

ભાગ એ હેઠળના ગુનામાં દોષિત નથી, જે મની લોન્ડરિંગનો ગુનો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન ગુનો છે – તેથી, કલમ ૪૫ માં નિર્ધારિત ઢિગુણી શરતોનો મની લોન્ડરિંગના ગુનાને લગતી જામીન અરજી સાથે કોઈપણ પ્રકારનો સંબંધ રહેતો નથી – વધુમાં, અનુસૂચિત અથવા આધારભૂત ગુનામાં ૩ વર્ષથી વધુની કેદની સજાની અવધિનો આધાર લેવો, મની લોન્ડરિંગ અંગેના અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવા ઇચ્છિત હેતુ સાથે કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ વગરનું સ્પષ્ટપણે મનમાની અને અન્યાયી વર્ગીકરણ ગણાશે. આથી સ્પષ્ટપણે મનમાની, ભેદભાવપૂર્ણ અને અન્યાયી પરિણામ આવશે, જેના કારણે આ કલમ અમાન્ય બનશે – ભારતનું બંધારણ, અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧.

રિટ અરજીઓ અને અપીલોનો નિકાલ કરતાં, અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું: ૧. પ્રિવેન્શન ઑફ મની લોન્ડરિંગ અધિનિયમ, ૨૦૦૨ ની કલમ ૪૫(૧), જ્યાં સુધી તે જામીન પર મુકિત માટે વધુ બે શરતો લાદે છે, ત્યાં સુધી તેને બંધારણની કલમો ૧૪ અને ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાથી અસંવિધાનિક જાહેર કરવામાં આવે છે. [પેરા ૪૫] [૪૧૨-એફ-એચ]

૨.૧ જ્યારે પ્રિવેન્શન ઑફ મની લોન્ડરિંગ બિલ, ૧૯૯૯ સંસદ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું, ત્યારે કલમ ૪૪, જે હાલના અધિનિયમની કલમ ૪૫ને અનુરૂપ છે, તેમાં એવી જોગવાઈ હતી કે "આ અધિનિયમ" હેઠળ દંડનીય અનેક ગુનાઓ સંજોય ગણાશે, અને જામીન પર મુકિત માટેની ઢિગુણી શરતો માત્ર એટલી હદ સુધી જ લાગુ પડશે જેટલી હદ સુધી તે અધિનિયમના પોતાના ગુનાઓનો

સંબંધ છે. જ્યારે અધિનિયમ અંતે ૨૦૦૨માં અમલમાં લાવવામાં આવ્યું અને ૨૦૦૫માં અમલમાં મૂકવા માટે સૂચિત કરવામાં આવ્યું, ત્યારે આ યોજના મૂળભૂત રીતે બદલાઈ ગઈ. હવે, મની લોન્ડરિંગનો ગુનો અને મૂળગુનો બંનેનો વિચાર વિશેષ અદાલત દ્વારા થવાનો હતો, અને જામીન ત્યારે જ આપવામાં આવશે જ્યારે કલમ ૪૫(૧) હેઠળની ક્લિગુણી શરતો પૂર્ણ થાય, જ્યાં મૂળગુના માટેની કારાવાસની અવધિ ત્રણ વર્ષથી વધુ હોય. એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે બિલની કલમ ૪૪ માત્ર બિલની કલમો ૩ અને ૪ હેઠળના ગુનાઓનો જ ઉલ્લેખ કરતી હતી, જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૪૫ અધિનિયમની કલમો ૩ અને ૪ હેઠળના ગુનાઓનો કોઈ ઉલ્લેખ કરતી જ નથી. ઉલ્લેખ માત્ર અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળના ગુનાઓનો કરવામાં આવ્યો છે, જે ૨૦૦૨ના અધિનિયમની બહારના ગુનાઓ છે. [પેરા ૯] [૩૮૨- જી-એચ; ૩૮૩-એ-સી]

૨.૨ પ્રિવેન્શન ઓફ મની લોન્ડરિંગ બિલની કલમ ૪૪ માત્ર અધિનિયમ હેઠળના દંડનીય ગુનાઓનો જ ઉલ્લેખ કરતી હતી, જેમાં જામીન મંજૂર કરવા માટેની ક્લિગુણી શરતો, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા હેઠળ તેવી મંજૂરી માટેની મર્યાદાઓ ઉપરાંત, લાદવામાં આવી હતી. કોઈ રીતે, આ જોગવાઈ ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સંબંધે અમલમાં આવી નહીં, પરંતુ ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ બની ગઈ, જેને ૨૦૦૫માં અમલમાં મૂકવામાં આવી. કલમ ૪૫ દ્વારા કરવામાં આવેલ ફેરફાર એવો છે કે જામીન મંજૂર કરવાની દૃષ્ટિએ હવે જે બાબત જોવાની હતી તે અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળ

ત્રણ વર્ષ અથવા તેથી વધુ કારાવાસની સજા પાત્ર ગુનાઓ હતા, અને ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના પોતાના ગુનાઓ નહીં. તે તબક્કે, અનુસૂચિના ભાગ એમાં બે પરિચ્છેદો હતા—પેરા ૧માં દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૧ અને ૧૨૧એનો સમાવેશ થતો હતો, જે ભારત સરકાર સામે યુદ્ધ ચલાવવું અથવા યુદ્ધ ચલાવવાનો પ્રયાસ કરવો અથવા યુદ્ધ ચલાવવા માટે પ્રેરણા આપવી, તેમજ આવા ગુનાઓ કરવા માટેના ષડયંત્ર સાથે સંબંધિત છે. પેરા ૨ નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબ્સ્ટાન્સિઝ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ હેઠળના ગુનાઓ સાથે સંબંધિત હતો. અનુસૂચિના ભાગ બીમાં, જેમ મૂળરૂપે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો, દંડ સંહિતા હેઠળના કેટલીક જઘન્ય પ્રકૃતિના ગુનાઓનો ઉલ્લેખ હતો, જેમાં હત્યા, ખંડણી, અપહરણ, બનાવટ અને નકલી બનાવવાનો સમાવેશ થતો હતો. ભાગ બીના પેરા ૨થી પમાં આર્મ્સ એક્ટ, ૧૯૫૯, વાઈલ્ડલાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨, ઇમોરલ ટ્રાફિક (પ્રિવેન્શન) એક્ટ, ૧૯૫૬ અને પ્રિવેન્શન ઓફ કરપ્શન એક્ટ, ૧૯૮૮ હેઠળના કેટલાક ગુનાઓનો સમાવેશ થતો હતો. જ્યારે અધિનિયમ મૂળરૂપે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું, ત્યારે આથી સ્પષ્ટ હતું કે કલમ ૪૫(૧) હેઠળ લાગુ પડતી દ્વિગુણી શરતો માત્ર ભારત સરકાર સામે યુદ્ધ ચલાવવાના ગુનાઓ અને નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબ્સ્ટાન્સિઝ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓના કેસોમાં જ લાગુ પડશે. દંડ સંહિતા હેઠળના અત્યંત જઘન્ય ગુનાઓ પણ માત્ર ભાગ બીમાં જ સામેલ હતા, જેથી આવા ગુનાઓ માટે જામીન માંગવામાં આવે તો કલમ ૪૫(૧) દ્વારા લાદવામાં આવેલી

ઢિગુણી શરતો લાગુ ન પડે. અનુસંગિક રીતે, અનુસૂચિના ભાગ એ અને ભાગ બીમાં ગુનાઓને વર્ગીકૃત કરવાનો એક કારણ એ પણ હતો કે ભાગ બી હેઠળ ઉલ્લેખિત ગુનાઓ ત્યારે જ આકર્ષિત થતા જ્યારે આવા ગુનાઓમાં સંકળાયેલ કુલ કિંમત રૂપિયા ૩૦ લાખ અથવા તેથી વધુ હોય (જેમ અધિનિયમની કલમ ૨(વાચ) ત્યારે વાંચાતી હતી તે મુજબ). ત્યારબાદ, અધિનિયમમાં અનેક વખત સુધારાઓ કરવામાં આવ્યા છે. ૨૦૦૫માં કલમ ૪૫(૧)માં કરાયેલ સુધારો નિર્દોષ સ્વરૂપનો હતો. ૨૦૦૯ના સુધારાએ અનુસૂચિના ભાગ એ અને ભાગ બીમાં વધુ ગુનાઓનો સમાવેશ કર્યો. ભાગ એમાં દંડ સંહિતાની કલમો ૪૮૯એ અને બી હેઠળના, નકલી ચલણ બનાવટ સંબંધિત, ગુનાઓ ઉમેરવામાં આવ્યા અને એક્સપ્લોઝિવ સબ્સ્ટાન્સિઝ એક્ટ, ૧૯૦૮ તથા અનલૉફુલ એક્ટિવિટીઝ (પ્રિવેન્શન) એક્ટ, ૧૯૬૭ હેઠળના, આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત, ગુનાઓ ઉમેરવામાં આવ્યા. ભાગ બીમાં દંડ સંહિતાના અન્ય ઘણાં ગુનાઓ ઉમેરવામાં આવ્યા, તેમજ એક્સપ્લોઝિવ્ઝ એક્ટ, ૧૮૮૪, એન્ટિકિવટીઝ એન્ડ આર્સ ટ્રેઝર્સ એક્ટ, ૧૯૭૨, સિક્યોરિટીઝ એન્ડ એક્સચેન્જ બોર્ડ ઑફ ઇન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૯૨, કસ્ટમ્સ એક્ટ, ૧૯૬૨, બોન્ડેડ લેબર સિસ્ટમ (એબોલિશન) એક્ટ, ૧૯૭૬, ચાઇલ્ડ લેબર (પ્રોહિબિશન એન્ડ રેગ્યુલેશન) એક્ટ, ૧૯૮૬, ટ્રાન્સપ્લાન્ટેશન ઑફ હ્યુમન ઑર્ગન્સ એક્ટ, ૧૯૯૪, જુવેનાઇલ જસ્ટિસ (કેર એન્ડ પ્રોટેક્શન ઑફ ચિલ્ડ્રન) એક્ટ, ૨૦૦૦, એમિગ્રેશન એક્ટ, ૧૯૮૩, પાસપોર્ટ્સ એક્ટ, ૧૯૬૭, ફોરેનર્સ એક્ટ, ૧૯૪૬, કૉપિરાઇટ

એક્ટ, ૧૯૫૭, ટ્રેડમાર્ક્સ એક્ટ, ૧૯૯૯, ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી એક્ટ, ૨૦૦૦, બાયોલોજિકલ ડાઇવર્સિટી એક્ટ, ૨૦૦૨, પ્રોટેક્શન ઓફ પ્લાન્ટ એન્ડ ફાર્મર્સ રાઇટ્સ એક્ટ, ૨૦૦૧, એન્વાયરમેન્ટલ પ્રોટેક્શન એક્ટ, ૧૯૮૬, વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કન્ટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન એક્ટ), ૧૯૭૪, એર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કન્ટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન એક્ટ), ૧૯૮૧ અને સપ્રેશન ઓફ અનલૉકુલ એક્ટ્સ અગેન્સ્ટ સેફ્ટી ઓફ મેરિટાઇમ નેવિગેશન એન્ડ ફિક્સ્ડ પ્લેટફોર્મ્સ ઓફ કોન્ટેનેન્ટલ શેલ્ફ એક્ટ, ૨૦૦૨ હેઠળના ગુનાઓનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. [પેરા ૨૦, ૨૧] [૩૯૪-ડી-ઈ; ૩૯૫-ડી-ઈ; ૩૯૭-એ-ઈ] ૨.૩ કલમ જપનું રસપ્રદ લક્ષણ એ છે કે ઉક્ત કલમ હેઠળ પૂર્ણ થવી આવશ્યક એવી ઢિગુણી શરતો કે આરોપી “આવા ગુના” માટે દોષિત નથી એવો વિશ્વાસ થવા માટે વાજબી આધાર છે અને જામીન ઉપર રહેલા દરમિયાન તે કોઈપણ ગુનો આચરે તેવી શક્યતા નથી. “આવો ગુનો” એવો પ્રયોગ માત્ર અનુસૂચિના ભાગ ૧ માંના ગુનાથી જ સંબંધિત ગણાય. તેથી, જામીન માટે કરવામાં આવેલી અરજીમાં, જ્યાં મની લોન્ડરિંગનો ગુનો સંકળાયેલો હોય, ત્યાં જો કલમ જપ લાગુ કરવાની હોય, તો અદાલતને એવો વિશ્વાસ થવા માટે વાજબી આધાર હોવો આવશ્યક છે કે તે અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળના ગુનામાં દોષિત નથી, જે મની લોન્ડરિંગનો ગુનો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન એવો ગુનો છે. દરેક અન્ય અધિનિયમમાં, જ્યાં આ બે શરતો નક્કી કરવામાં આવી છે, ભલે તે આતંકવાદી અને વિઘાતક પ્રવૃત્તિઓ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૭ હોય કે નાર્કોટિક ડ્રગ્સ

એન્ડ સાઈકોટ્રોપિક સબસ્ટન્સેસ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ હોય, આરોપી ગુનામાં દોષિત નથી એવો વિશ્વાસ થવા માટેના વાજબી આધાર એ જ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાથી સંબંધિત હોય છે જેમાં આવી કલમ આવેલ છે. ટાડાની કલમ ૨૦(૮) અને એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭. માત્ર ૨૦૦૨ના અધિનિયમમાં જ નક્કી કરાયેલ આ બે શરતોનો સંબંધ ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાથી સર્વથા નથી, પરંતુ માત્ર અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં દર્શાવાયેલા અલગ અને વિશિષ્ટ ગુનાથી છે. સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૪૫માં નક્કી કરાયેલ આ બે શરતોનો મની લોન્ડરિંગના ગુના સંબંધિત જામીન અરજી સાથે કોઈપણ પ્રકારનો સંબંધ નથી, કારણ કે જો કલમ ૪૫ લાગુ કરવી હોય, તો અદાલત ફરિયાદ પક્ષે ચલાવેલ વ્યક્તિ મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં દોષિત છે કે નહીં તે બાબતે મનન કરતી નથી, પરંતુ તેના બદલે આવી વ્યક્તિ અનુસૂચિત અથવા આધારભૂત ગુનામાં દોષિત છે કે નહીં તે બાબતે મનન કરે છે. જામીનનો ઇનકાર અનુસૂચિત અથવા આધારભૂત ગુનાને સંબંધિત કારણોના આધારે કરવામાં આવશે, જ્યારે ફરિયાદ પક્ષે ચલાવાયેલ વ્યક્તિને અંતે તો સંપૂર્ણપણે ભિન્ન એવા ગુનાને, અર્થાત્ મની લોન્ડરિંગને, લીધે દંડિત કરવામાં આવશે. આ પણ ફરીથી એવી શરત નક્કી કરવાનું થાય છે, જેનો મની લોન્ડરિંગના ગુનાથી કોઈ સંબંધ જ નથી, અને જે વ્યક્તિ સાબિત કરી શકે કે તે મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં દોષિત નથી એવો વિશ્વાસ થવા માટે વાજબી આધાર છે, તેને પણ જામીન નકારી શકાય, કારણ કે તે એ સાબિત કરવામાં અસમર્થ રહે કે તે અનુસૂચિત અથવા

આધારભૂત ગુનામાં દોષિત નથી એવો વિશ્વાસ થવા માટે વાજબી આધાર છે. આથી ફરી એકવાર સ્પષ્ટપણે મનસ્વી, ભેદભાવપૂર્ણ અને અન્યાયી પરિણામ આવશે, જે આ કલમને અમાન્ય ઠેરવશે. [પેરા ૨૮] [ ૪૦૦-એફ-એચ; ૪૦૧-એ-ઈ ]

૨.૪ કલમ ૪૫ અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળના મૂળ ગુનાનું વર્ગીકરણ દંડાવધિના આધારે કરે છે. અનુસૂચિના ભાગ એમાં સમાયેલ ત્રણ વર્ષ અથવા તેથી વધુ દંડનીય ગુનાઓનું વર્ગીકરણ ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળ હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે વાજબી સંબંધ ધરાવતું હોવું આવશ્યક છે. ૨૦૦૨નો અધિનિયમ આ હેતુથી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો કે મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલ સંપત્તિ જપ્ત કરી શકાય અને તેને ફરી અર્થતંત્રમાં પરત લાવી શકાય, તેમજ મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં દોષિત વ્યક્તિઓને કાયદેસર જવાબદેહ ઠેરવી શકાય. તાજેતરના ૨૦૧૫ના સુધારામાં પણ વિધાનમંડળે અનુસૂચિના ભાગ બીમાં સમાવિષ્ટ ગુનામાં સંકળાયેલી રકમના મૂલ્યને વર્ગીકરણના આધારે તરીકે ઉપયોગમાં લીધું છે. જો ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળ ઉલ્લેખિત અને સંબંધિત એવા ગુનાઓના વર્ગીકરણ માટે એવો નાણાકીય મર્યાદાનો આધાર અપાયો હોત, જેના ઉપર એવી ગુનાઓ રચાતા ગણાય, તો આવું વર્ગીકરણ સ્પષ્ટપણે અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવાના હેતુ, અર્થાત્ મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી સંપત્તિ તથા રકમ જપ્ત કરવાનો અને મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં સંકળાયેલી વ્યક્તિઓને કાયદેસર જવાબદેહ ઠેરવવાનો, સાથે તર્કસંગત સંબંધ ધરાવતું હોત. બીજી તરફ, એ સ્પષ્ટ છે કે અનુસૂચિત અથવા મૂળ

ગુનામાં ૩ વર્ષથી વધુની કેદની સજા જેવા આધાર પર કરાયેલ વર્ગીકરણ પ્રત્યક્ષપણે મનમાનું અને અન્યાયી વર્ગીકરણ બનશે, અને મની લોન્ડરિંગ સંબંધિત અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે તેનો કોઈ તર્કસંગત સંબંધ નહીં રહે.

[પેરા ૨૯] [૪૦૧-એફ-એચ; ૪૦૨-એ-બી]

૨.૫ હત્યા જેવો અતિ જઘન્ય ગુનો, જે મૃત્યુદંડ અથવા આજીવન કારાવાસથી દંડનીય હોય અને જે હાલમાં અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં સમાવાયેલ છે, તેમાંથી ગુનાની આવક તરીકે માત્ર રૂ.૫,૦૦૦/- જ પ્રાપ્ત થઈ શકે. બીજી તરફ, કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૩૨ હેઠળ ખોટી જાહેરાત સંબંધિત ગુનો, જે વધુમાં વધુ ૨ વર્ષ સુધીની સજાથી દંડનીય છે અને જે અનુસૂચિના ભાગ ૨ હેઠળનો ગુનો છે, તેમાંથી ગુનાની આવક રૂપે કરોડો રૂપિયાની રકમ પ્રાપ્ત થઈ શકે. સંક્ષેપમાં, અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં સમાવાયેલ એવા ગુનાને, જે મૂળ ગુનો છે, તેમાં ત્રણ વર્ષથી વધુના કારાવાસના દંડના આધાર પર કરવામાં આવેલ વર્ગીકરણનો, ગુનાની આવક રૂપે પ્રાપ્ત થયેલી વિશાળ રકમોને જમ કરી અને તેમને અર્થતંત્રમાં પાછી લાવવાના હેતુ સાથે કોઈ યુક્તિપૂર્ણ સંબંધ રહેતો નથી. જ્યારે કલમ ૪૫ની વાત આવે છે, ત્યારે સ્પષ્ટ છે કે અનુસૂચિત ગુના સંબંધે સજાના આધાર પર કરાયેલ વર્ગીકરણનો નાણાં ધોવનાના ગુનામાં જામીન મંજૂર કરવા સાથે કોઈ યુક્તિપૂર્ણ સંબંધ નથી. આ સ્પષ્ટ છે કે વર્ગીકરણ ત્યારે જ યોગ્ય ગણાય જ્યારે તે પ્રગટપણે મનસ્વી ન હોય.

[પેરા ૩૦] [૪૦૨-સી-એફ]

૨.૬ અનુસૂચિના ભાગ અ ને, તેની વર્તમાન સ્થિતિમાં, જોતા સ્પષ્ટ થાય છે કે દંડ સંહિતા હેઠળના એવા ઘણા વિભાગો છે, જેઓ માટે આજીવન કારાવાસની સજા નિર્ધારિત છે, પરંતુ જેઓ અનુસૂચિના ભાગ અ માં સમાવાયેલા નથી, અને છતાં તે ગુનાથી પ્રાપ્ત આવક તરફ દોરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, દંડ સંહિતાની કલમ ૨૩૨ અને ૨૩૮, જે ભારતીય સિક્કાની બનાવટખોરી તથા બનાવટી ભારતીય સિક્કાના આયાત અથવા નિકાસ સંબંધિત છે, તે માટે આજીવન કારાવાસની સજા નિર્ધારિત છે. આ કલમો અનુસૂચિના ભાગ અ માં સમાવાઈ નથી, અને જે વ્યક્તિ ભારતીય સિક્કાની બનાવટખોરી કરે છે, તે ક્રિ.પ્ર.સં.હે. હેઠળ વિચારણા માટે પાત્ર બને છે, જેમાં જામીન અંગેની કલમ ૪૩૯ હેઠળની શરતો વડી અદાલત અથવા સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા લાદી શકાય છે. તેની સામે, કલમ ૨૫૫ હેઠળ સરકારી ટપાલમુદ્રાઓની બનાવટખોરી કરનાર વ્યક્તિ અનુસૂચિના ભાગ અ માં આવરી લેવાય છે, અને તે પણ આજીવન કારાવાસથી દંડનીય છે. જો એવી વ્યક્તિ જામીન માટે અરજી કરે, તો કલમ ૪૫ માં સમાવાયેલ ઢિ-શરતો તેના પર લાગુ પડશે. સમાન સ્થિતિ એવા ગુનાઓમાં પણ છે, જ્યાં વધુમાં વધુ ૧૦ વર્ષની સજા નિર્ધારિત છે. કલમ ૨૪૦, જે બનાવટી હોવાનું જાણીને કબજામાં રહેલા ભારતીય સિક્કાના પરિદાન સંબંધિત છે; કલમ ૨૫૧, જે બદલાયેલું હોવાનું જાણીને કબજામાં રહેલા ભારતીય સિક્કાના પરિદાન સંબંધિત છે; અને કલમ ૩૭૨ તથા ૩૭૩, જે વેશ્યાવૃત્તિના હેતુસર કિશોરોના વેચાણ અને ખરીદી સાથે સંબંધિત છે — આ બધા એવા ગુનાઓ છે, જે અનુસૂચિના ભાગ અ ની બહાર છે અને વધુમાં વધુ ૧૦ વર્ષની સજાથી દંડનીય છે. આ પૈકીનો દરેક ગુનો નાણાં ધોવાણને આવરી લઈ

શકે છે, પરંતુ અનુસૂચિના ભાગ અ માં ન હોવાને કારણે, આવા ગુનાઓ માટે આરોપિત વ્યક્તિ કલમ ૪૩૯ ક્રિ.પ્ર.સં.હે. હેઠળ, કોઈ વધારાની શરતો વિના, જામીન મેળવી શકે છે. બીજી તરફ, જો કોઈ વ્યક્તિ કલમ ૩૮૬ અથવા ૩૮૮ હેઠળ ખંડણીના ગુનામાં આરોપિત હોય, (આ કલમો અનુસૂચિના ભાગ અ માં સમાવાયેલ હોવાથી) તેમજ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ આરોપિત હોય, તો આવી કલમો હેઠળ આરોપિત વ્યક્તિ માત્ર કલમ ૪૫ માં નિર્ધારિત કડક શરતો પૂર્ણ કર્યા પછી જ જામીન મેળવી શકે. આ એક વધુ પરિસ્થિતિ છે, જે દર્શાવે છે કે નાણાં ધોવાણના ગુના અને તેના મૂળગુનાને કલમ ૪૫ લાગુ પાડવાની વ્યવસ્થા સ્પષ્ટપણે મનસ્વી છે. [પરિચ્છેદ ૩૧] [૪૦૩-સી-એચ; ૪૦૪-એ]

૨.૭ નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબસ્ટાન્સિસ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ની કલમો ૧૯, ૨૪, ૨૭એ અને ૨૯ એવી બધી કલમો છે, જે નાર્કોટિક દ્રવ્યો અને સાયકોટ્રોપિક પદાર્થો સાથે સંબંધિત છે, જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ પાસે આવા પદાર્થોની, જેની વ્યાખ્યા મુજબ "વ્યાપારી જથ્થો" ગણાય છે, એવી માત્રા મળી આવે છે. આવા દરેક મામલામાં, એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭ હેઠળ, આ ગુનાઓ માટે અભિયોજિત વ્યક્તિએ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ માં સમાવિષ્ટ સમાન દ્વિ-શરતો પૂર્ણ કરવી પડે છે. કારણ કે કોઈપણ સ્થિતિમાં એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ હેઠળ આ કલમો પર આ દ્વિ-શરતો લાગુ પડે છે, તેથી અનુસૂચિના ભાગ એ ના પરિચ્છેદ ૨ માં તેમને ફરીથી સામેલ કરવાની કોઈ જરૂર જ નહોતી; કારણ કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમો

૧૯, ૨૪, ૨૭એ અથવા ૨૯ હેઠળના ગુનાની સાથે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળના ગુનામાં પણ અભિયોજિત થાય છે, ત્યારે એવી વ્યક્તિ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ અને એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ હેઠળ થયેલા ગુનાઓ માટે જામીન માગે ત્યારે, કોઈપણ રીતે એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭ લાગુ પડે જ છે. ઉપરાંત, એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમમાં રહેલ વર્ગીકરણ સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરી દેવામાં આવ્યું છે. અસમાન વ્યક્તિઓ સાથે હવે જાણે તેઓ સમાન હોય તેમ વર્તન કરવામાં આવે છે. એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓનું વર્ગીકરણ આરોપી પાસે મળી આવેલ નાર્કોટિક દ્રવ્યો અને સાયકોટ્રોપિક પદાર્થોના જથ્થાના આધારે કરવામાં આવ્યું છે, જેને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે: વ્યાખ્યાયિત નાનો જથ્થો; વ્યાખ્યાયિત નાનાં જથ્થા કરતાં વધુ પરંતુ વ્યાપારી જથ્થા કરતાં ઓછો જથ્થો; અને વ્યાખ્યાયિત વ્યાપારી જથ્થો. આવા ગુનાઓ માટેની સજાઓ નાનાં જથ્થા સાથે મળી આવેલી વ્યક્તિ માટે ૧ વર્ષથી ૩૩ થઈ, નાનાં જથ્થા અને વ્યાપારી જથ્થા વચ્ચેની માત્રા સાથે મળી આવેલી વ્યક્તિ માટે ૧૦ વર્ષ સુધી જાય છે, અને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ વ્યાપારી જથ્થા સાથે મળી આવે ત્યારે ઓછામાં ઓછી ૧૦ વર્ષથી લઈને ૨૦ વર્ષ સુધી થાય છે. એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭ માં નિર્ધારિત ઢિ-શરતો માત્ર એટલા હદ સુધી જ લાગુ પડે છે કે જામીન એવી વ્યક્તિઓ દ્વારા માગવામાં આવે છે, જેઓ પાસે વ્યાપારી જથ્થો હોય. નાનાં જથ્થા સાથે મળી આવેલી વ્યક્તિ અથવા નાનાં જથ્થા કરતાં વધુ પરંતુ વ્યાપારી જથ્થા કરતાં ઓછા જથ્થા સાથે મળી આવેલી વ્યક્તિ, જેને અનુક્રમે એક વર્ષની સજા અથવા ૧૦ વર્ષની સજા થઈ શકે છે, તે એન.ડી.પી.એસ.

અધિનિયમની કલમ ૩૭ હેઠળ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ માં સમાવિષ્ટ સમાન દ્વિ-શરતો પૂર્ણ કર્યા વિના ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૯ હેઠળ જામીન માટે અરજી કરી શકે છે. આ ત્રણેય ઉલ્લંઘનોને એકરૂપ ગણી અને તેમને એક જ વર્ગમાં મૂકી દેતાં, ૨૦૦૨ નો અધિનિયમ એવા ગુનાઓને સમાન ગણે છે, જેઓને વધારાની દ્વિ-શરતો લગાવીને જામીન મંજૂર કરવાની બાબતમાં એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ પોતે અસમાન ગણે છે. આ કલમ ૪૫ ના અમલની વધુ એક સ્પષ્ટપણે મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ વિશેષતા છે. [પરિષેદ ૩૨, ૩૩] [૪૦૪-બી-એચ; ૪૦૫-એ-બી]

૨.૮ અનુસૂચિના ભાગ અ ના પરિષેદ ૨૩ નો ઉલ્લેખ કરવાથી પણ દર્શાવશે કે જૈવિક વૈવિધ્ય અધિનિયમ, ૨૦૦૨ હેઠળના ગુનામાં કલમ ૪૫ નો ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે. જો અધિનિયમ હેઠળ આવરી લેવાયેલ વ્યક્તિ રાષ્ટ્રીય જૈવિક વૈવિધ્ય પ્રાધિકરણની પૂર્વ મંજૂરી વિના, સંશોધન માટે અથવા વેપારી ઉપયોગ માટે, ભારતમાં ઉપલબ્ધ કોઈપણ જૈવિક સંસાધનો મેળવે, તો તે અધિનિયમની કલમ ૫૫ હેઠળ વધુમાં વધુ ૫ વર્ષ સુધીના કારાવાસથી દંડનીય બને છે. આ જોગવાઈનો ભંગ, જ્યારે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળના ગુના સાથે જોડાય, ત્યારે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ માં નિર્ધારિત દ્વિ શરતો પૂર્ણ થાય ત્યારે જ જામીન મળવા તરફ દોરી જશે. કલ્પનાના કોઈપણ ખેંચાણથી આવા પ્રકારના ગુનાને એટલો ગંભીર ગણાવી શકાય નહીં કે જામીન મંજૂર કરતાં પહેલાં કલમ ૪૫ ની દ્વિ શરતો પૂર્ણ કરવી આવશ્યક બની જાય, ભલે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ

જપ નું પાલન કર્યા બાદ સજાના આધારે કરવામાં આવેલ વર્ગીકરણનો જામીન મંજૂરી સાથે તર્કસંગત સંબંધ છે એવું માન્ય ધરીએ તો પણ. [પરિષેદ ૩૪] [૪૦૫-સી-ડી]

૨.૯ અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળના ગુના સાથે મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા અભિયોજિત વ્યક્તિને પૂર્વજામીન મંજૂર કરી શકાય છે, જે સમગ્ર વિચારણા દરમિયાન ચાલુ રહી શકે છે. સ્પષ્ટ છે કે આવા જામીનની મંજૂરી માટે અધિનિયમની કલમ ૪૫ની શરતો પૂર્ણ કરવાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૧૯ હેઠળ અટકાયત કરાયેલ વ્યક્તિને જ કલમ ૪૫ની શરતો પૂર્ણ કર્યા બાદ જામીન પર મુક્ત કરી શકાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી પૂર્વ-અટકાયત જામીનનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી કલમ ૪૫ પોતાના જ શબ્દોમાં લાગુ પડતી નથી. આ પણ, ફરીથી, અત્યંત વિસંગત સ્થિતિ તરફ દોરી જશે.

[પેરા ૩૫] [૪૦૫-ઈ-જી]

૨.૧૦ કલમ ૪૫ને યથાવત્ માન્ય રાખવી જોઈએ કારણ કે તે ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળની સંપૂર્ણ સંહિતાનો ભાગ છે; કલમ ૪૫ને કલમો ૩ અને ૪ સાથે વાંચવામાં આવે ત્યારે અનિવાર્યપણે એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું પડે છે કે ગુનાથી પ્રાપ્ત થયેલી આવકનો સ્ત્રોત, જે અનુસૂચિત ગુનો છે, અને નાણાં ધોવણનો ગુનો, બંનેનો એકસાથે વિચારણ થવો જોઈએ, અને જે સંબંધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે તે એટલા માટે છે કે નાણાં ધોવણનો સ્ત્રોત નાણાં ધોવણ જેટલો જ મહત્વનો હોવાથી

કલમ જપ હેઠળની શરતો લાગુ કરવી જ પડશે — એવી રજૂઆત સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ જપને મર્યાદિત અર્થમાં વાંચવી જોઈએ, એટલે કે જ્યારે અદાલત આ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે કોઈ વ્યક્તિ ગુનામાં દોષિત નથી એમ માનવા માટે વાજબી આધાર છે, ત્યારે તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ થાય કે અદાલતે પ્રથમ દ્રષ્ટિએ એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું જોઈએ; અને જામીન પર હોય ત્યારે તે “કોઈપણ ગુનો” કરવાનો સંભાવ નથી — આ વાતને સમાન સ્વરૂપના કોઈ ગુના સુધી જ મર્યાદિત માનવી જોઈએ. માત્ર આ બે શરતોને મર્યાદિત અર્થમાં વાંચવાથી પ્રગટ મનસ્વીપણું અને ભેદભાવના દોષનું નિવારણ થતું નથી. ઉપરાંત, કલમ જપ એવી બે શરતો મૂકે છે જે સામાન્ય જામીન મંજૂર કરવા માટે નિર્ધારિત શરતો જેવી છે — આ દલીલ પણ સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. સ્પષ્ટ છે કે કલમ જપમાં નિર્ધારિત જોડિયા શરતો અમરમણી ત્રિપાઠી કેસમાં નિર્ધારિત કરાયેલ કોઈપણ શરત કરતાં ઘણો ઊંચો પ્રતિબંધક ધોરણ સ્થાપે છે. વાસ્તવમાં, કોઈ ગુનામાં જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ ચલાવવામાં આવી રહી હોય એવી વ્યક્તિને લાગુ પડતી નિર્દોષતાની અનુમાનધારણા, કલમ જપમાં નિર્ધારિત શરતો દ્વારા ઉલટી કરવામાં આવે છે, જ્યારે સામાન્ય જામીન મંજૂર કરવા બાબતે નિર્દોષતાની અનુમાનધારણા લાગુ રહે છે અને ત્યારબાદ દર્શાવાયેલા વિવિધ પરિબલો પર વિચાર કરવામાં આવે છે. કલમ જપ હેઠળ, અદાલતને આ બાબતે સંતુષ્ટ થવું આવશ્યક છે કે તે વ્યક્તિ આવા ગુનામાં દોષિત નથી એમ માનવા માટે વાજબી આધાર છે અને જામીન પર હોય ત્યારે તે કોઈપણ ગુનો કરશે તેવી સંભાવના નથી.

[પરિષેદ ૩૬] (૪૦૬-સી-એચ; ૪૦૭-એ]

૨.૧૧ કલમ ૪૫ એક કઠોર જોગવાઈ છે, જે કોઈપણ ગુનામાં આરોપિત વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ નિર્દોષતાની પૂર્વધારણાને, જે મૂળભૂત છે, સંપૂર્ણપણે ઉલટી પાડી દે છે. વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકારમાં, જે અનુચ્છેદ ૨૧ દ્વારા સુનિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે, ગંભીર હસ્તક્ષેપ કરતી એવી કલમ લાગુ કરતાં પહેલાં, આ અદાલતે દોગણી ખાતરી કરવી આવશ્યક છે કે આવી જોગવાઈ ગંભીર અપરાધનો સામનો કરવા માટે રાજ્યના પ્રબળ હિતને આગળ વધારે છે. આવા કોઈ પ્રબળ રાજ્ય હિતના અભાવે, કલમ ૪૫ની જોગવાઈઓનો અવિચારી અમલ નિશ્ચિતપણે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરશે. કલમ ૪૫ સમકક્ષ જોગવાઈઓને માત્ર એ આધાર પર જ યથાવત્ રાખવામાં આવી છે કે અત્યંત ઘોર સ્વરૂપના અપરાધોનો સામનો કરવા માટે રાજ્યનું પ્રબળ હિત અસ્તિત્વમાં છે. [પેરા ૩૮] (૪૦૮-સી-ઈ)

૨.૧૨ કલમ ૪૫ માત્ર અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં આવેલા અનુસૂચિત ગુનાની જ વાત કરે છે, જ્યારે કલમ ૨૪ મની લોન્ડરિંગના ગુનાની વાત કરે છે અને મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી કરાયેલ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ અનુમાન ઊભું કરે છે. આ અનુમાનનો કલમમાં ઉલ્લેખિત અનુસૂચિત ગુનાને કોઈ લાગુ પડતો નથી

૪૫. [પેરા ૪૧] (૪૧૧-બી-સી)૩. ધારા ૪૫ માં સમાવાયેલ ઢિ

શરતોના અસ્તિત્વના કારણે જેઓમાં જામીન નકારવામાં આવ્યા છે તે બધા મામલાઓ હવે જામીન નકારનાર સંબંધિત અદાલતો સમક્ષ પરત મોકલવામાં આવશે. આવા તમામ આદેશો રદ કરવામાં આવે છે, અને કેસોને સંબંધિત અદાલતો પાસે પરત મોકલવામાં આવે છે જેથી ૨૦૦૨ના અધિનિયમની ધારા ૪૫ માં સમાવાયેલ ઢિ શરતો લાગુ કર્યા વિના ગુણદોષના આધારે શક્ય તેટલી વહેલી તકે તેમની સુનાવણી કરવામાં આવે. [પેરા ૪૫] [૪૧૨-જી-એચ]

યુ.પી. રાજ્ય સી.બી.આઈ. મારફતે વિ. અમરમણિ ત્રિપાઠી.

[૨૦૦૫] ૩ સપ્લ્. એસ.સી.આર ૪૫૪ : (૨૦૦૫) ૮ એસ.ઈ.સી ૨૧ ;

ગૌતમ કુંડુ વિ. નિર્દેશાલય અમલવારી

(૨૦૧૫) ૧૬ એસ.સી.સી. ૧ ; રોહિત તા૧૧ડો૧૧ વિ. ત્લે એન્ફોર્સમેન્ટ ડિરેક્ટોરેટ ૨૦૧૭(૧૩) સ્કેલ ૩૮૫ ; રાજેશ કુમાર ૧૧.

દિલ્હીની એનસીટી સરકાર મારફતે રાજ્ય (૨૦૧૧) ૧૩ એસસીસી ૭૦૬ ; ગુર્જા/.:સ્લઝ સિંહ સિબ્બિયા વિ. પંજાબ રાજ્ય ૨૦૧૭(૧૩) સ્કેલ ૩૮૫ : (૧૯૮૦) ૨ એસસીસી ૫૬૫ : બોમ્બે રાજ્ય અને અન્ય વિ.

એફ.એન. બલસારા [૧૯૫૧] એસસીઆર ૬૮૨ ;

બુધન ચૌધરી ૧૧. બિહાર રાજ્ય [૧૯૫૫] ૧ એસસીઆર ૧૦૪૫ ;

અસગરઅલી નજરઅલી સિંગાપોરાવાદા વિ. બોમ્બે રાજ્ય [૧૯૫૭]

એસસીઆર ૬૭૮ ; શાયરા બાનો વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય (૨૦૧૭)

૯ એસસીસી ૧ ; મનેકા ગાંધી વિ. ભારત સંઘ [૧૯૭૮] ૨ એસસીઆર

૬૨૧ : (૧૯૭૮) ૧ એસસીસી

૨૪૮ ; વિશેષ અદાલતો વિધેયક, ૧૯૭૮, ઈન રે [૧૯૭૯] ૨  
એસ.સી.આર. ૪૭૬ : (૧૯૭૯) ૧ એસ.સી.સી. ૩૮૦ ; સિદ્ધસ્વરામ  
સતલિંગપ્પા મ્હેત્રે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [૨૦૧૦] ૧૫ એસ.સી.આર.  
૨૦૧ :

(૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૬૯૪ ; રણજિતસિંગ બ્રહ્માજીતસિંગ શર્મા  
વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય [૨૦૦૫] ૩ એસ.સી.આર. ૩૪૫ :  
(૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૨૯૪ ; ગોરા\! કથુરિયા વિ. ભારત સંઘ અને  
અન્ય .. ૨૦૧૭ (૩૪૮) ઈ.એલ.ટી. ૨૪ (પી & એચ) – નો ઉલ્લેખ  
કરવામાં આવ્યો.

કર્તાર સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય [૧૯૯૪] ૨ એસ.સી.આર. ૩૭૫ :  
(૧૯૯૪) ૩ સેક ૫૬૯ – લાગુ પડતું નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું.  
યુ૧૧૧ઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. એન્યની સલેરનો અને વિન્સેન્ટ કાફારો ૪૮૧  
યુએસ ૭૩૯ (૧૯૮૭) ; સ્ટેક વિ. બોયલ, ૩૪૨ યુએસ ૧ – નો ઉલ્લેખ  
કરવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ કાનૂન સંદર્ભ

પરાક

[૨૦૦૫] ૩ સપિલ. એસ.સી.આર. ૪૫૪ . નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો

(૨૦૧૫) ૧૬ સેક ૧ પેરાક

ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ

૨૦૧૭(૧૩) સ્કેલ ૩૮૫ પેરા ૬

## ઉલ્લેખિત

(૨૦૧૧) ૧૩ એસ.ઈ.સી. ૭૦૬ નો પરિચ્છેદ ૧૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૧૯૮૦) ૨ સેક ૫૬૫

## ઉલ્લેખિત પરિચ્છેદ ૧૪

[૧૯૫૧] એસસીઆર ૬૮૨ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ફકરો ૧૫

માં

[૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૪૫ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

પરિચ્છેદ ૧૬

[૧૯૫૭] એસ.સી.આર. ૬૭૮ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૧૭

(૨૦૧૭) ૯ સેક ૧

## ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરિચ્છેદ ૧૮

[૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર. ૬૨૧ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ

૧૯

[૧૯૭૯] ૨ એસ.સી.આર. ૪૭૬ નો સંદર્ભ લેવાયો છે. પેરા ૩૦

[૨૦૧૦] ૧૫ એસ.સી.આર. ૨૦૧ નો પરિચ્છેદ ૩૫ માં ઉલ્લેખ

કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૪] ૨ એસ.સી.આર. ૩૭૫ લાગુ પડતું નથી એવું ઠરાવવામાં

આવ્યું ફકરો ૩૯

[૨૦૦૫] ૩ એસ.સી.આર. ૩૪૫ નો ઉલ્લેખ ફકરો ૪૦ માં કરવામાં

આવ્યો

૨૦૧૭ (૩૪૮) ઈ.એલ.ટી. ૨૪ (પી એન્ડ એચ)નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પેરા ૪૩ ફોજદારી મૂળ/અપીલ અધિકારક્ષેત્ર : રિટ અરજી (ફોજદારી) નં. ૬૭ ઓફ ૨૦૧૭.

ભારતના બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ.

સાથે

ડબ્લ્યુ. પી. (ફોજદારી) નં. ૧૦૩, ૧૪૪ અને ૧૫૨ ઓફ ૨૦૧૭ ફોજદારી અપીલ ક્રમાંકો ૨૦૧૨, ૨૦૧૩ અને ૨૦૧૪, ૨૦૧૭ ના.

મુકુલ રોહતગી, વિક્રમ ચૌધરી, વરિષ્ઠ વકીલો, સૌરભ કિર્પાલ, સંજય અગરવાલ, નિખિલ જૈન, સંગ્રામ એસ. સરોન, આશિષ બત્રા, હર્ષિત સેઠી, સાજલ ચાદવ, ઋષિ સહગલ, વંશી રાવ, સમીર રોહતગી, સુશ્રી પ્રીતી સિંહ, અમિત કે. નૈન, અરજદાર તરફથી વકીલો.

કે.કે. વેણુગોપાલ, એડવોકેટ જનરલ, સુશ્રી પિંકી આનંદ, એ.એસ.જી., એ. કે. પાંડા, વરિષ્ઠ વકીલો, સુશ્રી બિનુ તમ્બા, પી. કે. દે, સુશ્રી શિરીન ખજૂરિયા, હેમંત આર્યા, પંકજ પાંડે, બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ, સુશ્રી સુષ્મા મનચંદા, એ.સી. સિંહ, મનોજ સિંહ, રોહિત ભટ્ટ, ધ્રુવ તમ્બા, પ્રતિવાદીઓ તરફથી વકીલો.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રદાન કરવામાં આવ્યો હતો

આર. એફ. નરીમાન, ન્યાયાધીશ ૧. અનુમતિ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. હાલની રિટ અરજીઓ અને અપીલો ધનશોધન પ્રતિબંધક

અધિનિયમ, ૨૦૦૨ ની કલમ ૪૫ ની બંધારણીય માન્યતા અંગેનો પ્રશ્ન ઉઠાવે છે. કલમ ૪૫(૧) જામીન મંજૂર કરવા માટે બે શરતો લાદે છે, જ્યાં અધિનિયમની અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળ ૩ વર્ષથી વધુ કારાવાસની સજાપાત્ર ગુનો સંકળાયેલો હોય. આ શરતો એવી છે કે જામીન પર મુક્તિ માટેની કોઈપણ અરજીનો વિરોધ કરવાની તક સરકારી વકીલને આપવી આવશ્યક છે અને જ્યાં સરકારી વકીલ અરજીનો વિરોધ કરે છે ત્યાં અદાલત એ બાબતે સંતુષ્ટ હોવી જોઈએ કે એવો વિશ્વાસ કરવા માટે વાજબી આધાર છે કે આરોપી એવો ગુનો કર્યામાં દોષિત નથી, અને જામીન પર રહેલા દરમિયાન તે કોઈ ગુનો કરે તેવી શક્યતા નથી.

૩. મની લોન્ડરિંગ નિવારણ અધિનિયમ, ૨૦૦૨, તેની હેતુઓ અને કારણોની વિગત મુજબ, મની લોન્ડરિંગને ગુનો બનાવવો અને મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી સંપત્તિ જપ્ત કરવી, જેથી ભારતની નાણાકીય પ્રણાલી માટે ઉભી થતી આ ગંભીર ધમકીનો પૂરતો સામનો કરી શકાય, તે હેતુસર અમલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમની હેતુઓ અને કારણોની વિગત પૂર્ણરૂપે પ્રસ્તુત કરવી યોગ્ય રહેશે.

'''હેતુઓ અને કારણોનું નિવેદન

તેવું સમજાયું છે કે વિશ્વભરમાં નાણાં-ઘોવાણ માત્ર દેશોની નાણાકીય પ્રણાલીઓ માટે જ નહીં, પરંતુ તેમની અખંડિતતા અને સર્વભૌમત્વ માટે પણ ગંભીર જોખમ ઉભું કરે છે. આવી ધમકી નિવારવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાય દ્વારા હાથ ધરાયેલ કેટલીક પહેલો નીચે દર્શાવવામાં આવે છે:—

(એ) ભારત જેનું પક્ષકાર છે એવી માદક દ્રવ્યો અને મનોપ્રભાવક પદાર્થોના ગેરકાયદેસર વેપાર વિરુદ્ધની સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની કન્વેન્શન, માદક દ્રવ્ય સંબંધિત ગુનાઓમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ આવકના ધનશોધન તથા અન્ય સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના નિવારણ અને આવા ગુનામાંથી પ્રાપ્ત થયેલ આવકની જમી માટે આહ્વાન કરે છે.

(બી) બેસલ સિદ્ધાંતોનું નિવેદન, જેનું પ્રતિપાદન ૧૯૮૯માં કરવામાં આવ્યું હતું, તેમાં નાણાં ધોવણીની સમસ્યાનો સામનો કરવામાં કાયદાનો અમલ કરનાર એજન્સીઓને સહાય કરવા માટે બેન્કોએ અનુસરવી જોઈએ તેવી મૂળભૂત નીતિઓ અને પ્રક્રિયાઓનું રૂપરેખાંકન કરવામાં આવ્યું હતું.

(સી) મની-લૉન્ડરિંગની સમસ્યાની તપાસ કરવા માટે પેરિસમાં ૧૪મીથી ૧૬મી જુલાઈ, ૧૯૮૯ દરમિયાન યોજાયેલા સાત મુખ્ય ઔદ્યોગિક રાષ્ટ્રોના શિખર સંમેલનમાં સ્થાપિત કરાયેલ ફાઈનાન્સિયલ એક્શન ટાસ્ક ફોર્સે ચાલીસ ભલામણો કરી છે, જે મની-લૉન્ડરિંગની સમસ્યાનો સામનો કરવા માટે વ્યાપક કાયદેસર વ્યવસ્થાના મૂળભૂત આધારરૂપ સામગ્રી પ્રદાન કરે છે. આ ભલામણોને વિવિધ મથાળાઓ હેઠળ વર્ગીકૃત કરવામાં આવી હતી. કેટલાક મહત્વપૂર્ણ મથાળાઓ નીચે મુજબ છે—

- (૧) ગંભીર ગુનાઓ દ્વારા વહન કરાયેલ નાણાંના ધનશોધનને ફોજદારી ગુનો જાહેર કરવો;
- (૨) નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા જાહેર કરવાની પદ્ધતિઓ નિર્ધારિત કરવા . અહેવાલપાત્ર વ્યવહારો અંગે;.

- (૩) ગુનાની આવકનો જમી;
- (૪) ધનશોધનને પ્રત્યર્પણયોગ્ય ગુનો જાહેર કરવો; અને
- (૫) ધન ધોવાણની તપાસમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારને પ્રોત્સાહન આપવું.
- (ડી) સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ તેના ઠરાવ નં. એસ-૧૭/૨ તા. ૨૩મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૦ દ્વારા સ્વીકારેલ રાજકીય ઘોષણાપત્ર અને વૈશ્વિક કાર્ય કાર્યક્રમમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, સભ્ય રાજ્યોને અપીલ કરવામાં આવી છે કે તેઓ નશીલા દ્રવ્યો સંબંધિત નાણાંના ધોવાણ માટે નાણાકીય સંસ્થાઓનો ઉપયોગ થતો અટકાવવા માટે યાંત્રિક વ્યવસ્થા વિકસાવે અને આવા ધોવાણને અટકાવવા માટે કાયદાકીય જોગવાઈઓ અમલમાં લાવે.
- (પ) વિશ્વની માદક દ્રવ્યોની સમસ્યાનો સંયુક્ત રીતે પ્રતિરોધ કરવા અંગે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર દ્વારા યોજાયેલ વિશેષ સત્રમાં, જે ૮મીથી ૧૦મી જૂન, ૧૯૯૮ દરમિયાન પૂર્ણ થયું હતું, ધનશોધનનો પ્રતિરોધ કરવાની આવશ્યકતા અંગે વધુ એક ઘોષણા કરવામાં આવી હતી. ભારત આ ઘોષણાનું હસ્તાક્ષરકાર છે.
૨. ધન-શોધન અને તેની સાથે સંકળાયેલી પ્રવૃત્તિઓને રોકવા, ગુનાની આવકની જમી કરવા તથા ધન-શોધન સામે લડવા માટેના ઉપાયોનું સમન્વયન કરવા એજન્સીઓ અને યાંત્રિકીઓની સ્થાપના કરવા વગેરે માટે, અન્ય બાબતો સાથે સાથે, વ્યાપક કાયદેસરની જોગવાઈ ઘડવાની તાત્કાલિક આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં રાખીને, ધન-શોધન પ્રતિબંધ વિધેયક, ૧૯૯૮

- લોકસભામાં તા. ૪ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૮ના રોજ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. આ વિધેયકને નાણાં વિષયક સ્થાયી સમિતિને મોકલવામાં આવ્યો હતો, જેણે તા. ૪ માર્ચ, ૧૯૯૯ના રોજ પોતાનો અહેવાલ લોકસભા સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો. સ્થાયી સમિતિની કેન્દ્રીય સરકારે સ્વીકારેલી ભલામણો આ મુજબ છે કે
- (એ) “બેંકિંગ કંપની” અને “વ્યક્તિ” જેવા અભિવ્યક્તિઓની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે;
- (બી) ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળની અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં હિસાબોની કાવતરાપૂર્વક ખોટી નોંધણી સંબંધિત કલમ ૪૭૭ એ હેઠળના ગુના સંબંધિત શબ્દોને દૂર કરવામાં આવે;
- (સી) ધન-શોધનની વ્યાખ્યા સંબંધિત ખંડ ૩(બી) માં “જાણતા હોતાં” શબ્દનો સમાવેશ કરવામાં આવે;
- (ડી) બેંકિંગ કંપનીઓ, નાણાકીય સંસ્થાઓ અને મધ્યસ્થોને, આવકવેરા આયોગપાલને બદલે, નિયામકને વ્યવહારોની માહિતી આપવાની ફરજ પાડવામાં આવે;
- (ઈ) નાણાકીય સંસ્થાઓ અને મધ્યસ્થોની ફરજો સંબંધિત ખંડ ૨ ના કાર્યક્ષેત્રમાં બેંકિંગ કંપનીઓને પણ લાવવામાં આવે;
- (ટી) જે વ્યક્તિની તલાશી લેવાઈ રહી હોય અથવા જેણે ધરપકડ કરવામાં આવી હોય, તેવી વ્યક્તિને ગેઝેટેડ અધિકારી અથવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ હાજર કરવા માટે ૨૪ કલાકની નિશ્ચિત સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવે;
- (જી) પરસ્પર-સંકળાયેલા વ્યવહારો અંગેની અનુમાન સંબંધિત ખંડ ૨૨ માં “જો

સુધી સંબંધિત સત્તાધિકારીના સંતોષ મુજબ અન્યથા સાબિત ન થાય” એવા શબ્દો ઉમેરવામાં આવે;

(એચ) અપીલેટ ટ્રિબ્યુનલના અધ્યક્ષના પદમાં તેમના અવસાન, રાજીનામા અથવા અન્ય કારણસર ખાલી જગ્યા ઊભી થાય તો, તે ખાલી જગ્યા ભરવા માટે આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર નિયુક્ત થનાર નવા અધ્યક્ષ પોતાના પદભાર ગ્રહણ કરે તે તારીખ સુધી વરિષ્ઠતમ સભ્ય અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરે;

(૧) અપીલેટ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષનો અપીલકર્તા આવકવેરા અધિનિયમ, ૧૯૬૧ ની કલમ ૨૮૮ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કોઈપણ અધિકૃત પ્રતિનિધિને નિયુક્ત કરવા માટે સત્તાધિકૃત થઈ શકે;

(જે) હેરાનગતિપૂર્ણ તલાશી અને ખોટી માહિતી માટેની સજાને ત્રણ મહિનાની કેદમાંથી વધારીને બે વર્ષની કેદ સુધી અથવા રૂપિયા દસ હજારના દંડમાંથી વધારીને રૂપિયા પચાસ હજારના દંડ સુધી અથવા બંને સુધી કરવામાં આવે;

(કે) કાનૂની કાર્યવાહી પર પ્રતિબંધ સંબંધિત ખંડમાં “સદ્ભાવના” શબ્દનો સમાવેશ કરવામાં આવે. કેન્દ્રીય સરકારે ઉપરોક્ત ભલામણોને વ્યાપક રીતે સ્વીકારી છે અને ઉક્ત ભલામણોની જોગવાઈઓ વિધેયકમાં સમાવેશ કરી છે.

૩. ઉપરોક્ત સ્થાયી સમિતિની ભલામણો ઉપરાંત કેન્દ્રીય સરકાર

(એ) જામીન મંજૂર કરવા માટે નિર્ધારિત શરતોમાં શિથિલતા લાવવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, જેથી અદાલત સોળ વર્ષથી ઓછી વય ધરાવતા વ્યક્તિને, અથવા સ્ત્રીને, અથવા બીમાર અથવા અશક્ત વ્યક્તિને જામીન મંજૂર કરી શકે,

(બી) સમન્સના પાલનના અભાવ બાબતે થતા અવગણનાના કિસ્સામાં દંડ લાદવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, વગેરે.

(સી) નિશ્ચિત બાબતોમાં સહાય માટે પરસ્પર વ્યવસ્થા તથા મિલકતના જોડાણ અને જમીની પ્રક્રિયા અંગે જોગવાઈઓ કરવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, જેથી દેશની બહાર રાખવામાં આવેલ મની-લૉન્ડરિંગમાં સંકળાયેલ નાણાંના હસ્તાંતરણને અને વિદેશમાંથી આરોપી વ્યક્તિઓના પ્રત્યર્પણને સુગમ બનાવાઈ શકે.

૪. જો કે આ અધિનિયમ સંસદ દ્વારા વર્ષ ૨૦૦૨માં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં તે માત્ર ૧.૭.૨૦૦૫ના રોજ અમલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો. કેટલીક મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈઓ, જેઓ સાથે અમારો સીધો સંબંધ છે, નીચે દર્શાવવામાં આવે છે:

"કલમ ૨. વ્યાખ્યાઓ.-( ૧) આ અધિનિયમમાં, જો પ્રસંગ અન્યથા આવશ્યક ન બનાવે તો,-

(પી) "મની-લૉન્ડરિંગ" ને કલમ ૩ માં તેને સોંપવામાં આવેલો અર્થ થશે;

(યુ) "અપરાધથી પ્રાપ્ત થયેલ આવક" નો અર્થ એવી કોઈપણ મિલકત થાય છે, જે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા, અનુસૂચિત ગુનાથી સંબંધિત ગુનાહિત પ્રવૃત્તિના પરિણામે, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે, પ્રાપ્ત અથવા હસ્તગત કરવામાં આવી હોય, અથવા એવી કોઈપણ મિલકતનું મૂલ્ય; અથવા જ્યાં આવી મિલકત દેશની બહાર લઈ જવાઈ હોય અથવા રાખવામાં આવી હોય, ત્યાં દેશની અંદર

ધરાવવામાં આવેલી તેના સમકક્ષ મૂલ્યની મિલકત;

(૧૦) "અનુસૂચિ" નો અર્થ આ અધિનિયમની અનુસૂચિ થાય છે;

(વાચ) "અનુસૂચિત ગુનો" નો અર્થ થાય છે—

(૧) અનુસૂચિના ભાગ અ હેઠળ નિર્દિષ્ટ ગુનાઓ; અથવા

(૨) અનુક્રમણિકાના ભાગ બી હેઠળ નિર્દિષ્ટ ગુનાઓ, જો આવા ગુનાઓમાં

સંકળાયેલ કુલ મૂલ્ય એક કરોડ રૂપિયા અથવા તેથી વધુ હોય; અથવા

(૩) અનુસૂચિના ભાગ સી હેઠળ નિર્દિષ્ટ ગુનાઓ.

કલમ ૩. ધન-શોધનનો ગુનો.—જે કોઈ સીધી રીતે અથવા પરોક્ષ રીતે તેમાં પ્રવૃત્ત થવાનો પ્રયાસ કરે છે અથવા જાણતાં મદદ કરે છે અથવા જાણતાં પક્ષકાર બને છે અથવા ગુનાની આવક સાથે સંકળાયેલી કોઈપણ પ્રક્રિયા અથવા પ્રવૃત્તિમાં, જેમાં તેનો ગુમાવાસ, કબજો, હસ્તગત કરવું અથવા ઉપયોગ કરવો તેમજ તેને કલંકરહિત સંપત્તિ તરીકે પ્રક્ષેપિત કરવો અથવા દાવો કરવો પણ સમાવેશ થાય છે, વાસ્તવમાં સામેલ હોય છે, તે ધન-શોધનના ગુનામાં દોષિત ગણાશે.

કલમ ૪. ધનશોધન માટેની સજા.—જે કોઈ ધનશોધનનો ગુનો કરે છે, તેને કઠોર કારાવાસની એવી મુદતની સજા કરવામાં આવશે જે ત્રણ વર્ષથી ઓછી નહીં હોય, પરંતુ સાત વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે છે અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે: શરતે કે જ્યાં ધનશોધનમાં સંકળાયેલ ગુનાની આવક અનુસૂચિના ભાગ અના પરિચ્છેદ ૨

હેઠળ નિર્દિષ્ટ કોઈ ગુનાથી સંબંધિત હોય, ત્યાં આ કલમની જોગવાઈઓ એવો પ્રભાવ પામશે જાણે કે "જે સાત વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે છે" એવા શબ્દોના સ્થાને "જે દસ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે છે" એવા શબ્દો પ્રતિસ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હોય.

સેક્શન ૫. મની-લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી મિલકતની જમિ.

(૧) જ્યાં નિર્દેશક અથવા આ કલમના હેતુઓ માટે નિર્દેશક દ્વારા સત્તાપ્રદાન કરાયેલ, ઉપનિર્દેશકના દરજ્જાથી નીચો ન હોય એવો અન્ય કોઈ અધિકારી, પોતાના કબજામાં રહેલી સામગ્રીના આધાર પર, એવું માનવા માટે કારણ ધરાવે છે (એવા માન્યતાનું કારણ લેખિતમાં નોંધવાનું રહેશે) કે- . -

(એ) કોઈપણ વ્યક્તિ ગુનાની આવકના કોઈપણ હિસ્સાના કબજામાં હોય; અને

(બી) અપરાધથી પ્રાપ્ત એવી આવક આ પ્રકરણ હેઠળ એવી આવકના જમીકરણ સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહી નિષ્ફળ બને તેવા પરિણામે પહોંચે તે રીતે છુપાવવામાં, હસ્તાંતર કરવામાં અથવા કોઈપણ રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવે તેવી સંભાવના હોય, તો તે લેખિત આદેશ દ્વારા, નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ તેવી રીતથી, આદેશની તારીખથી એકસો એંસી દિવસથી વધુ ન હોય તેવી અવધિ માટે, એવી સંપત્તિનું કામચલાઉ જોડાણ કરી શકે છે:

પરંતુ એ શરતે કે અનુસૂચિત ગુનાના સંદર્ભમાં, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪ નો ૨) ની કલમ ૧૭૩ હેઠળ કોઈ અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મોકલવામાં આવ્યો હોય, અથવા તે અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત ગુનાની તપાસ કરવા સત્તાધિકૃત વ્યક્તિ દ્વારા, જે તે સ્થિતિ મુજબ,

અનુસૂચિત ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા માટે મેજિસ્ટ્રેટ અથવા અદાલત સમક્ષ ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હોય, અથવા કોઈ અન્ય દેશના અનુરૂપ કાયદા હેઠળ તે સમાન પ્રકારનો અહેવાલ અથવા ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય અથવા દાખલ કરવામાં આવી હોય, તે સિવાય આવો જમીનો આદેશ કરવામાં આવશે નહીં:

પરંતુ વધુમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવે છે કે, પ્રથમ પરંતુકમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, આ કલમ હેઠળ કોઈપણ વ્યક્તિની કોઈપણ સંપત્તિ જપ્ત કરવામાં આવી શકે છે, જો નિયામક અથવા તેના દ્વારા આ કલમના હેતુઓ માટે અધિકૃત કરવામાં આવેલ ઉપ નિયામકથી નીચા દરજ્જાનો ન હોય એવો કોઈ અન્ય અધિકારીને, તેના કબજામાં રહેલા સામગ્રીના આધાર પર, એવું માનવા માટે કારણ હોય (અને તેવા વિશ્વાસના કારણો લખિતમાં નોંધવાના રહેશે) કે જો ધન-શુદ્ધિકરણમાં સંકળાયેલી તેવી સંપત્તિ આ અધ્યાય હેઠળ તાત્કાલિક જપ્ત કરવામાં નહીં આવે, તો આવી સંપત્તિ જપ્ત ન કરવામાં આવવાથી આ અધિનિયમ હેઠળની કોઈપણ કાર્યવાહી નિષ્ફળ થવાની શક્યતા છે।

(૨) નિયામક, અથવા ઉપ નિયામકના દરજ્જાથી નીચા ન હોય એવો અન્ય કોઈ અધિકારી, ઉપ-કલમ (૧) હેઠળ જમી કર્યા પછી તરત જ, તે ઉપ-કલમમાં ઉદ્દેખિત પોતાના કબજામાં રહેલી સામગ્રી સાથે આદેશની એક નકલ, નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી રીત મુજબ, સીલબંદ લિફ્ટમાં નિર્ણયકારી પ્રાધિકરણને મોકલશે અને આવું નિર્ણયકારી પ્રાધિકરણ તે આદેશ અને

સામગ્રીને નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી અવધિ સુધી જાળવી રાખશે.

(૩) ઉપકલમ (૧) હેઠળ કરવામાં આવેલ જોડણીનો દરેક આદેશ, તે ઉપકલમમાં નિર્ધારિત અવધિ પૂર્ણ થયા પછી અથવા કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ કરવામાં આવેલા આદેશની તારીખે, જેમાંથી જે વહેલું હોય તે સમયે, અમલમાં રહેલો બંધ થઈ જશે.

(૪) આ કલમમાં સમાવિષ્ટ કોઈ જ બાબત ઉપકલમ (૧) હેઠળ જમ કરાયેલ સ્થાવર મિલકતના ભોગવટામાં હિત ધરાવતી વ્યક્તિને એવા ભોગવટાથી વંચિત રાખશે નહીં.

સમજૂતી.- આ ઉપકલમના હેતુઓ માટે, કોઈપણ સ્થાવર મિલકતના સંબંધમાં, "હિત ધરાવતી વ્યક્તિ" માં તે મિલકતમાં કોઈપણ હિતનો દાવો કરતી અથવા દાવો કરવા હકદાર તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

(૫) જે ડિરેક્ટર અથવા અન્ય કોઈ અધિકારી ઉપકલમ (૧) હેઠળ કોઈપણ મિલકતને કામચલાઉ રીતે જમ કરે, તે આવી જમિની ત્રીસ દિવસની અવધિની અંદર, તેવી જમિના તથ્યો દર્શાવતી ફરિયાદ નિર્ણાયક સત્તા સમક્ષ દાખલ કરશે.

XXXXXXXXXX

કલમ ૪૩. વિશેષ અદાલતો.-

,(!) કેન્દ્ર સરકાર, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરીને, કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય ગુનાના વિચારણા માટે, સૂચના દ્વારા, સેશન્સ કોર્ટની એક અથવા વધુ અદાલતોને સૂચનામાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલ એવા ક્ષેત્ર અથવા

ક્ષેત્રો માટે અથવા એવા કેસ અથવા કેસોના વર્ગ અથવા સમૂહ માટે વિશેષ  
અદાલત અથવા વિશેષ અદાલતો તરીકે નિર્ધારિત કરશે»

સ્પષ્ટીકરણ. – આ ઉપકલમમાં, "વડી અદાલત" નો અર્થ તે રાજ્યની વડી અદાલત  
એવો થાય છે, જેમાં વિશેષ અદાલત તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ સેશન્સ કોર્ટ  
આવી નિયુક્તિ તાત્કાલિક અગાઉ કાર્યરત હતી.

(૨) આ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાનો વિચારણ કરતાં, વિશેષ અદાલત ઉપ-કલમ

(૧) માં ઉલ્લેખિત ગુનાથી ભિન્ન એવો ગુનો પણ, જેના માટે આરોપી વિરુદ્ધ

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નું ૨) હેઠળ તે જ વિચારણામાં  
આરોપ મૂકવામાં આવી શકે, તેની પણ વિચારણ કરશે.

કલમ ૪૪. વિશેષ અદાલતો દ્વારા વિચારણીય ગુનાઓ. –

(૧) ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪ નો ૨) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ  
બાબત હોવા છતાં, –

(એ) કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય ગુનો અને તે કલમ હેઠળના ગુનાથી સંબંધિત કોઈપણ  
અનુસૂચિત ગુનો, જે વિસ્તારમાં એવો ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોય તે  
વિસ્તાર માટે રચાયેલી વિશેષ અદાલત દ્વારા ચલાવાપાત્ર રહેશે; પરંતુ એ  
શરતે કે આ અધિનિયમના પ્રારંભ પહેલાં અનુસૂચિત ગુનાનો વિચારણ  
ચલાવી રહેલી વિશેષ અદાલત એવો અનુસૂચિત ગુનો ચલાવવાનું ચાલુ  
રાખશે; અથવા

(બી) વિશેષ અદાલત આ અધિનિયમ હેઠળ ગુનો બને એવા તથ્યો અંગેના પોલીસ  
અહેવાલનું અવલોકન કર્યા બાદ અથવા આ અધિનિયમ હેઠળ આ હેતુસર

અધિકૃત કરવામાં આવેલ સત્તાધિકારી દ્વારા કરવામાં આવેલી ફરિયાદના આધારે, કલમ ૩ હેઠળના ગુનાનો સંજ્ઞાન, આરોપીને વિચારણા માટે તેની સમક્ષ મોકલવામાં આવ્યો ન હોય તો પણ, લઈ શકે છે;

(સી) જો નિર્ધારિત ગુનાનો સંજ્ઞાન લીધેલી અદાલત, ઉપ-ખંડ (બી) હેઠળ મની-લૉન્ડરિંગના ગુનાની ફરિયાદનો સંજ્ઞાન લીધેલી વિશેષ અદાલત સિવાયની હોય, તો આ અધિનિયમ હેઠળ ફરિયાદ દાખલ કરવા માટે અધિકૃત કરાયેલ સત્તાધિકારીની અરજી પર, તે નિર્ધારિત ગુનાને સંબંધિત કેસ વિશેષ અદાલતમાં સમર્પિત કરશે અને વિશેષ અદાલત એવો કેસ પ્રાપ્ત થતાં, જે તબક્કે તે સમર્પિત કરવામાં આવ્યો હોય તે તબક્કાથી તેના પર કાર્યવાહી કરશે.

(ડી) સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષ થતી કાર્યવાહી પર જે રીતે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નું ૨) ની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે, તે મુજબ વિશેષ અદાલત, અનુસૂચિત ગુનો અથવા ધન-શોધનના ગુનાની સુનાવણી કરતી વખતે, કેસની કાર્યવાહી ચલાવશે.

(૨) આ કલમમાં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ (૨ઓફ ૧૯૭૪) ની કલમ ૪૩૯ હેઠળ જામીન સંબંધે વડી અદાલતની વિશેષ સત્તાઓને અસર કરે છે એવું માનવામાં આવશે નહીં અને વડી અદાલત આવી સત્તાઓનો, જેમાં ખંડ હેઠળની સત્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે, ઉપયોગ કરી શકે છે

તે કલમની ઉપકલમ (૧) ના (બી) પ્રમાણે, જાણે કે તે કલમમાં "મેજિસ્ટ્રેટ" નો ઉલ્લેખ કલમ ૪૩ હેઠળ નિર્દિષ્ટ "વિશેષ અદાલત" ના ઉલ્લેખને પણ સમાવેશ કરતો હોય.

કલમ ૪૫. ગુનાઓ ફોય અને બિનજામીનપાત્ર રહેશે. –

(૧) દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નું ૨) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, અનુસૂચિના ભાગ અ હેઠળ ત્રણ વર્ષથી વધુ મુદતની કેદની સજાપાત્ર ગુનાના આરોપી કોઈપણ વ્યક્તિને જામીન પર અથવા તેના પોતાના બોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવશે નહીં, જ્યાં સુધી –

(૧) સરકારી વકીલને આવા મુક્તિ માટેની અરજીનો વિરોધ કરવાની તક આપવામાં આવી છે; અને

(૨) જ્યાં સરકારી વકીલ અરજીનો વિરોધ કરે છે, ત્યાં અદાલત આ બાબતે સંતોષ પામે કે એવો વિશ્વાસ રાખવા માટે વાજબી આધાર છે કે તે આવા ગુનામાં દોષિત નથી અને જામીન પર હોય ત્યારે તે કોઈપણ ગુનો કરવાની સંભાવના નથી: પરંતું, એવી વ્યક્તિ કે જેની ઉંમર સોળ વર્ષથી ઓછી હોય, અથવા સ્ત્રી હોય, અથવા બીમાર અથવા અશક્ત હોય, તેને, જો વિશેષ અદાલત તેમ નિર્દેશ કરે, તો જામીન પર મુક્ત કરી શકાય: વધુમાં એવી શરત છે કે કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય કોઈપણ ગુનાનો વિશેષ અદાલત લેખિત ફરિયાદ સિવાય સંજ્ઞાન લેશે નહીં, જે નીચે મુજબ કરવામાં આવેલ હોય –

(૧) નિયામક; અથવા

(૨) કેન્દ્રીય સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારનો કોઈપણ અધિકારી, જેને આ બાબતમાં

તે સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશ દ્વારા લેખિતમાં સત્તાધિકૃત કરવામાં આવ્યો હોય.

(૧એ) ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નું ૨), અથવા આ અધિનિયમની કોઈપણ અન્ય જોગવાઈમાં જે કંઈ સમાયેલું હોય તેમ છતાં, આ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની તપાસ કોઈપણ પોલીસ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવશે નહીં, જો સુધી કે તેને કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશથી ખાસ સત્તાધિકૃત કરવામાં આવ્યો ન હોય, અને નિર્ધારિત કરવામાં આવી શકે તેવી શરતોને આધીન રહેશે.

(૨) જામીન મંજૂર કરવા અંગે ઉપકલમ (૧) માં નિર્ધારિત મર્યાદા, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪ નો ૨) અથવા હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા હેઠળ જામીન મંજૂર કરવા અંગેની મર્યાદાઓ ઉપરાંત છે.

કલમ ૪૬. સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષની કાર્યવાહી પર ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ નો અમલ.—

(એલ) આ અધિનિયમમાં અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪ નું ૨) ની જોગવાઈઓ (જામીન અથવા બોન્ડ સંબંધિત જોગવાઈઓ સહિત) વિશેષ અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહી પર લાગુ પડશે અને ઉક્ત જોગવાઈઓના હેતુઓ માટે, વિશેષ અદાલતને સેશન્સ કોર્ટ માનવામાં આવશે અને વિશેષ અદાલત સમક્ષ ફરિયાદ પક્ષ ચલાવતાં વ્યક્તિઓને સરકારી વકીલ માનવામાં આવશે:

પરંતુ એવી શરતે કે કેન્દ્ર સરકાર કોઈ પણ કેસ અથવા કેસોના વર્ગ અથવા સમૂહ માટે વિશેષ સરકારી વકીલની પણ નિમણૂક કરી શકશે.

(૨) આ કલમ હેઠળ કોઈ વ્યક્તિને સરકારી વકીલ અથવા વિશેષ સરકારી વકીલ તરીકે નિયુક્ત કરવા માટે તે ત્યારે સુધી પાત્ર ગણાશે નહીં, જ્યાં સુધી તેણે કાયદાનું વિશેષ જ્ઞાન આવશ્યક હોય તેવી સંઘ અથવા રાજ્ય હેઠળ, વકીલ તરીકે ઓછામાં ઓછા સાત વર્ષ સુધી પ્રેક્ટિસ કરી ન હોય.

(૩) આ કલમ હેઠળ સરકારી વકીલ અથવા વિશેષ સરકારી વકીલ તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ દરેક વ્યક્તિને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪ નું ૨) ની કલમ ૨ ના ખંડ (ચૂ) ના અર્થમાં સરકારી વકીલ માનવામાં આવશે અને તે સંહિતાની જોગવાઈઓ તે મુજબ અમલમાં આવશે.

XXX XXX XXX

કલમ ૬૫. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ લાગુ પડશે.— આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ સાથે જે હદ સુધી અસંગત ન હોય તે હદ સુધી, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪ નો ૨) ની જોગવાઈઓ આ અધિનિયમ હેઠળની ધરપકડ, શોધ અને જપ્તી, જોડાણ, જપ્તીકરણ, તપાસ, ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાની કાર્યવાહી અને અન્ય તમામ તકનીકીઓ પર લાગુ પડશે.

XXXXXXX XXX

કલમ ૭૧. અધિનિયમને અગ્રતા આપતો પ્રભાવ રહેશે— હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં સમાયેલ તેની સાથે અસંગત કોઈપણ બાબત હોવા છતાં,

આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમલમાં રહેશે."

૫. અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મુકુલ રોહતગીએ અમારી સમક્ષ દલીલ કરી છે કે ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪૫, જ્યારે જામીન મંજૂર કરતાં પહેલાં બે વધુ શરતો લાદે છે, ત્યારે તે સ્પષ્ટપણે મનસ્વી, ભેદભાવપૂર્ણ અને બંધારણની કલમ ૧૪ સાથે વંચાતી કલમ ૨૧ હેઠળના અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતી છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, જ્યારે ઉક્ત અધિનિયમ વિધેયકના સ્વરૂપમાં હતું (જેને સંસદની નાણાં બાબતની સ્થાયી સમિતિને મોકલવામાં આવ્યું હતું અને જેણે ૪.૩.૧૯૯૯ના રોજ લોકસભા સમક્ષ પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો), ત્યારે કેન્દ્ર સરકારે સ્થાયી સમિતિની ભલામણોને વ્યાપક રીતે સ્વીકારી હતી, અને તે પછી કેટલીક અન્ય ફેરફારો સાથે ઉક્ત વિધેયકમાં સામેલ કરવામાં આવી હતી. આ તબક્કે, શ્રી રોહતગીએ દલીલ કરી હતી કે આ નોંધવું રસપ્રદ છે કે વિધેયકની કલમો ૪૩ અને ૪૪, જે વર્તમાન અધિનિયમની કલમો ૪૪ અને ૪૫ને અનુરૂપ છે, તેમનું શબ્દાંકન ઘણું ભિન્ન હતું અને તે ફક્ત ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સાથે જ સંબંધિત હતી. જામીન મંજૂર કરવા માટે વધારાની શરતો તરીકે નિર્ધારિત ઢિ-શરતો, આ તબક્કે, ફક્ત ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સંબંધે જ હતી. જ્યારે સંસદે ૨૦૦૨નો અધિનિયમ ઘડ્યો, ત્યારે આ યોજના સંપૂર્ણપણે બદલાઈ ગઈ, કારણ કે હવે અધિનિયમની કલમ ૪૫માં ફક્ત પૂર્વાધારિત/અનુસૂચિત ગુનાનો જ ઉલ્લેખ હતો અને ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાનો નહોતો. વર્તમાન

અધિનિયમમાં, અનુસૂચિત ગુનો, જે અનુસૂચિની ભાગ અમાં સમાવિષ્ટ અન્ય દંડાત્મક કાયદાઓ હેઠળનો ગુનો છે, અને જેનો અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સાથે વિચારણા થાય છે, તેમાં જામીન ફક્ત કલમમાં નિર્ધારિત ઢિ-શરતો પૂર્ણ થયા પછી જ આપવામાં આવશે. વધુમાં, જ્યારે અધિનિયમ મૂળરૂપે ઘડાયો હતો, ત્યારે વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, અનુસૂચિનો ભાગ અ ખૂબ જ મર્યાદિત હતો, કારણ કે તેમાં માત્ર બે પરિચ્છેદો હતા, જેમાં ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ હેઠળના બે ગુનાઓ અને નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાઈકોટ્રોપિક સબસ્ટાન્સિસ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ હેઠળના ૯ ગુનાઓનો સમાવેશ થતો હતો. વિધાનમંડળે આ ગુનાઓને અત્યંત જઘન્ય માન્યા હતા અને તેથી તેમને ભાગ બ હેઠળના ગુનાઓથી અલગ વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા, જેમાં ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના કેટલાક અન્ય ગુનાઓ તથા આમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૯, વાઈલ્ડલાઈફ (પ્રોટેક્શન) અધિનિયમ, ૧૯૭૨, ઇમોરલ ટ્રાફિક (પ્રિવેન્શન) અધિનિયમ, ૧૯૫૬ અને પ્રિવેન્શન ઑફ કરપ્શન અધિનિયમ, ૧૯૮૮ હેઠળના ગુનાઓનો સમાવેશ થતો હતો. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, આ વર્ગીકરણ ૨૦૧૨ના સુધારા અધિનિયમ સુધી યથાવત્ રાખવામાં આવ્યું હતું, અને ત્યારબાદ ભાગ બને અનુસૂચિના ભાગ અમાં સમાવી દેવામાં આવ્યો, જેના પરિણામે ૨૬ અધિનિયમો હેઠળના ગુનાઓ સાથે ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના ઘણા વધુ ગુનાઓ પણ ભાગ અમાં મૂકવામાં આવ્યા. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ મુજબ, આ એવું તેથી કરવામાં આવ્યું કે અધિનિયમની કલમ ૨(વાચ)માં “અનુસૂચિત ગુનો” ની વ્યાખ્યાથી સ્પષ્ટ થતું હતું કે જો સંબંધિત સમયે અનુસૂચિના ભાગ બ હેઠળ ગુનાઓ નિર્ધારિત હોય, તો તેવા

ગુનાઓમાં સંકળાયેલ કુલ મૂલ્ય રૂપિયા ૩૦ લાખ કે તેથી વધુ હોવું જોઈએ. ૨૦૧૨ના સુધારાની પાછળનો આશય, જેમ કે ઉક્ત સુધારાના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાંથી પ્રગટ થાય છે, એવો હતો કે રૂપિયા ૩૦ લાખની આ મર્યાદા દૂર કરવામાં આવે; અને એ કારણે અનુસૂચિના સમગ્ર ભાગ બને ભાગ અમાં સમાવી દેવામાં આવ્યો. તેમણે વધુમાં દલીલ કરી કે હેતુ એ ન હતો કે ભૂતપૂર્વ ભાગ બ હેઠળના ગુનાઓમાં આરોપિત વ્યક્તિઓને જામીનથી વંચિત રાખવામાં આવે, અને ભાગ બનેના ગુનાઓને જઘન્ય ગુનાઓ સાથે ભાગ અમાં એકસાથે મૂકવાથી અસમાનને સમાન રીતે વર્તવાનો પરિણામ આવશે, જે ભેદભાવપૂર્ણ હશે અને બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરશે. વધુમાં, ભિન્ન સ્વરૂપના ગુનાઓને આ રીતે એકસાથે ગોઠવવું ૨૦૧૨ ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવાના પ્રયોજન સાથે, અર્થાત ભાગ ૨ ના ગુનાઓ અંગે રૂ.૩૦ લાખની મર્યાદા દૂર કરવાની બાબત સાથે, તેનો કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ ન હોત, અને આ આધાર પર પણ તે અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરત. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના મતે, વિધેયકની મૂળ રચનામાંથી બદલાવીને ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની બહારના ગુનાઓનો એવો સમાવેશ કરવો કે જેના આધાર પર જામીન મંજૂર કરવામાં આવે, અને તે માટે ઉપરોક્ત રીતે જણાવેલ દ્વિ-શરતો પ્રથમ પૂર્ણ થવી જરૂરી બનાવવી, સ્વયં સ્પષ્ટપણે મનસ્વી છે, કારણ કે આધારભૂત ગુનો, જે અનુસૂચિત ગુનો છે, અને એવા ગુનાને ત્રણ વર્ષ કે તેથી વધુ સજાપાત્ર ગણવાની વર્ગીકરણ પદ્ધતિ, ફરીથી સંપૂર્ણપણે અસંગત છે અને ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સંબંધે જામીન મંજૂર કરવાની વસ્તુ સાથે તેનો કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ જ નથી. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ નો

પણ ઉદ્દેખ કર્યો અને જણાવ્યું કે ઉપરોક્ત પ્રક્રિયા અયોગ્ય, અન્યાયપૂર્ણ રહેશે અને અનુચ્છેદ ૨૧ ના વિરુદ્ધ પડશે, કારણ કે તે નિશ્ચિતપણે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના બંધારણના આઠમા સુધારાનો ભંગ કરશે, જે અતિશય જામીન પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. આ અદાલતે આઠમા સુધારાના આ લક્ષણને અનુચ્છેદ ૨૧ ની વ્યાપ્તિમાં આવતું માન્ય રાખ્યું હોવાથી, તે તેનો સીધો ભંગ ગણાશે. તેમણે એ પણ દલીલ કરી કે વ્યક્તિને ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળ આવેલા ગુના માટે દંડિત કરવામાં આવશે, પરંતુ અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં આવેલા આધારભૂત ગુનાના કારણે તેને જામીન નકારવામાં આવશે, જે કારણે ફરીથી કલમ ૪૫(૧) સ્પષ્ટપણે મનસ્વી અને અયોગ્ય ઠરશે. તેમણે નિકેશ તારાચંદ શાહના કેસનો ઉદ્દેખ કર્યો, જે રિટ અરજી (ફોજદારી) ક્રમાંક ૬૭/૨૦૧૭ છે, જેમાં અનુસૂચિત ગુનાઓ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૦બી, ૪૦૯, ૪૨૦, ૪૭૧ અને ૪૭૭એ તેમજ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમની કલમ ૧૩ સાથે વાંચવાની હતી. આ ગુનાઓની તપાસ સી.બી.આઈ. દ્વારા સી.બી.આઈ. વિશેષ કેસ ક્રમાંક ૯૧/૨૦૦૯ માં થઈ રહી હતી, જેમાં અરજદારને સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા તા. ૧૦.૧૨.૨૦૧૫ ના આદેશથી જામીન આપવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે ઉપરોક્ત ગુનાઓ સાથે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળનો ગુનો ઉમેરાયો, ત્યારે કલમ ૪૫(૧) ની દ્વિ-શરતોના લાગુ પડવાના કારણે, તેને ૨૭.૧૧.૨૦૧૫ થી જામીન નકારવામાં આવ્યા, જે પોતે જ દર્શાવે છે કે કલમ ૪૫(૧) નો ઉપયોગ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળ માત્ર સાત વર્ષ સુધી વિસ્તરતા ગુનાઓમાં જામીન નકારવા માટે અત્યંત સ્પષ્ટપણે મનસ્વી રીતે કરવામાં આવી રહ્યો છે, જ્યારે આધારભૂત ગુનાઓ માટે તો આજીવન કારાવાસ સુધીની સજા

હોઈ શકે. વધુમાં, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના મતે, ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ માં રહેલી ત્રણ વર્ષ અને તેથી વધુની મર્યાદા પોતે જ સ્પષ્ટપણે મનસ્વી છે, કારણ કે તેનો સંદર્ભ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળના ધનશોધનના ગુનાથી નથી, પરંતુ માત્ર આધારભૂત ગુનામાં ત્રણ વર્ષ કે તેથી વધુની સજાથી છે. ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ સુધી મર્યાદિત રીતે જોવામાં આવે તો, ધનશોધન થયેલી રકમના આધારે કોઈ વર્ગીકરણની શરત નથી, જે કદાચ વર્ગીકરણ માટે માન્ય આધાર બની શકે. તેમજ, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના મતે, જો કલમ ૪૫(૧) ની દ્વિ-શરતો જામીનના તબક્કે પૂર્ણ કરવી હોય, તો પ્રતિવાદીઓને તે સમયે પોતાની બચાવની બાબત જાહેર કરવી પડશે જ્યારે તેઓ ધરપકડ થયેલા હોય અને શરૂઆતથી જ જામીન મળ્યા ન હોય, તેથી તેઓ આવું કરવા સક્ષમ ન હોય. કલમ ૪૫ દ્વારા ઊભો થતો બીજો ગૂંચવણભર્યો પ્રશ્ન એ છે કે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમમાં આગોતરા જામીન સામે કોઈ પ્રતિબંધ નથી, અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ પર લાગુ પડે છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ તથા આધારભૂત ગુનાઓ બંને માટે આગોતરા જામીન મંજૂર થઈ શકે. આવી સ્થિતિમાં, આતંકવાદી અને વિશેષજનક પ્રવૃત્તિઓ (પ્રતિબંધક) અધિનિયમ, ૧૯૮૭ થી ભિન્ન રીતે, જેમાં આગોતરા જામીન સ્પષ્ટપણે મંજૂર થઈ શકતા નથી, કલમ ૪૫ ની દ્વિ-શરતો આગોતરા જામીનના તબક્કે લાગુ પડશે નહીં, અને તેનો અર્થ એવો થશે કે ધનશોધન તથા આધારભૂત ગુનામાં આરોપિત વ્યક્તિ કોઈપણ દ્વિ-શરતો પૂર્ણ કર્યા વિના સમગ્ર વિચારણા દરમિયાન આગોતરા જામીન પર ચાલુ રહી શકે, જ્યારે નિયમિત જામીન માટે અરજી કરનાર વ્યક્તિએ દ્વિ-શરતો પૂર્ણ

કરવી પડશે, જે વાસ્તવિક અમલમાં જામીન નકારવાના સમાન બની રહેશે. આ બધી કારણોસર, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના મતે, કલમ ૪૫ ને રદ કરવી જરૂરી છે. વધુમાં, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના મતે, આ જોગવાઈને બંધારણીય બનાવવા માટે તેને સંકુચિત અર્થ આપી વાંચવી શક્ય નથી, કારણ કે કલમ ૪૫ ની સમગ્ર યોજના જ સ્પષ્ટપણે મનસ્વી અને અયુક્તિસંગત છે. શ્રી રોહતગીએ પોતાની રજૂઆતોને મજબૂત બનાવવા માટે વિવિધ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેઓનો અમે આ ચુકાદાના પ્રવાહમાં ઉલ્લેખ કરીશું.

૬. બીજી તરફ, વિદ્વાન એટર્ની જનરલ શ્રી કે.કે. વેણુગોપાલે અમારી સમક્ષ આ હકીકત પર ભાર મૂક્યો કે નાણાં ધોવન સંબંધિત સંસદીય કાયદેસર વ્યવસ્થા એ સંસદ દ્વારા અર્થતંત્રમાંથી દૂર ખસેડી લેવામાં આવેલા નાણાં પાછાં મેળવવાનો એક પ્રયાસ છે. વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા અનુસાર, અનુસૂચિત ગુનાઓ અને ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમો ૩ અને ૪ હેઠળના ગુનાઓને સાથે વાંચવા જરૂરી છે અને તેથી ઉક્ત અધિનિયમ એક સંપૂર્ણ સંહિતા બનાવે છે, જેને સ્વતંત્ર રીતે જ જોવું જોઈએ. વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, દંડકેન્દ્રિત વર્ગીકરણને અનેક ચુકાદાઓની શ્રેણી દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવ્યું છે અને તેમ જ ઢિ-શરતોને પણ તેમના દ્વારા ઉલ્લેખિત વિવિધ નિર્ણયો દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવી છે. તેમના કહેવા મુજબ, કલમ ૪૫( ૧ )(૨) માં આવેલ “કોઈપણ ગુનો” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ સમાન સ્વરૂપનો ગુનો એવો થવો જોઈએ, કોઈપણ પ્રકારનો ગુનો નહીં, જેમાં માર્ગવ્યવહાર સંબંધિત ગુનો પણ સામેલ થઈ

જાય. વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૪૫ને બે રીતે સરળતાથી સીમિત અર્થમાં વાંચીને તેને બંધારણીય બનાવવી શક્ય છે. પ્રથમ, “તે આવા ગુનામાં દોષિત નથી એવો વિશ્વાસ કરવા માટે વાજબી આધાર છે” એવો શબ્દપ્રયોગ એવો વાંચવો જોઈએ કે અદાલત દ્વારા પ્રથમદ્રષ્ટિએ વાજબી દોષિતતા અંગેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે. બીજું, વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, કોઈપણ સ્થિતિમાં કલમ ૪૫(૧)(૨) માં સમાવાયેલ શરતો સામાન્ય રીતે જામીન મંજૂર કરતી વખતે, જેટલા પ્રમાણમાં સામાન્ય ગુનાઓનો પ્રશ્ન છે, ભિન્ન સ્વરૂપમાં તો રહેલી જ છે, અને આ હેતુસર તેમણે સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. થ્રૂ સી.બી.આઈ. વિ. અમરમણી ત્રિપાઠી, (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૨૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો. વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, અધિનિયમની બાકીની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવે તો કલમ ૪૫ પર કોઈ આક્ષેપ ટકી શકતો નથી. તેમણે અધિનિયમની કલમ ૨૪ પર આધાર મૂક્યો, જે પુરાવાનો ભાર ઉલટાવે છે, અને ગૌતમ કુન્ડુ વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એન્ફોર્સમેન્ટ (પ્રિવેન્શન ઓફ મની-લૉન્ડરિંગ એક્ટ), (૨૦૧૫) ૧૬ એસ.સી.સી. ૧ અને રોહિત ટંડન વિ. ધ એન્ફોર્સમેન્ટ ડિરેક્ટોરેટ, ફોજદારી અપીલ નં. ૧૮૭૮-~ ૧૮૭૯ ઓફ ૨૦૧૭, જેનો નિર્ણય ૧૦મી નવેમ્બર, ૨૦૧૭ના રોજ થયો હતો, તેના પર ભારપૂર્વક નિર્ભર રહ્યા. શ્રી રોહિતગીના ૨૦૧૨ના સુધારા અધિનિયમના હેતુ સંબંધિત દલીલના જવાબમાં, વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, જ્યાં અધિનિયમની ભાષા સ્પષ્ટ હોય ત્યાં અધિનિયમના હેતુનો આશરો લેવો શક્ય નથી, અને તેમણે આ સિદ્ધાંત માટે અનેક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે અમારું ધ્યાન ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ,

૧૮૭૨ ની કલમ ૧૦૬ તરફ દોર્યું અને દલીલ કરી કે જ્યારે તેને ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ સાથે વાંચવામાં આવે, ત્યારે સ્પષ્ટ થશે કે કલમ ૪૫ માં સમાવાયેલ ઢિ-શરતો માત્ર કાળા નાણાં બહાર લાવવાના હેતુને આગળ વધારવા માટે જ છે અને તેથી નાણાં ધોવન નામના કેન્સર સમાન કૃત્યના આક્ષેપિત ગુનેગારોને મુક્ત કરવાની બાબતમાં આપણે અત્યંત સંયમ રાખવો જોઈએ. અંતે, વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, સંપૂર્ણ સંહિતાનો ભાગ હોવાને કારણે કલમ ૪૫ને માન્ય રાખવી જ જોઈએ જેથી ૨૦૦૨નો અધિનિયમ કાર્યક્ષમ બને, અને જેથી ધોવાયેલા નાણાં પાછાં અર્થતંત્રમાં આવે તથા તેના માટે જવાબદાર વ્યક્તિઓને કાયદાની જકાતમાં લાવવામાં આવે.

૭. બંને પક્ષોના વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી, તે મહત્વપૂર્ણ છે કે સૌપ્રથમ સમજો કે મની લોન્ડરિંગનો ગુનો કયા તત્વોથી બને છે. અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ, મની લોન્ડરિંગ માટે જવાબદાર વ્યક્તિઓનો વર્ગ અત્યંત વ્યાપક છે. "જે કોઈપણ" અને "પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે" જેવા શબ્દો અને "લિપ્ત થવાના પ્રયાસો" દર્શાવે છે કે આ ગુનામાં જરા પણ દૂરથી સંકળાયેલા તમામ વ્યક્તિઓને પણ તેમાં આવરી લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. આ ગુનાનો એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક એ છે કે આવી વ્યક્તિઓ ગુનાની આવક સાથે સંબંધિત કોઈપણ પ્રક્રિયા અથવા પ્રવૃત્તિમાં જાણપૂર્વક અથવા વાસ્તવમાં સંકળાયેલી હોવી જોઈએ અને "ગુનાની આવક" ની વ્યાખ્યા અધિનિયમની કલમ ૨ (ચૂ) હેઠળ આપવામાં આવી છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, કોઈ અનુસૂચિત ગુનાથી સંબંધિત અપરાધિક

પ્રવૃત્તિના પરિણામે કોઈપણ વ્યક્તિએ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે ઉપજાવેલી અથવા પ્રાપ્ત કરેલી કોઈપણ સંપત્તિ (જેનો અમારી ચુકાદામાં આધારભૂત ગુના તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે). તેથી, ઉપરોક્ત રીતે વ્યાખ્યાયિત "ગુનાની આવક" સાથે સંકળાયેલી કોઈપણ પ્રક્રિયા અથવા પ્રવૃત્તિમાં, જેમાં આવી સંપત્તિ છુપાવવી, કબજામાં રાખવી, હસ્તગત કરવી અથવા તેનો ઉપયોગ કરવો સામેલ થાય છે, જે કોઈ વ્યક્તિ સંકળાયેલ હશે, તે ગુનાનો દોષિત ગણાશે, શરતે કે આવી વ્યક્તિઓ તે સંપત્તિને નિષ્કલંક સંપત્તિ તરીકે રજૂ કરે અથવા દાવો કરે. આથી, કલમ ૩માં ઉપરોક્ત તમામ તત્વોનો સમાવેશ થાય છે, અને કોઈ વ્યક્તિને ઉક્ત જોગવાઈ હેઠળ દોષિત ઠરાવી શકાય તે પહેલાં, તે વ્યક્તિ માત્ર ગુનાની આવક સાથે સંકળાયેલી કોઈપણ પ્રક્રિયા અથવા પ્રવૃત્તિમાં સામેલ હોવી જ નહીં, પરંતુ તે સંપત્તિને નિષ્કલંક સંપત્તિ તરીકે રજૂ પણ કરવી જોઈએ અથવા તેનો એવો દાવો પણ કરવો જોઈએ. અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ, મની લોન્ડરિંગનો ગુનો ઓછામાં ઓછી ત્રણ વર્ષની કઠોર કેદ, જે ૭ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે છે, તથા દંડથી દંડનીય છે. તેમજ, પરંતુક હેઠળ, જ્યાં મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી ગુનાની આવક અનુસૂચિના ભાગ ૧ ના પરિષ્કેદ ૨ હેઠળના આધારભૂત ગુનાથી સંબંધિત હોય, ત્યાં સજાની મર્યાદા ૭ વર્ષમાંથી વધારીને ૧૦ વર્ષ કરવામાં આવે છે.

૮. અધિનિયમની કલમ ૫ હેઠળ, આવી સંપત્તિનું જોડાણ કરવામાં આવે છે જેથી આવી સંપત્તિને અર્થવ્યવસ્થામાં પાછી લાવી શકાય. હવે અધિનિયમના ભાગ ૭ પર આવીએ, જેના સાથે આપણે વાસ્તવમાં સંકળાયેલા છીએ, કલમ ૪૩

એ નિર્ધારિત કરે છે કે અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓનો વિચારણા કરવા માટે વિશેષ અદાલતોનું, સૂચના દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે તેવા વિસ્તાર અથવા વિસ્તારો માટે અથવા તેવા કેસ અથવા કેસોના વર્ગ અથવા જૂથ માટે, નિમણૂક કરવી રહેશે. કલમ ૪૪ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે આ કલમમાં અનુસૂચિત ગુનો અને ધનશોધનનો ગુનો, બંનેનો વિચારણા એ જ વિશેષ અદાલત દ્વારા સાથે સાથે કરવામાં આવે તેવી જોગવાઈ છે, અને આવી અદાલત તેવા ગુનાઓનો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ એવો વિચારણા કરશે જાણે કે તે સેશન્સ કોર્ટ હોય. અધિનિયમની કલમ ૪૬ ને કલમ ૬૫ સાથે વાંચતાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની જોગવાઈઓ વિશેષ અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહીઓ પર લાગુ પડે છે અને ઉક્ત જોગવાઈઓના હેતુ માટે વિશેષ અદાલતને સેશન્સ કોર્ટ ગણવામાં આવશે.

‘પ’ ૯. જ્યારે મની લોન્ડરિંગ નિવારણ વિધેયક, ૧૯૯૯ સંસદ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે કલમ ૪૪, જે વર્તમાન અધિનિયમની કલમ ૪૫ને અનુરૂપ છે, તેમાં એવી જોગવાઈ હતી કે “આ અધિનિયમ” હેઠળ દંડનીય અનેક ગુનાઓ સંજોય ગણાશે, અને જામીન પર મુક્તિ માટેની ઢિગુણી શરતો માત્ર એટલી હદ સુધી જ લાગુ પડશે જેટલી હદ સુધી તે અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ પોતે સંબંધિત હોય.

જ્યારે અધિનિયમ અંતે ૨૦૦૨ માં બનાવવામાં આવ્યો અને ૨૦૦૫ માં સૂચિત કરવામાં આવ્યો, ત્યારે આ યોજના મૂળભૂત રીતે બદલાઈ ગઈ. હવે, મની લોન્ડરિંગનો ગુનો તથા આધારભૂત ગુનો બંનેનો વિશેષ અદાલત દ્વારા વિચાર

થવાનો હતો, અને જામીન માત્ર ત્યારે જ મંજૂર થાય છે જ્યારે કલમ ૪૫(૧) હેઠળની ક્ષિ શરતો પૂર્ણ થતી હોય, જ્યાં આધારભૂત ગુના માટેની કેદની મુદત ત્રણ વર્ષથી વધુ હોય. નોંધનીય છે કે વિધેયકની કલમ ૪૪ માં માત્ર વિધેયકની કલમો ૩ અને ૪ હેઠળના ગુનાઓનો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૪૫ માં અધિનિયમની કલમો ૩ અને ૪ હેઠળના ગુનાઓનો કશો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. તેમાં માત્ર અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળના ગુનાઓનો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની બહારના ગુનાઓ છે. વિધેયક અને અધિનિયમ વચ્ચેનો આ મૂળભૂત તફાવત કલમ ૪૫(૧)ની સાંવિધાનિક માન્યતા પર ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ અસર કરે છે, જેના સાથે અમારો સીધો અને તાત્કાલિક સંબંધ છે.

૧૦. જામીન અંગેની જોગવાઈનો સ્ત્રોત મેન્ના કાર્ટા સુધી પહોંચે છે. કલમ ૩૯, જે તે સમયે લેટિન ભાષામાં લખાયેલ હતી, તેનો અનુવાદ નીચે મુજબ છે:

કોઈપણ મુક્ત મનુષ્યને પકડી લેવામાં નહીં આવે અથવા કેદ કરવામાં નહીં આવે અથવા તેના હકો અથવા મિલકતોમાંથી વંચિત કરવામાં નહીં આવે, અથવા તેને કાયદાથી બહાર ઠેરવવામાં નહીં આવે અથવા દેશનિકાલ કરવામાં નહીં આવે, અથવા અન્ય કોઈ રીતે તેના દરજ્જાથી વંચિત કરવામાં નહીં આવે; તથા તેના વિરુદ્ધ બળનો ઉપયોગ કરીને કાર્યવાહી કરવામાં નહીં આવે, અથવા એ માટે અન્ય લોકોને મોકલવામાં નહીં આવે, સિવાય કે તેના સમકક્ષોના કાયદેસરના નિર્ણયથી અથવા દેશના કાયદા દ્વારા.

સર્વવિદિત છે કે મેન્ના કાર્ટા, જે ૧૫ જૂન, ૧૨૧૫ના રોજ બેરનો દ્વારા રાજા

જહોન પાસેથી બળપૂર્વક સ્વીકારાવવામાં આવ્યો હતો, તે ૪ વર્ષના ઓગસ્ટ મહિનામાં પોપ ઇનોસન્ટ ૩ દ્વારા રદ કરવામાં આવ્યો હતો. રાજા જહોનનું એક વર્ષ પછી અવસાન થયું અને તેણે સિંહાસન પોતાના ૯ વર્ષના પુત્ર હેનરી ૩ને છોડ્યું. આ ધાર્મિક રાજા અને તેના પુત્ર એડવર્ડ ૧ના શાસનકાળમાં મેન્ના કાર્ટીને રાજકીય સત્તા દ્વારા માન્યતા અપાઈ હતી. હકીકતમાં, ૧૨૭૫ના વેસ્ટમિન્સ્ટરના વિધિઓ દ્વારા, રાજા એડવર્ડ ૧એ મેન્ના કાર્ટીની કલમ ૩૯માં સમાયેલ આદેશને પુનરાવર્તિત કર્યો હતો. જોકે, જ્યારે સ્ટ્યુઆર્ટ વંશના શાસનનો સમય આવ્યો, જેમનો એવો વિશ્વાસ હતો કે તેઓ દૈવી અધિકારથી પૃથ્વી પરના રાજાઓ હતા, ત્યારે સંસદ અને રાજા ચાર્લ્સ ૧ વચ્ચે સંઘર્ષ ઊભો થયો. આથી ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાં ૧૬૨૮ની પિટિશન ઓફ રાઈટ તરીકે ઓળખાતો વધુ એક મહાન માઈલસ્ટોન સર્જાયો. ડ્યુક ઓફ બર્કિંગહામ પ્રત્યેની વિરોધી ભાવનાથી પ્રેરાઈને, હાઉસ ઓફ કોમન્સે રાજા ચાર્લ્સ ૧ને વિદેશમાં સૈન્ય કાર્યવાહી ચલાવવા માટેના સાધનો આપવા ઇનકાર કર્યો. રાજા પોતાની સૈન્યાકાંક્ષા છોડી દેવા ઇચ્છુક ન હતો અને તેને નાણાં પૂરાં પાડવા માટે બળજબરીના ઋણનો ઉપાય અપનાવ્યો. જેમને આ લાદણી હેઠળ લાવવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી અનેકએ ચૂકવણી કરવાનું અસ્વીકાર્યું, અને તેમાંના કેટલાકને કેદ કરવામાં આવ્યા; તેમાંનાં તેઓ પણ હતા, જેઓ "ધ ફાઈવ નાઈટ્સ" તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. તેમાંના દરેકે પોતાની મુક્તિ મેળવવા માટે હેબિયસ કોર્પસનો લેખ

માંગ્યો. નાઈટ્સ પૈકીના એક, સર થોમસ ડાર્નેલે લડત છોડી દીધી, પરંતુ બાકીના ચાર આગળ લડ્યા. મુખ્ય ન્યાયાધીશની અધ્યક્ષતાવાળી કિંગ્સ બેન્ચે નાઈટ્સને ફરીથી જેલમાં મોકલવાનો આદેશ કર્યો. મુખ્ય ન્યાયાધીશનો આદેશ હકીકતમાં જામીનનો કામચલાઉ ઇનકાર હતો. સંસદ આથી અસંતુષ્ટ હોવાથી, તેણે મેન્ના કાર્ટ અને વેસ્ટમિનસ્ટરના વિધિઓનો આશરો લીધો, અને પરિણામે પિટિશન ઓફ રાઈટ રજૂ કરવામાં આવી અને લોર્ડ્સ તથા અનિચ્છુક રાજા દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી. ચાર્લ્સ ૧એ અનિચ્છાપૂર્વક આ પિટિશન ઓફ રાઈટ સ્વીકારી અને કહ્યું, "અરજીમાં ઇચ્છવામાં આવ્યું છે તેમ અધિકાર આપવામાં આવે". અન્ય બાબતો ઉપરાંત, આ પિટિશનમાં એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે કાયદાની સત્તા સિવાય કોઈ સ્વતંત્ર વ્યક્તિને કેદ કરવામાં ન આવે અથવા અટકાયતમાં રાખવામાં ન આવે.

૧૧. બસેલના મામલામાં, જેનો નિર્ણય ૧૬૭૦ માં થયો હતો, મુખ્ય ન્યાયાધીશ સર જોહન પોંધને એમ જણાવવામાં સમર્થ રહ્યા હતા કે, "હેન્રીસ કોર્પસનો રિટ હવે એ સૌથી સામાન્ય ઉપાય છે, જેના દ્વારા કોઈ વ્યક્તિને ફરી તેની સ્વતંત્રતા પરત અપાય છે, જો તે કાયદાના વિરુદ્ધ તેનાથી વંચિત કરવામાં આવ્યો હોય." કાયદાની આ સ્થિતિ અંગેના આ નિવેદન છતાં, જેન્કસ નામના એક વ્યક્તિને ભાષણ દ્વારા લોકોને દંગા માટે ઉશ્કેરવા બદલ, અને રાજા ચાર્લ્સ ૨ એ નવી સંસદ બોલાવવા માટે વિનંતિપત્ર પાઠવવામાં આવે તેવી માંગ કરવા બદલ,

ધરપકડ કરીને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. જામીન પર મુક્તિ મેળવવા માટે જેન્કસને ઘણી અદાલતો અને અધિકારીઓના દરવાજા ખખડાવવા પડ્યા. લોર્ડ ચીફ જસ્ટિસે તેને લોર્ડ ચાન્સેલર પાસે મોકલ્યો, જેમણે આગળ તેને લોર્ડ ટ્રેઝરર પાસે મોકલ્યો, જેમણે તેને સ્વયં રાજા પાસે મોકલ્યો, અને રાજાએ "તાત્કાલિક આદેશ કર્યો કે કાયદાઓને તેમનો યથોચિત પ્રવાહ આપવામાં આવે." (જુઓ જેન્કના મામલા, ૬ હાઉ. સ્ટે. ટ્રે. ૧૧૮૯ ખાતે ૧૨૦૭, ૧૨૦૮ (૧૬૭૬)). આવા મામલાઓ જ તે અંગ્રેજી ઇતિહાસના આગામી મહત્વના સીમાચિહ્ન સુધી પહોંચ્યું, એટલે કે ૧૬૭૯ નો હેબિયસ કોર્પસ અધિનિયમ. આ અધિનિયમમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે રાજાના ઘણા પ્રજાજનોને એવા કેસોમાં લાંબા સમય સુધી જેલમાં અટકાયત હેઠળ રાખવામાં આવ્યા છે, જેમાં કાયદા મુજબ તેમને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવવા જોઈએ હતા. આ અધિનિયમમાં હેબિયસ કોર્પસની એવી પ્રક્રિયા માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે જેના દ્વારા કાનૂની છિદ્રો બંધ કરવામાં આવ્યા અને પાલન ન કરવામાં આવે તો કિંગ્સ બેન્ચના ન્યાયાધીશો પણ દંડને આધીન બનાવવામાં આવ્યા.

૧૨. અંગ્રેજી ઇતિહાસમાં આગળનું મહત્વપૂર્ણ સીમાચિહ્ન ૧૬૮૯નું બિલ ઓફ રાઇટ્સ છે, જેને ઇંગ્લેન્ડને ક્યારેય પ્રાપ્ત થયેલા એકમાત્ર ડચ રાજા, રાજા વિલિયમ ૩, જેઓ તેમની પત્ની રાણી મેરી ૨ સાથે સંયુક્ત રીતે રાજ્ય કરતા હતા, તેમણે સ્વીકાર્યું હતું. આ દસ્તાવેજમાં જ "અતિશય જામીનની માગણી કરવી ન જોઈએ ...." એવો પ્રયોગ પ્રથમવાર અધ્યાય ૨, ખંડ ૧૦ માં પ્રગટ થાય છે:

૧૩. આ ઇતિહાસમાંથી શીખવા જેવી મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે મેન્ના કાર્ટાની કલમ ૩૯ નો વ્યાપ અનુસરે કરીને વિચારણાપૂર્વ કેદ સુધી વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી અનુગામી વિચારણામાં તેમની હાજરી સુનિશ્ચિત કરવા માટે વ્યક્તિઓને જામીન પર મુક્ત કરી શકાય. માત્ર એટલું ઉમેરવું યોગ્ય રહેશે કે બિલ ઓફ રાઈટ્સ પછી એક સદી બાદ, યુ.એસ. બંધારણે બિલ ઓફ રાઈટ્સની ભાષા ઉધાર લીધી હતી, જ્યારે હેબિયસ કોર્પસનો સિદ્ધાંત યુ.એસ. બંધારણના અનુચ્છેદ સીએલ કલમ ૯ માં સ્થાન પામ્યો, અને ત્યારબાદ બંધારણના આઠમા સુધારાથી સ્પષ્ટપણે એવું જણાવાયું કે, "અતિશય જામીનની માગણી કરવામાં આવશે નહીં, ન અતિશય દંડ લાદવામાં આવશે, ન ફૂર અને અસામાન્ય દંડ આપવામાં આવશે". અમે માત્ર એટલું ઉમેરીએ છીએ કે આઠમો સુધારો, આ અદાલતની વિભાગીય પીઠ દ્વારા રાજેશ કુમાર વિ. સ્ટેટ થ્રૂ ગવર્નમેન્ટ ઓફ એનસીટી ઓફ દિલ્હી (૨૦૧૧) ૧૩ એસસીસી ૭૦૬ માં, પરિચ્છેદો ૬૦ અને ૬૧ ખાતે, અનુચ્છેદ ૨૧ માં સમાવાયો છે.

૧૪. ગુરબક્ષ સિંહ સિબિબ્યા વિ. પંજાબ રાજ્ય, (૧૯૮૦) ૨ એસીઈસી પૃષ્ઠ ૫૫ ના ૫૮૬-૫૮૮ પર, જામીન મંજૂર કરવાનો હેતુ અતિ સુંદર રીતે નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યો છે:-

"૨૭. સામાન્ય જામીનના અધિકાર સાથે સંબંધિત નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક નથી, કારણ કે તે અધિકાર આગોતરા જામીનના અધિકાર સાથે સંપૂર્ણ સમાનતા ધરાવતો નથી. તેમ છતાં, રસપ્રદ વાત એ છે કે ઈ.સ. ૧૯૨૪ જેટલા પ્રાચીન સમયથી કલકત્તા વડી

અદાલતે નગેન્દ્ર વિ. કિંગ-એમ્પરર [એ.આઈ.આર. ૧૯૨૪ કેલ. ૪૭૬, ૪૭૯, ૪૮૦ : ૨૫ ક્રિ એલ.જે. ૭૩૨] માં એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે જામીનનો હેતુ આરોપીની નીચલી અદાલતમાં હાજરી સુનિશ્ચિત કરવાનો છે, જામીન મંજૂર કરવા કે નામંજૂર કરવા જોઈએ કે નહીં તે પ્રશ્નના નિરાકરણ માટે લાગુ પાડવાની યોગ્ય કસોટી એ છે કે સંબંધિત પક્ષકાર પોતાની નીચલી અદાલતમાં હાજર રહીને કેસનો સામનો કરશે તેવી સંભાવના છે કે નહીં, અને જામીનને દંડરૂપે રોકી રાખવા ન જોઈએ એ બાબત નિર્વિવાદ છે. અન્ય બે કેસોમાં, જે મહત્વપૂર્ણ રીતે 'મીરઠ ષડયંત્ર કેસો' છે, જામીનના અધિકાર સંબંધિત એવા અવલોકનો મળે છે કે જેઓ વિશેષ ઉલ્લેખને પાત્ર છે. કે.એન. જોગલેકર વિ. એમ્પરર [એ.આઈ.આર. ૧૯૩૧ ઓલ. ૫૦૪ : ૩૩ ક્રિ એલ.જે. ૯૪] માં, સંહિતાની કલમ ૪૯૮, જે વર્તમાન કલમ ૪૩૯ ને અનુરૂપ છે, અંગે વિચારણા કરતી વખતે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે તે સેશન્સ જજ અથવા વડી અદાલતને જામીન મંજૂર કરવા માટે વિશાળ સત્તાઓ પ્રદાન કરે છે, અને તે પૂર્વવર્તી કલમ ૪૯૭, જે વર્તમાન કલમ ૪૩૭ ને અનુરૂપ છે, તેમાં રહેલ મર્યાદાઓથી બંધાયેલી નથી. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૪૯૮ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા વિવેકાધિકારના ઉપયોગને શાસિત કરતો કોઈ કડક અને અચલ નિયમ કે કોઈ અણમોડ સિદ્ધાંત નહોતો, અને સ્થાપિત થયેલો

એકમાત્ર સિદ્ધાંત એવો હતો કે તે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ ન્યાયસંગત રીતે થવો જોઈએ. એમ્પરર વિ. હચિમોન [એ.આઈ.આર. ૧૯૩૧ ઓલ. ૩૫૬, ૩૫૮ : ૩૨ ફિ એલ.જે. ૧૨૭૧] માં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે વડી અદાલતને બંધનકારક થાય તેવા કોઈ વિશિષ્ટ નિયમો ઘડવાનો પ્રયાસ કરવો અત્યંત અવિવેકી બાબત છે, ખાસ કરીને એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતા કે વિધાનમંડળે પોતે જ અદાલતનો વિવેકાધિકાર અમર્યાદિત રાખ્યો છે. વડી અદાલતના મુજબ, સમયાંતરે ઊભા થઈ શકતા વિવિધ પ્રકારના કેસોનું સુરક્ષિત રીતે વર્ગીકરણ કરી શકાતું નથી અને કેસોનું વર્ગીકરણ કરીને એવું કહેવાનો પ્રયાસ કરવો કે અમુક વર્ગોમાં જામીન આપી શકાય પરંતુ બીજા વર્ગોમાં નહીં, તે જોખમસભર છે. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની વિવિધ કલમોમાંથી અનુમાનિત થતો સિદ્ધાંત એવો છે કે જામીન મંજૂર કરવો એ નિયમ છે અને ઇનકાર એ અપવાદ છે. જે આરોપી વ્યક્તિ સ્વતંત્રતા ભોગવે છે તે અટકાયતમાં હોય તેની તુલનામાં પોતાના કેસની સંભાળ રાખવા અને પોતાનો યોગ્ય બચાવ કરવા માટે ઘણી વધુ સક્ષમ સ્થિતિમાં હોય છે. તેથી, પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ નિર્દોષ માનવામાં આવતી વ્યક્તિ તરીકે તેને સ્વતંત્રતાનો અને પોતાના કેસની સંભાળ રાખવા માટેની દરેક તકનો અધિકાર છે. પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ નિર્દોષ માનવામાં

આવતી વ્યક્તિને પોતાની નિર્દોષતા સ્થાપિત કરી શકે તે માટે તેની સ્વતંત્રતા હોવી આવશ્યક છે.

૨૮. મુદ્દાની વધુ નજીક આવતાં, ગુડીકાંતિ નરસિંહુલુ વિ. સરકારી વકીલ [(૧૯૭૮) ૧ એસસીસી ૨૪૦ : ૧૯૭૮ એસસીસી (ક્રિ) ૧૧૫] માં કૃષ્ણ અચ્ચર, ન્યાયાધીશે નોંધ્યું હતું કે: (એસસીસી પૃ. ૨૪૨, પેરા ૧)

... જામીનનો પ્રશ્ન વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા, ન્યાય, જાહેર સુરક્ષા અને જાહેર ખજાનાં પરના બોજનો એક પ્રશ્ન છે, અને આ બધું એ વાત પર આગ્રહ કરે છે કે જામીન અંગેનું વિકસિત ન્યાયશાસ્ત્ર સામાજિક રીતે સંવેદનશીલ ન્યાયિક પ્રક્રિયાનો અભિન્ન અંગ છે .... અંતે તો, આરોપી અથવા દોષિત ઠરેલ વ્યક્તિની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા મૂળભૂત છે, અને તે માત્ર કાયદાથી સ્થાપિત પ્રક્રિયાના અનુસંધાને જ કાયદેસર રીતે મર્યાદિત થઈ શકે છે. અનુચ્છેદ ૨૧ ના છેલ્લા ચાર શબ્દો એ તે માનવ અધિકારનું પ્રાણ છે.

૨૯. ગુરચરણ સિંહ વિ. સ્ટેટ (દિલ્હી એડમિનિસ્ટ્રેશન) [(૧૯૭૮) ૧ એસસીસી ૧૧૮ : ૧૯૭૮ એસસીસી (ક્રિ) ૪૧] માં, અદાલત તરફથી બોલનાર ગોસ્વામી, ન્યાયાધીશે, આ મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: (એસસીસી પૃ. ૧૨૯, ફરો ૨૯)

જામીન મંજૂર કરવાની બાબતમાં કોઈ અચૂક સૂત્ર હોઈ શકે નહીં.

દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ જામીન મંજૂર કરવામાં અથવા જામીન રદ કરવામાં ન્યાયિક વિવેકાધિકારના પ્રયોગને નિયંત્રિત કરશે.

૩૦. અમેરિકન જ્યુરિસપ્રુડન્સ (૨૬, વોલ્યુમ ૮, પૃ. ૮૦૬, પેરા ૩૯) માં, આ રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે:

જ્યાં જામીન મંજૂર કરવાનું અદાલતના વિવેકાધિકારની અંદર આવે છે, ત્યાં જામીન મંજૂર કરવું કે નામંજૂર કરવું મોટાપાયે દરેક વિશિષ્ટ કેસની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે. કારણ કે આરોપીની અટકાયત અથવા કેદનો હેતુ તેની હાજરી સુનિશ્ચિત કરવાનો તથા તેને અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર અને ચુકાદાને અધીન કરાવવાનો છે, તેથી મુખ્ય તપાસ એ છે કે શું ઓળખપત્ર અથવા જામીનબંધપત્ર તે હેતુ સિદ્ધ કરશે.

આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે જામીન મંજૂર કરવા કે નહીં તે પ્રશ્નનો જવાબ વિવિધ પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર કરે છે, જેના સંચિત પ્રભાવને ન્યાયિક નિર્ણયમાં અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ. કોઈ એકમાત્ર પરિસ્થિતિને સર્વત્ર માન્ય ગણાવી શકાતી નથી અથવા જામીન મંજૂર કરવા કે નામંજૂર કરવા માટે અનિવાર્યપણે પૂરતી ઠરાવી શકાતી નથી."

૧૫. હવે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ ની સંવિધાનિક માન્યતાની પરીક્ષણ માટેનો તબક્કો તૈયાર થયો છે.

૧૬. આ તબક્કે, અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભંગ માટેના કસોટી-માપદંડોનો ઉદ્દેશ કરવો મહત્વપૂર્ણ છે, ભલે તે તેના ભેદભાવપૂર્ણ પાસાને લગતો હોય કે તેના "પ્રત્યક્ષ રીતે મનસ્વી" પાસાને લગતો હોય. નિર્ણયો ની શ્રેણીથી આ બાબત સ્થિર થયેલી છે કે અનુચ્છેદ ૧૪ વર્ગીકરણને મંજૂરી આપે છે, જો કે એવું વર્ગીકરણ હાંસલ કરવાના ઇરાદાવાળા હેતુ સાથે તર્કસંગત સંબંધ ધરાવતું હોય. આ અદાલતના એક પ્રારંભિક ચુકાદામાં, સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે એન્ડ અન્ય વિ. એફ.એન. બલસારા (૧૯૫૧) એસ.સી.આર. ૬૮૨ ના પૃષ્ઠ ૭૦૮ પર, ફઝલ અલી, ન્યાયાધીશે કાયદાનું નીચે મુજબ સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કર્યું હતું:

"(૧) કોઈ અધિનિયમની સંવિધાનસંગતતાના પક્ષમાં હંમેશા અનુમાન રહે છે, કારણ કે એવું માનવું આવશ્યક છે કે વિધાનમંડળ પોતાના લોકોની આવશ્યકતાઓને સમજે છે અને તેનું યોગ્ય રીતે મૂલવણ કરે છે, તેની કાનૂની જોગવાઈઓ અનુભવથી સ્પષ્ટ થયેલ પ્રશ્નો તરફ દોરાયેલ છે અને તેમાં કરવામાં આવેલ ભેદકરણ પૂરતા આધારો પર આધારિત છે.

(૨) કેટલાક કિસ્સાઓમાં આ અનુમાનનું ખંડન એ દર્શાવીને કરી શકાય છે કે કાયદાની જ જોગવાઈના મુખપૃષ્ઠ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં કોઈ વર્ગીકરણ જ નથી અને કોઈ એવી ભિન્નતા નથી જે કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ અથવા વર્ગ વિશેષને વિશિષ્ટ રીતે લાગુ પડે અને અન્ય કોઈ વ્યક્તિ અથવા વર્ગને લાગુ પડતી ન હોય, છતાં કાયદો માત્ર કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ અથવા વર્ગને જ આઘાત કરે છે.

(૩) સમાનતાનો સિદ્ધાંતનો અર્થ એવો નથી કે સ્વભાવ, પ્રાપ્તિ અથવા પરિસ્થિતિ મુજબ જે તમામ વ્યક્તિઓ સમાન સ્થિતિમાં નથી, તેમના માટે દરેક કાયદાનો સર્વત્ર સમાન પ્રયોગ હોવો જ જોઈએ, અને વ્યક્તિઓના વિવિધ વર્ગોની ભિન્ન જરૂરિયાતો ઘણી વખત અલગ વ્યવહારની માંગ કરે છે.

(૪) આ સિદ્ધાંત રાજ્ય પાસેથી વૈધ હેતુઓ માટે વ્યક્તિઓનું વર્ગીકરણ કરવાની સત્તા હરણ કરતું નથી.

(૫) દરેક વર્ગીકરણ કોઈને કોઈ અંશે કેટલીક અસમાનતા ઉત્પન્ન કરવાની શક્યતા ધરાવે છે, અને માત્ર અસમાનતા ઉત્પન્ન થવી પૂરતી નથી.

(૬) જો કોઈ કાયદો સુસ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત વર્ગના સભ્યો સાથે સમાન રીતે વ્યવહાર કરે છે, તો તે

અપ્રીય નથી અને તે અન્ય વ્યક્તિઓ પર લાગુ પડતું નથી તે કારણસર સમાન સંરક્ષણના ઈનકારના આક્ષેપ માટે ખુલ્લું નથી.

(૭) જ્યારે વાજબી વર્ગીકરણ અનુમત્ય હોય છે, ત્યારે આવું વર્ગીકરણ કોઈ વાસ્તવિક અને સારભૂત ભિન્નતા પર આધારિત હોવું આવશ્યક છે, જે પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ સાથે વાજબી અને ન્યાયસંગત સંબંધ ધરાવતી હોય, અને વર્ગીકરણ મનસ્વી રીતે તથા કોઈપણ સારભૂત આધાર વિના કરી શકાતું નથી."

વર્તમાન હેતુ માટે પ્રસ્તાવના ૭ મહત્વપૂર્ણ છે. ઉપરાંત, હવે આ સુસ્થાપિત છે કે અનુચ્છેદ ૧૪ ભેદભાવને માત્ર સારભૂત કાયદા દ્વારા જ

નહીં, પરંતુ પ્રક્રિયાત્મક કાયદા દ્વારા પણ નિંદે છે. (જુઓ બુધન ચૌધરી વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર, (૧૯૫૫) ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૪૫ ના પાના ૧૦૪૯ પર).

૧૭. આ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, અસગરઅલી નઝરઅલી સિંગાપોરાવાલા વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે, ૧૯૫૭ એસ.સી.આર. ૬૭૮ ના ૬૯૦-૬૯૨ પર, ભગવતી ન્યાયાધીશે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું:

અમે સૌપ્રથમ જે પ્રશ્નનો સ્વને ઉકેલ આપવાનો છે તે એ છે કે પડકારાયેલ અધિનિયમમાં કાયદેસરની હેતુઓ માટે કોઈ વાજબી વર્ગીકરણ છે કે નહીં. જો આપણે પડકારાયેલ અધિનિયમની જોગવાઈઓને નજીકથી નિહાળીએ તો એવું જણાય છે કે વિધાનમંડળે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૬૧, ૧૬૫ અથવા ૧૬૫-એ અથવા ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ ની કલમ ૫ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ દંડનીય ગુનાઓને એક જૂથ અથવા વર્ગમાં વર્ગીકૃત કર્યા હતા. તે સરકારી સેવકો દ્વારા લાંચ અથવા ભ્રષ્ટાચાર સંબંધિત ગુનાઓ હતા અને તેથી તેમને એક જૂથ અથવા વર્ગમાં યોગ્ય રીતે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા. આ વર્ગીકરણ બુદ્ધિગમ્ય ભિન્નતા પર આધારિત હતું, જેના દ્વારા આમ એકત્રિત કરાયેલા ગુનેગારોને જૂથની બહાર રાખવામાં આવેલા અન્ય લોકોથી અલગ પાડવામાં આવ્યા હતા. જેમણે લાંચ અથવા ભ્રષ્ટાચારના આ ગુનાઓ કર્યા હોય તેવા વ્યક્તિઓ પોતે જ એક

એવો વર્ગ રચતા હતા, જે ભારતીય દંડ સંહિતા અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૮૯૮ માં રહેલી સામાન્ય જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી પામતા અન્ય ગુનેગારો કરતાં સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હતો, અને જો આ જૂથ અથવા વર્ગમાં આવતા ગુનેગારોને આ રીતે વિશેષ વર્તન માટે અલગ પાડવામાં આવ્યા હોય, તો તે જ જૂથ અથવા વર્ગમાં ન આવતા અને જેમની સાથે સામાન્ય પ્રક્રિયા હેઠળ વર્તન ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું એવા અન્ય ગુનેગારોની સરખામણીએ તેમની સામે કોઈ ભેદભાવપૂર્ણ વર્તન કરવામાં આવ્યું હોવાનું કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી.

વિચારવા માટેનો આગલો પ્રશ્ન એ છે કે શું આ ભિન્નતાનો સંબંધ આક્ષેપિત અધિનિયમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ સાથે તર્કસંગત હતો કે નહીં. અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવાયું હતું કે તે કેટલાક ગુનાઓના વધુ શીઘ્ર વિચારણા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. જોકે, અમારી સમક્ષ એક દલીલ એવી રજૂ કરવામાં આવી હતી કે અનવર અલી સરકારના કેસમાં [(૧૯૫૨) એસ.સી.આર. ૨૮૪] મહાજન, ન્યાયાધીશ (જેમ તેઓ તે સમયે હતા) દ્વારા પૃષ્ઠ ૩૧૪ પર તથા મુખર્જિયા, ન્યાયાધીશ (જેમ તેઓ તે સમયે હતા) દ્વારા પૃષ્ઠ ૩૨૮ પર કરાયેલા કેટલાક અવલોકનો, જે કેદાર નાથ બજોરિયા વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યના કેસમાં [(૧૯૫૪) એસ.સી.આર. ૩૦] પતંજલિ શાસ્ત્રી, મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા પૃષ્ઠ ૪૩ પર ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવ્યા હતા, તે આધાર પર એવો મત રજૂ થયો કે ગુનાઓના વધુ શીઘ્ર

વિચારણને આવી વર્ગીકરણ માટે યુક્તિપૂર્ણ આધાર માનવામાં આવી શકે નહીં. આ અવતરણો પોતપોતામાં જોવામાં આવે તો અપીલકર્તા તરફથી વિદ્વાન વકીલે અમારી સમક્ષ રજૂ કરેલા વાદને આધાર આપી શકે તેમ હતાં. જોકે, નોંધવું જરૂરી છે કે કેદાર નાથ બજોરિયાના કેસમાં [(૧૯૫૪) એસ.સી.આર. ૩૦] આ સર્વોચ્ચ અદાલતે આ અનુપાતને અંતિમ માન્યો ન હતો, જ્યાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

"(/) કે જ્યારે વર્તમાન જેવો કોઈ કાયદો સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરે છે એવા આધાર પર પડકારવામાં આવે છે, ત્યારે નક્કી કરવાનું વાસ્તવિક પ્રશ્ન એ હોય છે કે, અધિનિયમના શીર્ષક, પ્રસ્તાવના અને જોગવાઈઓથી પ્રગટ થતા તેના મૂળભૂત હેતુ અને નીતિને ધ્યાનમાં લેતા, જે ગુનાઓના વિચારણ માટે વિશેષ અદાલત સ્થાપવામાં આવી છે અને વિશેષ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, તેવા ગુનાઓનું વર્ગીકરણ અયોગ્ય અથવા મનસ્વી કહેવાય શકે કે નહીં અને તેથી સમાન સંરક્ષણની કલમનું ઉલ્લંઘન કરનાર છે કે નહીં;

(૨) આ બાબતને ધ્યાનમાં લેતાં કે અધિનિયમની અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ ગુનાઓના પ્રકારો યુદ્ધોત્તર કાળ દરમિયાન અત્યંત સામાન્ય અને વ્યાપક રીતે પ્રચલિત હતા અને તેઓને અસરકારક રીતે રોકવા તથા તેમનો ઝડપી વિચાર થવો આવશ્યક હતો, પ્રશ્નાધીન કાયદેસરની જોગવાઈને વર્ગીકરણના સંપૂર્ણપણે બુદ્ધિગમ્ય સિદ્ધાંત પર આધારિત માનવી જોઈએ, જે હાંસલ કરવા માંગવામાં આવેલા હેતુ સાથે સ્પષ્ટ અને

યુક્તિપૂર્ણ સંબંધ ધરાવતી હતી, અને તેણે કોઈ પણ રીતે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કર્યું નહોતું."

વર્તમાન મામલામાં, લાંચલુચપત અને ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપક પ્રમાણમાં ફેલાયેલા હોવાથી અને તેમને દૂર કરવાની જરૂરિયાત તાત્કાલિક રીતે અનુભૂતિ થયેલી હોવાથી, અપરાધીઓને કાનૂની રીતે જવાબદાર ઠેરવવામાં થતા તમામ સંભવિત વિલંબને દૂર કરવાની દૃષ્ટિએ ઉપાયો ઘડવા જરૂરી હતા. આ જ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને, પડકારેલ અધિનિયમમાં આ પ્રકારના ગુનાઓના વધુ ઝડપી વિચારણા માટે વિશેષ ન્યાયાધીશોની નિમણૂક દ્વારા જોગવાઈઓ કરવામાં આવી, જેમને તેવા ગુનાઓની વિચારણા કરવા માટે વિશિષ્ટ અધિકારક્ષેત્ર સોંપવામાં આવ્યું હતું અને આરોપીને તેમની સમક્ષ વિચારણા માટે મોકલવામાં આવ્યો વગર પણ તેઓને તે બાબતે સંજ્ઞાન લેવા તેમજ મેજિસ્ટ્રેટો દ્વારા વોરંટ કેસોની વિચારણા માટે નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું અનુસરણ કરવાની સત્તા પણ આપવામાં આવી હતી. આ રીતે, વિશેષ ન્યાયાધીશો સમક્ષની કાર્યવાહી જ્યુરી વગર અથવા આસેસરોની સહાયતા વગર કેસોની વિચારણા કરતી સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષની કાર્યવાહી સમકક્ષ બનાવવામાં આવી હતી અને વડી અદાલતમાં નિહિત અપીલ તથા પુનરીક્ષણની સત્તાઓ પણ તે જ પ્રમાણે મર્યાદિત કરવામાં આવી હતી. આ તમામ જોગવાઈઓનો આવશ્યક પ્રભાવ એ હતો કે આ ગુનાઓની વધુ ઝડપી વિચારણા

શક્ય બની, અને એ નકારી શકાય તેમ નથી કે આ બોધગમ્ય ભિન્નતાનો પડકારેલ અધિનિયમ દ્વારા સિદ્ધ કરવા માંગવામાં આવેલા હેતુ સાથે ચુકિતસંગત સંબંધ હતો. આ રીતે, આ બંને શરતો પૂર્ણ થતી હતી અને તેથી એવું કહેવું શક્ય ન હતું કે પડકારેલ અધિનિયમની જોગવાઈઓ કોઈ પણ રીતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી."

૧૮. જ્યાં સુધી "પ્રત્યક્ષ મનમાની" નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ અદાલતના શાયરા દાનો વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૨૦૧૭) ૯ એસીસી ૧ માં બહુમતી ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરવો મહત્વપૂર્ણ છે. કલમ ૧૪ હેઠળના ન્યાયનિર્ણયોની વ્યાપક સમીક્ષામાં, જેમાં કાયદાકીય પ્રાપ્તિને તે પ્રત્યક્ષ રીતે મનમાની છે તે આધારે રદ કરવામાં આવે છે, બહુમતી દ્વારા આ પ્રમાણે અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:

"૮૭. ચુકિતસંગતતાનો સૂત્ર સમગ્ર મૂળભૂત અધિકારોના પ્રકરણમાં વ્યાપી રહ્યો છે. જે સ્પષ્ટપણે મનસ્વી હોય તે નિઃસંદેહ અચુકિતસંગત હોય છે અને કાયદાના શાસનના વિરુદ્ધ હોવાથી, તે અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરશે. વધુમાં, મેકડોવેલ [સ્ટેટ ઓફ એ.પી. વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કો., (૧૯૮૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯] ના ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠના નિર્ણયમાં પ્રત્યક્ષ વિસંગતિ જણાય છે, જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે કોઈ કાયદો "અસમાનુપાતિક, અતિશય અથવા અચુકિતસંગત" છે એવા

આધારે બંધારણીય પડકાર સફળ થઈ શકે, છતાં એ જ કાયદો "અયુક્તિસંગત, અનાવશ્યક અથવા અનુચિત" છે એવા જ આધારે એવો પડકાર નિષ્ફળ જશે. મનસ્વિતાનો સિદ્ધાંત જ્યારે વિધાન પર લાગુ પડે છે ત્યારે સ્પષ્ટ છે કે તેમાં પાછળનો પડકાર સામેલ થતો નથી, પરંતુ માત્ર એવો જ પ્રશ્ન સામેલ થાય છે કે કાયદો અસમાનુપાતિક, અતિશય અથવા અન્યથા સ્પષ્ટપણે અયુક્તિસંગત છે. તેથી, ઉપરોક્ત તમામ આધારો રાજ્યની વિવિધ સ્વરૂપોની કાર્યવાહી વચ્ચે ભેદ ઊભો કરવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી; અને જો તે બંધારણના ભાગ ૩ માં વ્યક્તિઓ અને નાગરિકોને ખાતરી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારોને ભંગ કરતા હોય, તો તે તમામ પ્રતિબંધિત છે.

એક્સક્સ એક્સક્સક્સ આઈઓ ૧. નોંધવા યોગ્ય છે કે આ

અદાલતની સંવિધાન બેન્ચે ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ (બોમ્બે)

(પી) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ

(બોમ્બે) (પી) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૫) ૧ એસસીસી

૬૪૧ : ૧૯૮૫ એસસીસી (ટેક્સ) ૧૨૧] માં જણાવ્યું હતું કે આ સ્થાપિત

કાયદો છે કે અધિનસ્ત વિધાનને પૂર્ણ વિધાન વિરુદ્ધ પડકાર માટે ઉપલબ્ધ

કોઈપણ આધાર પર પડકારવામાં આવી શકે છે. સ્થિતિ એવી હોવાથી,

અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળના આ પડકારના આધારના સંદર્ભમાં વિધાનના આ બે

પ્રકારો વચ્ચે કોઈ તર્કસંગત ભેદ રહેતો નથી. તેથી, ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં

પ્રતિપાદિત પ્રગટ તર્કવિરુદ્ધતાની કસોટી અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ વિધાન તેમજ અધિનસ્ત વિધાન બંનેને અવૈધ ઠરાવવા માટે લાગુ પડશે. તેથી, પ્રગટ તર્કવિરુદ્ધતા એવી કંઈક હોવી જોઈએ કે જે વિધાનમંડળ દ્વારા ચંચળ રીતે, અતાર્કિક રીતે અને/અથવા પૂરતા નિર્ધારક સિદ્ધાંત વિના કરવામાં આવી હોય. તેમજ, જ્યારે કોઈ કાર્ય અતિશય અને અસંગત પ્રમાણનું કરવામાં આવે, ત્યારે આવું વિધાન સ્પષ્ટપણે તર્કવિરુદ્ધ ગણાશે. તેથી, અમારો અભિપ્રાય છે કે ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ પ્રગટ તર્કવિરુદ્ધતાના અર્થમાં મનમાની અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ વિધાનને પણ નકારવા માટે લાગુ પડશે."

આ અદાલતના બે વિદ્વાન ન્યાયાધીશો દ્વારા કાનૂન અંગે લેવામાં આવેલા આ દષ્ટિકોણ સાથે કુરિયન, ન્યાયાધીશો તેમના ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૫ માં સહમતિ દર્શાવી હતી.

૧૯. બંધારણના મૂળભૂત અધિકારોના પ્રકરણના સંદર્ભમાં કલમ ૨૧ વચનપેટી સમાન છે. તેમાં ભારતના નાગરિકો તથા અન્ય વ્યક્તિઓના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના અધિકારો જેટલા પવિત્ર વિષયનો જ વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે. મૂળભૂત અધિકારોના પ્રકરણમાં આ એકમાત્ર એવી કલમ છે (કલમ ૨૦ સાથે) કે જેને આકસ્મિક પરિસ્થિતિ દરમિયાન પણ સ્થગિત કરી શકાતી નથી (જુઓ બંધારણની કલમ ૩૫૯(૧)). હાલમાં, મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ( ૧૯૭૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮ પછી, કલમ ૨૧ વિશાળ સંખ્યામાં દ્રવ્યાત્મક તથા પ્રક્રિયાત્મક અધિકારોનો આધારભૂત ભંડાર બની ગઈ છે. તેથી, રાજેશ કુમાર (ઉપરોક્ત)માં

પૃષ્ઠ ૭૨૪-૭૨૬ પર, આ અદાલતે આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"૫૬. આપણા બંધારણમાં અધિનિયમિત કરાયેલો અનુચ્છેદ ૨૧ નીચે મુજબ છે:

૨૧. જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનું સંરક્ષણ.-કોઈપણ વ્યક્તિને કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સિવાય તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરવામાં આવશે નહીં.

૫૭. પરંતુ બચ્ચન સિંહ [ (૧૯૮૦) ૨ એસસીસી ૬૮૪ : ૧૯૮૦ એસસીસી (ફિ) ૫૮૦ ] માં આ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું હતું કે મનિકા ગાંધી [ (૧૯૭૮) ૧ એસસીસી ૨૪૮ ] માં અનુચ્છેદ ૨૧ ની વિસ્તૃત વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં, તે નીચે મુજબ વાંચવું જોઈએ: (બચ્ચન સિંહ કેસ [ (૧૯૮૦) ૨ એસસીસી ૬૮૪ : ૧૯૮૦ એસસીસી (ફિ) ૫૮૦ ], એસસીસી પૃ. ૭૩૦, પરિચ્છેદ ૧૩૬)

૧૩૬ . ... 'કોઈપણ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી માત્ર માન્ય કાયદા દ્વારા સ્થાપિત ન્યાયસંગત, ચુકિતસંગત અને વાજબી પ્રક્રિયા અનુસાર સિવાય વંચિત કરવામાં આવશે નહીં.

ઉલટા સકારાત્મક સ્વરૂપમાં, વિસ્તૃત લેખ નીચે મુજબ વાંચાશે:

માન્ય કાયદા દ્વારા સ્થાપિત ન્યાયસંગત, ચુકિતસંગત અને વાજબી પ્રક્રિયા અનુસાર કોઈ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત

સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરવામાં આવી શકે."

૫૮. મહાકા ગાંધી [ ( ૧૯૭૮) સેક ૨૪૮] માં આવેલો આ યુગપ્રવર્તક નિર્ણયે, જ્યારે અદાલતને નાગરિકો કે વ્યક્તિના જીવન અને સ્વતંત્રતાને અસર કરતો પ્રશ્ન વિચારવાનો હોય ત્યારે, અમારી બંધારણીય ન્યાયશાસ્ત્રમાં યોગ્ય પ્રક્રિયાની સંકલ્પનાને નોંધપાત્ર રીતે સંચારિત કરી છે. મહાકા ગાંધી [(૧૯૭૮) ૧એસસીસી૨૪૮] માં સહમતિપૂર્ણ અભિપ્રાય આપતા કૃષ્ણ અચ્યર, ન્યાયાધીશે, પોતાની અદ્વિતીય શૈલીમાં, કાયદાના શાસનની અવસ્થાથી કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયા સુધીના સંક્રમણનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું હતું. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે દર્શાવેલું કાયદાનું સંબંધિત નિવેદન નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે: (એસસીસી પૃ. ૩૩૭, પેરા ૮૧)

૮૧ . ... 'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા'. તેની ઘાતક સંભાવના સાથે, જો આપણે અનિવાર્ય આવશ્યકતાવશ તે ભારસભર શબ્દોમાં એવા વિશેષણાત્મક કાયદાના શાસનનો સમાવેશ ન કરીએ, જે પોતાના મર્મમાં સંસ્કારી, પોતાના હૃદયમાં ન્યાયસંગત અને પ્રક્રિયાત્મક સંરક્ષણના તે અનિવાર્ય તત્વોને નિશ્ચિત કરનાર હોય, જેના અભાવે પ્રક્રિયાત્મક પૂંછડી મૂળભૂત અધિકારના મથાળાને હલાવશે, તો જીવન અને સ્વતંત્રતાને એક અસુરક્ષિત રમકડાં સમાન બનાવી દેશે. શું માનવ અધિકારના તે પવિત્ર સારને, જેને સુરક્ષિત

કરવા માટે 'કરો અથવા મરો' જેવી દેશભક્તિ સાથે મુક્તિના સંઘર્ષનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો, આવશ્યક ધોરણોની પરવા કર્યા વિના, ઔપચારિકતાવાદી અને ઢોંગી નિર્દેશો દ્વારા શોષી લેવો શક્ય છે? અધિનિયમિત આભાસ એ સંવિધાનિક ભ્રમ છે. પ્રક્રિયાત્મક ન્યાય કલમ ૨૧ પર સ્પષ્ટપણે લખાયેલો છે. તે એટલો ગંભીર વિષય છે કે વિધાનમંડળ દ્વારા સંપાદિત શાબ્દિક વિધિના કાળાં અક્ષરોના વિધિવાદી ક્રમ દ્વારા તેને બાજુ પર મૂકી શકાય નહીં.

એસ. મલોકા ગાંધી ((૧૯૭૮) એસ.સી.સી. ૨૪૮] માંના નિર્ણય પછી તરત જ આ અદાલતની અન્ય એક બંધારણીય પીઠે સુનીલ બત્રા વિ. દિલ્હી એડમન. ((૧૯૭૮) ૪ એસ.સી.સી. ૪૯૪: ૧૯૭૯ એસ.સી.સી. (ક્રિ) ૧૫૫) માં નિર્ણય આપ્યો, જેમાં વિશેષરૂપે સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના બંધારણના આઠમા સુધારા જેવી જોગવાઈ તથા અમેરિકન બંધારણની "ડ્યુ પ્રોસેસ" ની કલ્પના આપણા બંધારણના પાઠમાં અમલમાં મૂકવામાં આવી નથી, છતાં આ અદાલતના રુસ્તોમ કાવસજી કૂપર [(૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮] અને મલોકા ગાંધી [(૧૯૭૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮] ના નિર્ણયોને અનુસરી પરિણામો એકસરખાં જ છે. આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે સુનીલ બત્રા [(૧૯૭૮) ૪ એસ.સી.સી. ૪૯૪: ૧૯૭૯ એસ.સી.સી. (ક્રિ) ૧૫૫] માં કૃષ્ણ અચ્યર, જે. દ્વારા આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું: (સુનીલ બત્રા કેસ [(૧૯૭૮) ૪ એસ.સી.સી. ૪૯૪: ૧૯૭૯ એસ.સી.સી. (ક્રિ) ૧૫૫] ; જુઓ પૃ. ૫૧૮,

પેરા પર)

પર. સાચું છે કે, આપણા સંવિધાનમાં 'ડ્યૂ પ્રોસેસ' કલમ અથવા આઠમો સુધારો નથી; પરંતુ; કાનૂનની આ શાખામાં, કૂપર [(૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮] અને મેનકા ગાંધી [(૧૯૭૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮] પછી, તેનું પરિણામ સમાન જ છે.

૬૦. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના બંધારણમાં કરાયેલ આઠમો સુધારો (૧૭૯૧) મૂળતઃ ઇંગ્લિશ બિલ ઓફ રાઈટ્સ ( ૧૬૮૯) માંથી ઉત્પન્ન થયો હતો. આઠમા સુધારાનો પાઠ આ મુજબ છે, "અતિશય જામીનની માંગ કરવામાં આવવી નહીં, ન તો અતિશય દંડ લાદવામાં આવે, અને ન તો ફૂર તથા અસામાન્ય દંડો આપવામાં આવે". એક સદી પહેલાં તૈયાર કરાયેલ ઇંગ્લિશ બિલ ઓફ રાઈટ્સમાં આ રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે, "કે અતિશય જામીનની માંગ કરવામાં આવવી ન જોઈએ, ન તો અતિશય દંડ લાદવામાં આવે, અને ન તો ફૂર તથા અસામાન્ય દંડો આપવામાં આવે".

૬૧. આપણા સંવિધાનમાં એવો સમાન ઉપબંધ નથી, પરંતુ મેનકા ગાંધી કેસ [ ( ૧૯૭૮) એસ.ઈ.સી. ૨૪૮] માં આ અદાલતના નિર્ણય પછી ન્યાયશાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સ્થિતિ વાસ્તવમાં સમાન જ છે અને આઠમા સુધારાના આધારરૂપ માનવીય ગૌરવ પ્રત્યેનો મૂળભૂત આદર અમારા ન્યાયશાસ્ત્રમાં અંતર્ભૂત માનવામાં આવ્યો છે.

૬૨. મહોકા ગાંધી [(૧૯૭૮) ૧ એસીસી ૨૪૮] માં નિર્ણય આપવામાં આવ્યો ત્યાં સુધી, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે અનુચ્છેદ ૨૧ ને એવી રીતે જોતું

હતું કે તેમાં ભાગ્યે જ ડાયસિયન કાનૂનના શાસનનો તે સિદ્ધાંત સમાયેલો છે કે કાનૂનના આધાર વિના કોઈ વ્યક્તિને કાર્યપાલક પગલાં દ્વારા તેની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરી શકાય નહીં. જો એવો કોઈ કાયદો હોય જે કોઈ પ્રકારની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરતો હોય, તો એટલું જ કોઈ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરવા માટે પૂરતું ગણાતું હતું. આ સંદર્ભમાં, જો આપણે એ.કે. ગોપાલન [એઆઈઆર ૧૯૫૦ એસસી ૨૭: (૧૯૫૦) ૫૧ કિલજે ૧૩૮૩] માં ન્યાયમૂર્તિ એસ.આર. દાસ દ્વારા તેમના ચુકાદામાં આપેલા ઉદાહરણનો ઉલ્લેખ કરીએ કે જો કાયદામાં રોચેસ્ટરના બિશપને “તેલમાં ઉકાળવામાં આવે” એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય, તો તે અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ માન્ય ગણાય. પરંતુ મહાત્મા ગાંધી [(૧૯૭૮) ૧ એસીસી ૨૪૮] ના નિર્ણય પછી, જે બંધારણીય ( ના વિકાસમાં એક જળપિભાજક તબક્કો દર્શાવે છે

અમારા દેશના કાયદામાં, આ અદાલતે પ્રથમ વખત એવો દૃષ્ટિકોણ સ્વીકાર્યો કે અનુચ્છેદ ૨૧ માત્ર કાર્યપાલક પગલાંઓ વિરુદ્ધ જ નહીં, પરંતુ તેવા કાયદા વિરુદ્ધ પણ રક્ષણ આપે છે જે કોઈ વ્યક્તિને તેના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યથી વંચિત કરે, જો સુધી આવી વંચિતતા માટેનો કાયદો ચુકિતસંગત, ન્યાયસંગત અને વાજબી ન હોય. અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે ચુકિતસંગતતાનો સિદ્ધાંત બંધારણના સમગ્ર માળખામાં સુવર્ણ સૂત્રની જેમ વ્યાપી રહે છે અને માત્ર એટલું પૂરતું નથી કે કાયદો

કોઈ પ્રક્રિયાનું માત્ર આભાસરૂપ પ્રદાન કરે. કોઈ વ્યક્તિને તેના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યથી વંચિત કરવાની પ્રક્રિયા અત્યંત ન્યાયસંગત, યુક્તિસંગત અને વાજબી હોવી જ જોઈએ અને જો તે અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે, તો એવી પ્રક્રિયા યુક્તિસંગત, ન્યાયસંગત અને વાજબી છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનો અધિકાર અદાલતનો છે, અને જો અદાલત એમ નિષ્કર્ષે કે તે એવી નથી, તો અદાલત તેને રદ કરશે.

૬૩. તેથી, આ અદાલતે અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ જે રીતે "કાયદા" નું અર્થઘટન કર્યું છે, તે માત્ર "લેક્સ" કરતાં વધુ છે. તેમાં પ્રક્રિયાત્મક તેમજ તત્વાત્મક, બંને પ્રકારની યથોચિત કાયદાકીય પ્રક્રિયાનો આશય સમાયેલો છે."

૨૦. આ ચુકાદાઓમાં નિર્ધારિત કાયદાકીય જોગવાઈઓની ન્યાયિક સમીક્ષાના પરિમાણોને ધ્યાનમાં રાખીને, આપણે જોવું છે કે કલમ ૪૫ સંવિધાનિક માન્યતાની કસોટી પર ખરી ઉતરી શકે છે કે નહીં.

૨૧. સર્વપ્રથમ, મની લોન્ડરિંગ નિવારણ વિધેયક, ૧૯૯૯ માં કલમ ૪૫ જે રીતે પ્રગટ થઈ હતી તેની ઉત્પત્તિ દર્શાવવી મહત્વપૂર્ણ છે. તેના મૂળ સ્વરૂપમાં, કલમ ૪૫નો પૂર્વગામી, જે ઉક્ત વિધેયકની કલમ ૪૪ હતી, તે નીચે મુજબ હતી:—

"૪૪. (૧) ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં,—

(એ) આ અધિનિયમ હેઠળ દંડનીય દરેક ગુનો સંજોય રહેશે;

(બી) આ અધિનિયમ હેઠળ ત્રણ વર્ષથી વધુ મુદતના કારાવાસથી દંડનીય ગુનાનો આક્ષેપ ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિને જામીન પર અથવા તેના પોતાના જામીનબોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવશે નહીં, જો સુધી કે—

(૧) સરકારી વકીલને આવી મુક્તિ માટેની અરજીનો વિરોધ કરવાની તક આપવામાં આવી છે; અને

(૨) જ્યાં સરકારી વકીલ અરજીનો વિરોધ કરે છે, ત્યાં અદાલતને એ બાબતે સંતોષ થાય કે એવો માનવા માટે વાજબી આધાર છે કે તે આવા ગુનામાં દોષિત નથી અને જામીન પર રહેલી અવધિ દરમિયાન તે કોઈપણ ગુનો કરવાની સંભાવના નથી;

પરંતુ શરતે કે જે વ્યક્તિની ઉંમર સોળ વર્ષથી ઓછી હોય, અથવા સ્ત્રી હોય, અથવા બીમાર કે અશક્ત હોય, તેને જામીન પર મુક્ત કરી શકાય, જો વિશેષ અદાલત તેમ નિર્દેશ કરે;

તે ઉપરાંત એવો પણ ઉપબંધ છે કે, વિશેષ અદાલત કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય કોઈપણ ગુનાનો લેખિત ફરિયાદ વિના, જે નીચેના દ્વારા કરવામાં આવેલી હોય તે સિવાય, સંજ્ઞાન લેશે નહીં—

(૧) નિયામક; અથવા

(૨) કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારનો કોઈપણ અધિકારી, જેને આ બાબતે તે સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા સામાન્ય અથવા વિશેષ લેખિત

આદેશથી આ બાબતમાં લેખિત રૂપે અધિકૃત કરવામાં આવ્યો હોય.

(૨) જામીન મંજૂર કરવા અંગે ઉપકલમ (૧) ની કલમ (બી) માં નિર્દિષ્ટ મર્યાદા, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ અથવા હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદા હેઠળ જામીન મંજૂર કરવા અંગેની મર્યાદાઓ ઉપરાંતની છે."

આ તબક્કે, સ્પષ્ટ છે કે આ કલમનો ઉદ્દેશ માત્ર અધિનિયમ હેઠળ જ દંડનીય ગુનાઓ સુધી મર્યાદિત હતો, જેમાં જામીન મંજૂર કરવા માટેની ઢિ-શરતો લાદવામાં આવી હતી, તેમજ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ એવી મંજૂરી માટેની મર્યાદાઓ ઉપરાંત. કોઈ રીતે, આ જોગવાઈ પોતે ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓને આવરી લેતી જોગવાઈ તરીકે રૂપાંતરિત થઈ નહોતી, પરંતુ તે ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ બની, જે ૨૦૦૫માં અમલમાં લાવવામાં આવી હતી. મૂળરૂપે આ જોગવાઈ નીચે મુજબ હતી:

"૪૫. ગુનાઓ સંજોય અને બિનજામીનપાત્ર રહેશે. -

(૧) ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ (૨ઓફ ૧૯૭૪) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, -

(એ) આ અધિનિયમ હેઠળ દંડનીય દરેક ગુનો સંજોય ગણાશે;

(બી) અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળ ત્રણ વર્ષથી વધુ અવધિના કારાવાસથી દંડનીય ગુનામાં આરોપિત કોઈપણ વ્યક્તિને જામીન પર અથવા તેના પોતાના બંધપત્ર પર મુક્ત કરવામાં આવશે નહીં, જો સુધી કે -

(૧) સરકારી વકીલને એવી મુક્તિ માટેની અરજીનો

વિરોધ કરવાની તક આપવામા આવી છે; અને

(૨) જ્યાં સરકારી વકીલ અરજાનો વિરોધ કરે છે, ત્યાં અદાલતને એવો સંતોષ થાય કે એવો વિશ્વાસ રાખવા માટે વાજબી આધાર છે કે તે આવા ગુનામાં દોષિત નથી અને જામીન પર રહેલા દરમિયાન તે કોઈપણ ગુનો કરે તેવી શક્યતા નથી:

પરંતુ તે શરતે કે જે વ્યક્તિની વય સોળ વર્ષથી ઓછી હોય, અથવા જે સ્ત્રી હોય અથવા રોગગ્રસ્ત અથવા અશક્ત હોય, તેને જો વિશેષ અદાલત તેમ નિર્દેશ કરે તો જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવી શકે છે:

વધુમાં એ પણ જોગવાઈ કરવામાં આવે છે કે વિશેષ અદાલત કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય કોઈપણ ગુનાનું જ્ઞાન લેતી નહીં હોય, સિવાય કે લેખિતમાં કરવામાં આવેલી ફરિયાદના આધારે, જે દ્વારા કરવામાં આવી હોય— (૧) નિયામક; અથવા (૨) કેન્દ્રીય સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારનો એવો કોઈ અધિકારી, જેને આ બાબતમાં તે સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશથી કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા લેખિતમાં સત્તાધિકૃત કરવામાં આવેલ હોય.

(૨) જામીન મંજૂર કરવાની મર્યાદા, જે ઉપકલમ (૧) ની ખંડ (બી) માં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી છે, તે જામીન મંજૂર કરવા બાબતે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નું ૨) અથવા હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદા હેઠળની મર્યાદાઓ ઉપરાંત

રહેશે."

કલમ ૪૫ દ્વારા કરાયેલ ફેરફાર એ હતો કે જામીન મંજૂર કરવાની દૃષ્ટિએ હવે જે બાબત જોવાની હતી તે અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળ ત્રણ વર્ષ અથવા તેથી વધુ સમયગાળાની કેદથી દંડનીય ગુનાઓ હતી, અને ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ પોતે નહોતા. આ તબક્કે અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં બે પરિચ્છેદો હતા – પરિચ્છેદ ૧ માં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૧ અને ૧૨૧એનો સમાવેશ થતો હતો, જે ભારત સરકાર વિરુદ્ધ યુદ્ધ ચલાવવા અથવા યુદ્ધ ચલાવવાનો પ્રયાસ કરવા અથવા એવું યુદ્ધ ચલાવવા માટે પ્રેરણા આપવા, તેમજ આવા ગુનાઓ કરવા માટેની સાજિશ સાથે સંબંધિત છે. પરિચ્છેદ ૨ માં નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાઈકોટ્રોપિક સબસ્ટાન્સેસ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ હેઠળના ગુનાઓનો ઉલ્લેખ હતો. અનુસૂચિનો ભાગ ૨, જેમ મૂળરૂપે ઘડવામાં આવ્યો હતો, તેમાં ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના કેટલાક જઘન્ય સ્વરૂપના ગુનાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં હત્યા, દબાણથી વસૂલાત, અપહરણ, ખોટા દસ્તાવેજ બનાવવું અને નકલી ચલણી નાણાં બનાવવાનો સમાવેશ થતો હતો. ભાગ ૨ ના પરિચ્છેદો ૨ થી ૫ માં શસ્ત્ર અધિનિયમ, ૧૯૫૯, વન્યજીવ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨, અનૈતિક વહિવટ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૫૬ અને ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ હેઠળના કેટલાક ગુનાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે આ અધિનિયમ મૂળરૂપે ઘડવામાં

આવ્યો હતો, ત્યારે આમ સ્પષ્ટ હતું કે કલમ ૪૫(૧) હેઠળ લાગુ પડતી  
હિ શરતો માત્ર ભારત સરકાર વિરુદ્ધ ચલાવવાના અને નાર્કોટિક  
ડ્રગ્સ એન્ડ સાઈકોટ્રોપિક સબસ્ટાન્સેસ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ  
સંબંધિત કેસોમાં જ લાગુ પડવાની હતી. ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના  
અતિ જઘન્ય ગુનાઓ પણ માત્ર ભાગ ૨ માં જ સમાવાયેલા હતા, જેથી  
જો આવા ગુનાઓ માટે જામીન માગવામાં આવ્યા હોત, તો કલમ  
૪૫(૧) દ્વારા લાદવામાં આવેલી હિ શરતો

લાગુ પડશે નહીં. અનાયાસે, અનુસૂચિના ભાગ ૧ અને ભાગ ૨ માં ગુનાઓનું  
વર્ગીકરણ કરવાનો એક કારણ એ પણ હતો કે ભાગ ૨ હેઠળ નિર્દિષ્ટ ગુનાઓ  
ત્યારે જ આકર્ષિત થતાં, જો આવા ગુનાઓમાં સંકળાયેલ કુલ મૂલ્ય રૂ. ૩૦ લાખ  
અથવા તેથી વધુ હોય (અધિનિયમની કલમ ૨(વાચ) હેઠળ, જેમ તે ત્યારે  
વાંચાતી હતી). ત્યારબાદ, અધિનિયમમાં અનેક વખત સુધારા કરવામાં આવ્યા  
છે. ૨૦૦૫માં કલમ ૪૫( ૧ ) માં કરવામાં આવેલ સુધારો નિર્દોષ સ્વરૂપનો હતો  
અને એવો સુધારો નથી જેના વિષે આપણે સીધી રીતે સંબંધિત છીએ. ૨૦૦૮ના  
સુધારાથી અનુસૂચિના ભાગ ૧ અને ભાગ ૨માં વધુ ગુનાઓનો સમાવેશ કરવામાં  
આવ્યો. ભાગ ૧માં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૮૯ એ અને બી હેઠળના,  
નકલી ચલણ બનાવટ સંબંધિત ગુનાઓ ઉમેરવામાં આવ્યા અને આતંકવાદી  
પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત વિસ્ફોટક પદાર્થો અધિનિયમ, ૧૯૦૮ તથા ગેરકાયદેસર  
પ્રવૃત્તિઓ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૬૭ હેઠળના ગુનાઓ ઉમેરવામાં આવ્યા.  
ભાગ ૨માં, ભારતીય દંડ સંહિતાના અનેક અન્ય ગુનાઓ ઉમેરવામાં આવ્યા,

તેમજ વિસ્ફોટક અધિનિયમ ૧૮૮૪, પ્રાચીન અવશેષો અને કલા ખજાના અધિનિયમ ૧૯૭૨, ભારત સિક્યુરિટીઝ અને વિનિમય બોર્ડ અધિનિયમ ૧૯૯૨, કસ્ટમ્સ અધિનિયમ ૧૯૬૨, બંધક મજૂરી પદ્ધતિ (ઉચ્છેદ) અધિનિયમ ૧૯૭૬, બાળ મજૂરી (પ્રતિબંધ અને નિયમન) અધિનિયમ ૧૯૮૬, માનવ અંગોના પ્રતિરોપણ અધિનિયમ ૧૯૯૪, કિશોર ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ) અધિનિયમ ૨૦૦૦, પ્રવાસન અધિનિયમ ૧૯૮૩, પાસપોર્ટ અધિનિયમ ૧૯૬૭, વિદેશીઓ અધિનિયમ ૧૯૪૬, પ્રતિલિપિ અધિકાર અધિનિયમ ૧૯૫૭, વેપાર ચિહ્ન અધિનિયમ ૧૯૯૯, માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી અધિનિયમ ૨૦૦૦, જૈવિક વિવિધતા અધિનિયમ ૨૦૦૨, વનસ્પતિ અને ખેડૂત અધિકારોનું સંરક્ષણ અધિનિયમ ૨૦૦૧, પર્યાવરણ સંરક્ષણ અધિનિયમ ૧૯૮૬, જળ (પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ ૧૯૭૪, વાયુ (પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ ૧૯૮૧ તથા સમુદ્રી નૌકાયતન અને ખંડપ્રદેશ શેલ્ફ પર સ્થિર મંચોની સુરક્ષા વિરુદ્ધ ગેરકાયદેસર કૃત્યોના દમન અધિનિયમ, ૨૦૦૨ હેઠળના ગુનાઓ પણ ઉમેરવામાં આવ્યા.

૨૨. ૨૦૧૨ ના સુધારા અધિનિયમથી, જે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ ૨ છે, અનુસૂચીમાં એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા ભાગ બીના તમામ ગુનાઓને ભાગ એમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ સુધારાનો હેતુ, જે સુધારા માટેના ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનમાં કલમ ૩ (જે) માં દર્શાવવામાં આવ્યો છે, ખાસ કરીને આ રીતે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી:

(જે) ઉપરોક્ત અધિનિયમની અનુસૂચિના ભાગ અ અને ભાગ બ માં સૂચિબદ્ધ તમામ ગુનાઓને તે અનુસૂચિના બે ભાગોમાં રાખવાના બદલે ભાગ અ માં સમાવેશ કરીને, જેથી નાણાકીય મર્યાદાની જોગવાઈ તે ગુનાઓ પર લાગુ ન પડે.

૨૩. વર્ષ ૨૦૧૫ના નાણાકીય અધિનિયમ દ્વારા, કલમ ૧૪૫થી, કલમ ૨(વાચ) માં રૂ. ૩૦ લાખની મર્યાદા વધારીને રૂ. ૧ કરોડ કરવામાં આવી હતી અને અનુસૂચિમાં ભાગ એ પછી ભાગ બીમાં ફક્ત એક જ નોંધ દાખલ કરવામાં આવી હતી, એટલે કે કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૩૨. વર્ષ ૨૦૧૬ના નાણાકીય અધિનિયમ દ્વારા, ૨૦૦૨ના અધિનિયમમાં કેટલીક અન્ય સુધારાઓ પણ કરવામાં આવ્યા હતા, જેઓ સાથે અમને સીધી રીતે સંબંધિત નથી.

૨૪. અનુસૂચિ સાથે વાંચવામાં આવતી કલમ ૪૫ નો વૈધાનિક ઇતિહાસ, આથી, દર્શાવે છે કે તેના મૂળ સ્વરૂપમાં, ૧૯૯૯ના બિલની કલમ ૪૪ તરીકે, આ કલમ માત્ર અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ સાથે જ સંબંધિત હતી. ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૪ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય ગુનો, જે સંબંધિત અનુસૂચિત ગુનામાંથી નાણાં ધોવણ થયું હોય, તેવા અનુસૂચિત ગુના સાથે જ ચલાવવો જોઈએ. તેથી, હાલમાં રહેલા તેના સ્વરૂપમાં કલમ ૪૫ સાથે, મૂળરૂપે અધિનિયમિત કરાયેલ વૈધાનિક યોજના એ પરિણામે આવી જ સ્થિતિ ઊભી કરે કે જુદા જુદા કેસોમાં એકસરખા અપરાધીઓ

માટે જામીન અંગે જુદા જુદા પરિણામો આવે, તે આ પર નિર્ભર રહે કે કલમ ૪૫ લાગુ પડે છે કે લાગુ પડતી નથી. પ્રથમ પ્રકારના કેસો તે હશે જેમાં આરોપ માત્ર નાણાં ધોવણનો જ હશે અને બીજું કશું નહીં, જેમ કે એવી સ્થિતિમાં જ્યાં ભાગ અ માંનો અનુસૂચિત ગુનો પહેલેથી જ ચલાવી લેવાયો હોય, અને અનુસૂચિત ગુનામાં આરોપિત વ્યક્તિઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યા હોય કે ન કરવામાં આવ્યા હોય અને ત્યારબાદ તેઓ દોષિત ઠર્યા હોય અથવા નિર્દોષ છૂટકારો પામ્યા હોય. આવા અનુસૂચિત ગુનામાંથી પ્રાપ્ત થયેલ અપરાધની આવક બહુ પછીથી શ્રી એક્સના કબજામાં મળી આવી શકે, જે હવે ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળ નાણાં ધોવણના ગુનામાં આરોપિત બને છે. આ ઉદાહરણમાં મૂળભૂત અથવા અનુસૂચિત ગુનાનો કેસ પહેલેથી જ ચલાવવામાં આવી ચૂક્યો છે અને આરોપિત વ્યક્તિઓ દોષિત ઠરાવવામાં આવી છે અથવા નિર્દોષ છૂટકારો આપવામાં આવ્યો છે, અને હવે શ્રી એક્સ વિશેષ અદાલત/વડી અદાલત સમક્ષ જામીન માટે અરજી કરે છે. આ ઉદાહરણમાં વિશેષ અદાલત/વડી અદાલત તેને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૯ હેઠળ જામીન આપશે — વિશેષ અદાલતને સેશન્સ કોર્ટ ગણવામાં આવે છે — અને તેથી તે કલમ ૪૩૯ હેઠળ, શરતો સાથે અથવા વિના શરતે, શ્રી એક્સને જામીન પર મુક્ત કરી શકે છે. નોંધનીય છે કે ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાના વિચારણાધીન સમયગાળા દરમિયાન જામીન પર મુક્ત થવા માટે શ્રી

એક્સને ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ માં ઉલ્લેખિત ઢિ-શરતો પૂર્ણ કરવાની જરૂર પડશે નહીં.

૨૫. બીજું દષ્ટાંત એવું હશે કે શ્રી એક્સ વિરુદ્ધ ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાનો તથા અનુસૂચીના ભાગ બીમાં સમાવિષ્ટ આધારભૂત ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય. આ બન્ને ગુનાઓની સાથે મળીને સુનાવણી કરવામાં આવશે. આ સ્થિતિમાં પણ, વિશેષ અદાલત/વડી અદાલત દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૯ હેઠળ, શરતો સાથે અથવા શરતો વિના, શ્રી એક્સને જામીન પર મુક્ત કરી શકે છે, કારણ કે ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ લાગુ પડશે નહીં. ત્રીજા દષ્ટાંતમાં, શ્રી એક્સ વિરુદ્ધ ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાનો તથા અનુસૂચીના ભાગ એમાં સમાવિષ્ટ એવા આધારભૂત ગુનાનો આરોપ મૂકી શકાય છે, જેમાં કારાવાસની અવધિ ૩ વર્ષ અથવા ૩ વર્ષથી ઓછી હોય (આ ૨૦૧૨ના સુધારા અધિનિયમ પછી જ લાગુ પડશે, જ્યારે ભાગ બીમાં સમાવિષ્ટ ૩ વર્ષ તથા ૩ વર્ષથી ઓછી સજાવાળા આધારભૂત તમામ ગુનાઓને ભાગ એમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા હતા). આ દષ્ટાંતમાં પણ, ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫નો કોઈ લાગુ પડતો પ્રભાવ ન હોવાથી, વિશેષ અદાલત/વડી અદાલત દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૯ હેઠળ, શરતો સાથે અથવા શરતો વિના, શ્રી એક્સને જામીન પર મુક્ત કરવા પાત્ર રહેશે.

૨૬. ચોથું દષ્ટાંત એવું દષ્ટાંત હશે જેમાં શ્રી એક્સ સામે ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનામાં અને દંડનીય ગુનામાં કાર્યવાહી ચલાવવામાં આવે અનુસૂચીના ભાગ ૧ હેઠળ ત્રણ વર્ષથી વધુની કેદની અવધિ માટે. આ દષ્ટાંતમાં,

વિશેષ અદાલત/વડી અદાલત માત્ર ત્યારે જ શ્રી એક્સને જામીન પર મુક્ત કરશે જ્યારે કલમ ૪૫(૧) માં નિર્ધારિત શરતો પૂર્ણ થતી હોય અને અન્યથા નહીં. ચોથા દષ્ટાંતમાં, અધિનિયમ હેઠળના અને અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળના ગુનાઓની સંયુક્ત સુનાવણીમાં કલમ ૪૫ લાગુ પડશે, કારણ કે આ કલમ હેઠળ જામીન મંજૂર કરવાની દૃષ્ટિએ માત્ર એટલું જ જોવાનું છે કે ભાગ ૧ની અનુસૂચિબદ્ધ ગુનાની કથિત ઘટના ઘટેલી છે કે નહીં, જેના માટે ત્રણ વર્ષથી વધુની કેદની સજા નિર્ધારિત છે. પ્રથમ ત્રણ દષ્ટાંતોની સરખામણીએ ચોથા દષ્ટાંતમાં શ્રી એક્સને જામીન પર મુક્ત થવાની સંભાવના ઘણીઘણી ઓછી રહેશે, અને તે માત્ર આ પરિસ્થિતિ પર નિર્ભર રહેશે કે શ્રી એક્સ વિરુદ્ધ અનુસૂચિ ૧ના એવા ગુનાના સંબંધમાં ફરિયાદ પક્ષ આગળ ધપાવી રહ્યો છે, જેના માટે ૩ વર્ષથી વધુની કેદની સજા છે; આવી પરિસ્થિતિનો મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં જામીન મંજૂર કરવાની બાબત સાથે કોઈ સંબંધ નથી. માત્ર એટલી પરિસ્થિતિ કે મની લોન્ડરિંગના ગુનાની સુનાવણી અનુસૂચિ ૧ના ગુના સાથે સંયુક્ત રીતે ચાલી રહી છે, તેનાથી વધુ કશું વિના, સ્વાભાવિક રીતે મની લોન્ડરિંગના ગુના તથા મૂળભૂત ગુના માટે જામીન મંજૂર કરવાના કે નામંજૂર કરવાના નિર્ણય તરફ (કલમ ૪૫(૧) લાગુ કરીને) લઈ જઈ શકાતું નથી.

૨૭. ફરીથી, એવી સંપૂર્ણ શક્યતા છે કે • માટે આરોપપત્રિત વ્યક્તિ

અનુસૂચિત ગુનો, ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળ જે વ્યક્તિ સામે ગુનાહિત

કાર્યવાહી થાય છે, તે વ્યક્તિથી ભિન્ન છે. શ્રી એક્સ એવી વ્યક્તિ હોઈ

શકે છે કે જે અનુસૂચિની ભાગ ૧ માં સમાવિષ્ટ ગુના માટે અભિયોજનનો

પાત્ર બને. અનુસૂચિની ભાગ ૧ હેઠળના આ ગુનાના આચરણ દરમિયાન, શ્રી એક્સને નિશ્ચિત રકમની રકમ ચૂકવવામાં આવી હોઈ શકે. આ રકમનો અંતે પતો શ્રી વાચ સુધી પહોંચે છે, જેણે અનુસૂચિની ભાગ ૧ હેઠળના એ જ ગુના માટે આરોપિત કરવામાં આવ્યો છે અને તે ગુનાની આવકના કબજાના આરોપમાં પણ આરોપિત છે, જેને તે હવે કલંકમુક્ત હોવાનું દર્શાવે છે. શ્રી એક્સ વિશેષ અદાલત/વડી અદાલતમાં જામીન માટે અરજી કરે છે. આ હકીકત હોવા છતાં કે શ્રી એક્સ મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં સંકળાયેલા નથી, પરંતુ માત્ર અનુસૂચિત ગુનામાં જ સંકળાયેલા છે, તેમ છતાં બંને પ્રકારના ગુનાઓની સાથેસાથે સુનાવણી થતી હોવાના કારણે, શ્રી એક્સને જામીન નકારવામાં આવે, કારણ કે મની લોન્ડરિંગનો ગુનો અનુસૂચિત ગુના સાથે સાંકળીને ચલાવવામાં આવે છે, જેમાં માત્ર શ્રી વાચ સામે જ અભિયોજન ચાલે છે. આ ઉદાહરણ દર્શાવે છે કે મની લોન્ડરિંગના ગુનાથી કોઈ લેવાદેવા ન ધરાવતી વ્યક્તિને પણ, ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫(૧) હેઠળ સંતોષવાનાં ઢિગુણ શરતોના કારણે, જામીન નકારવામાં આવી શકે. વધુમાં, શ્રી એ સામે અનુસૂચિની ભાગ ૧માં આવતો, પરંતુ મની લોન્ડરિંગનો સમાવેશ ન કરતો, કોઈ ગુનો અંગે પણ અભિયોજન ચલાવવામાં આવી શકે. આવા ગુનાઓની સુનાવણી ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા હેઠળ થવાની પાત્ર બને, અને ઉપરના ઉદાહરણમાં દર્શાવેલ એ જ ભાગ ૧ના અનુસૂચિત ગુના હોવા

છતાં, જો ઉક્ત ગુના સાથે મની લોન્ડરિંગ માટેનું અભિયોજન શરૂ કરવામાં આવતું ન હોય, તો ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫માં રહેલી કઠોર શરતો વિના શ્રી એને જામીન મેળવવા સક્ષમ બનાવે. આ બધી જ ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે કલમ ૪૫ના અમલ અથવા અમલના અભાવથી સ્પષ્ટપણે મનસ્વી, ભેદભાવપૂર્ણ અને અન્યાયી પરિણામો ઊભા થાય, અને તે સીધેસીધા અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરે, કારણ કે જામીન માટેની પ્રક્રિયા, વ્યક્તિ પર એવો ગુનો ચલાવવામાં આવે છે કે જે સંયોગવશાત્ અનુસૂચિની ભાગ ૧ હેઠળનો ગુનો પણ છે, કે અનુસૂચિની ભાગ ૧ હેઠળનો ગુનો ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુના સાથે સંયુક્ત રીતે ચલાવવામાં આવે છે, તેના આધારે કઠોર, બોજારૂપ, અન્યાયી અને ભેદભાવપૂર્ણ બની જાય. સ્પષ્ટ છે કે જામીન મંજૂર થવું એવી પરિસ્થિતિ પર આધારિત બની જાય કે જેનો મની લોન્ડરિંગના ગુનાથી કોઈ સંબંધ જ નથી. માત્ર આ જ આધાર પર, કલમ ૪૫ને સ્પષ્ટપણે મનસ્વી ગણાવી અને એવી પ્રક્રિયા પ્રદાન કરતી હોવાને કારણે, જે ન્યાયસંગત કે યથોચિત નથી, રદ કરવી પડે, અને તેથી તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ બંનેનું ઉલ્લંઘન કરતી ગણાય.

૨૮. કલમ ૪૫નું બીજું એક રસપ્રદ લક્ષણ એ છે કે ઉક્ત કલમ હેઠળ સંતોષવાનાં ઢિગૂણ શરતો એવી છે કે આરોપી “આવા ગુના” માટે દોષિત નથી એવું માનવા માટે વાજબી આધારો હોવા જોઈએ અને જામીન પર રહેલ હોય ત્યારે તે કોઈપણ ગુનો કરવા સંભવિત નથી. “આવા ગુના” એવો પ્રયોગ માત્ર

અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં દર્શાવેલ ગુનાથી જ સંબંધિત ગણાશે. તેથી, જ્યાં મની લોન્ડરિંગનો ગુનો સંકળાયેલ હોય તેવી જામીન માટેની અરજીએ, જો કલમ ૪૫ લાગુ કરવી હોય, તો અદાલતને આ બાબતે સંતોષ થવો જોઈએ કે આરોપી અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળના ગુનામાં દોષિત નથી એવું માનવા માટે વાજબી આધારો છે; જે મની લોન્ડરિંગનો ગુનો નથી, પરંતુ એક સંપૂર્ણપણે ભિન્ન ગુનો છે. અન્ય દરેક અધિનિયમમાં, જ્યાં આ ઢિગૂણ શરતો નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, ભલે તે ટેરરિસ્ટ એન્ડ ડિસપ્ટિવ એક્ટિવિટીઝ (પ્રિવેન્શન) એક્ટ, ૧૯૮૭ હોય કે નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાઈકોટ્રોપિક સબ્સ્ટન્સિસ એક્ટ, ૧૯૮૫ હોય, ત્યાં આરોપી કોઈ ગુનામાં દોષિત નથી એવું માનવા માટેના વાજબી આધારોનો સંબંધ એ જ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાથી હોય છે, જેમાં આવી કલમ આવે છે, (ઉદાહરણરૂપે, ટાડાની કલમ ૨૦(૮) અને એનડીપીએસની કલમ ૩૭ જુઓ. . ....

અધિનિયમ). માત્ર ૨૦૦૨ના અધિનિયમમાં જ નિર્ધારિત ઢિ શરતો <.'લો નકલ કોઈ પણ રીતે ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળના ગુનાથી સંબંધિત નથી, પરંતુ ફક્ત અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળ સમાવાયેલ અલગ અને વિશિષ્ટ ગુનાને સંબંધિત છે. સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૪૫માં નિર્ધારિત ઢિ શરતોનો કોઈપણ પ્રકારનો સંબંધ ન હશે જામીન અરજી સાથે, જે પોતે મની લોન્ડરિંગના ગુનાથી સંબંધિત છે, કારણ કે જો કલમ ૪૫ લાગુ પડવાની હોય, તો અદાલત ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા ચલાવવામાં આવેલા વ્યક્તિ મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં દોષિત છે કે કેમ તે અંગે પોતાના મનનો ઉપયોગ કરતી નથી, પરંતુ તેના બદલે આવી વ્યક્તિ અનુસૂચિત અથવા

પૂર્વગુનામાં દોષિત છે કે કેમ તે અંગે પોતાના મનનો ઉપયોગ કરે છે. જામીન અનુસૂચિત અથવા પૂર્વગુનાને સંબંધિત આધારોએ નકારવામાં આવશે, જ્યારે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા ચલાવવામાં આવેલી વ્યક્તિને અંતે સંપૂર્ણપણે ભિન્ન ગુનામાં દંડિત કરવામાં આવશે.

અનુવાદ ઉપલબ્ધ નથી.

ગુનો — એટલે કે, ધનશોધન. આ, ફરી એક વાર, એવી શરત લાદે છે જેનો ધનશોધનના ગુનાથી કોઈ જ સંબંધ નથી, અને કોઈ વ્યક્તિ એ સાબિત કરી શકે કે તેને ધનશોધનના ગુનામાં દોષિત નથી એવું માનવા માટે યુક્તિસંગત આધાર છે, તો પણ તેને જામીન નકારી શકાય, કારણ કે તે નિર્ધારિત અથવા મૂળભૂત ગુનામાં દોષિત નથી એવું માનવા માટે યુક્તિસંગત આધાર છે તે સાબિત કરવામાં અસમર્થ છે. આ ફરી એક વાર સ્પષ્ટપણે મનસ્વી, ભેદભાવપૂર્ણ અને અન્યાયી પરિણામ તરફ દોરી જશે, જે આ કલમને અમાન્ય બનાવશે.

૨૯. એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે કલમ ૪૫ સજા ના આધાર પર અનુસૂચિના

ભાગ ૧ હેઠળના આધારભૂત ગુનાનું વર્ગીકરણ કરે છે. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે અનેક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમાં આ આધાર પરનું વર્ગીકરણ માન્ય ઠરાવવામાં આવ્યું છે. આ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક છે, કારણ કે અનુસૂચિના ભાગ ૧ માં સમાવાયેલા ત્રણ વર્ષ અથવા વધુ સજાયોગ્ય ગુનાઓનું વર્ગીકરણ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળ હાંસલ કરવા માંગવામાં આવેલા હેતુ સાથે વાજબી સંબંધ ધરાવતું હોવું જોઈએ. જેમ અગાઉ જ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, તેમ ૨૦૦૨ નો

અધિનિયમ એ માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો કે મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી મિલકત જોડાણ હેઠળ લેવામાં આવી શકે અને અર્થતંત્રમાં પાછી લાવવામાં આવી શકે, તેમજ મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં દોષિત વ્યક્તિઓને કાયદાની પકડમાં લાવવામાં આવે. નોંધનીય છે કે તાજેતરના ૨૦૧૫ ના સુધારામાં પણ વિધાનમંડળે અનુસૂચિના ભાગ ૨ માં સમાવાયેલા ગુનામાં સંકળાયેલી કિંમતને વર્ગીકરણના આધાર તરીકે ઉપયોગમાં લીધી છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળ ઉદ્દેખિત અને સંબંધિત ગુનાઓનું વર્ગીકરણ એવી નાણાકીય મર્યાદાના આધારે કરવામાં આવ્યું હોત કે જેનાથી વધુ હોય ત્યારે આવા ગુનાઓ સ્થાપિત થાય, તો એવું વર્ગીકરણ સ્પષ્ટપણે અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવા માંગવામાં આવેલા હેતુ સાથે ચુકિતસંગત સંબંધ ધરાવતું હોત, એટલે કે મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી મિલકતો અને નાણાં જોડાણ હેઠળ લેવા અને મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં સંકળાયેલા વ્યક્તિઓને કાયદાની પકડમાં લાવવા. બીજી તરફ, એ સ્પષ્ટ છે કે અનુસૂચિત અથવા આધારભૂત ગુનામાં ૩ વર્ષથી વધુ કેદની સજાની અવધિનો માપદંડ મની લોન્ડરિંગ સંબંધિત અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવા માંગવામાં આવેલા હેતુ સાથે કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ ન ધરાવતું, સ્પષ્ટપણે મનમાનું અને અન્યાયી વર્ગીકરણ ગણાશે. ફરીથી, મુદ્દો સાબિત કરવા માટે થોડાં ઉદાહરણો પૂરતાં રહેશે.

૩૦. હત્યા જેવા અતિ ઘૃણાસ્પદ ગુના, જે માટે મૃત્યુદંડ અથવા

આજીવન કારાવાસની સજા નિર્ધારિત છે અને જે હવે અનુસૂચિના ભાગ એમાં સમાવિષ્ટ છે, તેમાંથી ગુનાની આવક તરીકે માત્ર રૂ. ૫,૦૦૦/- જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. બીજી તરફ, કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૩૨ હેઠળના ખોટા ઘોષણાપત્ર સંબંધિત ગુના, જે માટે વધુમાં વધુ ૨ વર્ષની સજા નિર્ધારિત છે અને જે અનુસૂચિના ભાગ બી હેઠળનો ગુનો છે, તેમાંથી કરોડો રૂપિયાની ગુનાની આવક થઈ શકે છે. સંક્ષેપમાં, અનુસૂચિના ભાગના એવા ગુના, જે આધારભૂત ગુનો છે, તેના માટે ત્રણ વર્ષથી વધુની કારાવાસની સજા પર આધારિત વર્ગીકરણનો ગુનાની આવક તરીકે પ્રાપ્ત થયેલી મોટી રકમોને જોડણી હેઠળ લેવાની અને તેને અર્થવ્યવસ્થામાં પાછી લાવવાની બાબતના હેતુ સાથે કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ રહેતો નથી. કલમ ૪૫ અંગે વાત કરીએ ત્યારે, આ ચુકાદાના અગાઉના પરિણેદોમાં દર્શાવ્યા મુજબ, અનુસૂચિત ગુના સંબંધે સજાના આધાર પર કરાયેલ વર્ગીકરણનો મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં જામીન મંજૂર કરવા સાથે કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ નથી, તે સ્પષ્ટ છે. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે ઉદ્દેખિત ચુકાદાઓમાં પણ એ સ્પષ્ટ છે કે વર્ગીકરણ ત્યારે જ યોગ્ય ગણાય જ્યારે તે સ્પષ્ટપણે મનસ્વી ન હોય. ઉદાહરણ તરીકે, સ્પેશિયલ અદાલતો બિલ, ૧૯૭૮, ઇન રે, (૧૯૭૯) ૧ એસસીસી ૩૮૦, જે વિદ્વાન એટર્ની જનરલે ઉદ્દેખિત ચુકાદો છે, તેના પાનું ૪૨૫ પર સમાવાયેલ પ્રસ્તાવના ૯ માં જણાવવામાં આવ્યું છે: .

જો વિધાનકીય નીતિ સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત હોય અને તે નીતિને

અમલમાં મૂકવાની અસરકારક પદ્ધતિ તરીકે, નિશ્ચિત વર્ગો અથવા વ્યક્તિઓના જૂથો પર કાયદાનો પસંદગીપૂર્વક અમલ કરવા માટેનો વિવેકાધિકાર અધિનિયમ દ્વારા વહીવટી સત્તાધિકારીઓ અથવા અધિકારીઓના કોઈ સમૂહને સોંપવામાં આવ્યો હોય, તો અધિનિયમને પોતે ભેદભાવપૂર્ણ કાયદેસર રચના તરીકે નિંદિત કરી શકાય નહીં. આવા કિસ્સાઓમાં, કાર્યપાલક સમૂહને આપવામાં આવેલી સત્તામાં, અધિનિયમમાં દર્શાવાયેલા હેતુ અનુસાર વિધાનના વિષયવસ્તુનું વર્ગીકરણ કરવાની ફરજનો સમાવેશ થાય છે. જો વહીવટી સમૂહ વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓનું વર્ગીકરણ એવા આધારે કરે કે જેનો વિધાનમંડળના હેતુ સાથે કોઈ ચુકિતસંગત સંબંધ ન હોય, તો તેની કાર્યવાહી સમાન સંરક્ષણની જોગવાઈના ભંગરૂપ હોવાથી રદ કરી શકાય. બીજી તરફ, જો અધિનિયમ પોતે કોઈ નિશ્ચિત નીતિ અથવા હેતુ પ્રગટ કરતો ન હોય અને તે અન્ય કોઈને પોતાની મરજી મુજબ પસંદગી કરવાની સત્તા સોંપતો હોય, તો તે અધિનિયમ, તેના અમલની રીત ગમે તેવી હોય તેમ છતાં, તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ ભેદભાવપૂર્ણ ગણાશે.

આ ચુકાદાના વાંચન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અનુસૂચિત ગુનાના દંડનિર્ધારણના આધાર પરના ગુનાઓનો ૨૦૦૨ના અધિનિયમના હેતુ સાથે તેમજ અધિનિયમ હેઠળ કરાયેલા ગુનાઓમાં જામીન મંજૂર કરવા સાથે કોઈ તર્કસંગત સંબંધ રહેલો નથી, અને તેથી, સમાન સંરક્ષણની જોગવાઈના આધારે તેને રદબાતલ કરવાના રહે છે.

૩૧. જ્યારે આપણે હાલ જે રીતે અનુસૂચિના ભાગ એ તરફ જઈએ છીએ,

ત્યારે તે છે

આદરણીય. કે ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ આજીવન કેદથી દંડનીય અનેક કલમો છે, જે અનુસૂચિના ભાગ એમાં સમાવેશ પામેલ નથી,

• અને જે હજી પણ ગુનાની આવક સુધી દોરી જઈ શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૨૩૨ અને ૨૩૮, જે નકલી બનાવવાના વિષય સાથે સંબંધિત છે

ભારતીય સિક્કાની બનાવટ અને ખોટા બનાવેલા ભારતીય સિક્કાની આયાત અથવા નિકાસ, આજીવન કેદથી દંડનીય છે. આ કલમો અનુસૂચિના ભાગ અ માં સમાવિષ્ટ નથી, અને જે વ્યક્તિ ભારતીય સિક્કાની નકલી બનાવટ કરે તે સામે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ કાર્યવાહી થઈ શકે છે, જેમાં જામીન બાબતે કલમ ૪૩૯ મુજબની શરતો પડી અદાલત અથવા સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા લાદી શકાય છે. તેના વિરુદ્ધ, કલમ ૨૫૫ હેઠળ સરકારી સ્ટેમ્પોની નકલી બનાવટ કરનાર વ્યક્તિને અનુસૂચિના ભાગ અ માં આવરી લેવામાં આવે છે, જે પણ આજીવન કેદથી દંડનીય છે. આવી વ્યક્તિએ જો જામીન માટે અરજી કરવી હોય, તો કલમ ૪૨માં સમાવિષ્ટ ઢિગુણ શરતો તેના ઉપર લાગુ પડશે. આવું જ તેવા ગુનાઓના સંદર્ભમાં છે, જેમાં વધુમાં વધુ ૧૦ વર્ષનો દંડ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. કલમ ૨૪૦, જે નકલી હોવાનું જ્ઞાન હોવા છતાં કબજામાં રહેલા ભારતીય સિક્કાનું વિતરણ કરવા અંગે છે; કલમ ૨૫૧, જે બદલાયેલું હોવાનું જ્ઞાન હોવા છતાં કબજામાં રહેલા ભારતીય સિક્કાનું વિતરણ કરવા અંગે છે;

તેમજ કલમો ૩૭૨ અને ૩૭૩, જે વેશ્યાવૃત્તિના હેતુસર કિશોરોના વેચાણ અને ખરીદી અંગે છે, આ બધાં ગુનાઓ અનુસૂચિના ભાગ અ ની બહાર છે અને તેઓ વધુમાં વધુ ૧૦ વર્ષની સજાથી દંડનીય છે. આ પૈકીના દરેક ગુનામાં ધનશોધન સંકળાયેલું હોઈ શકે, પરંતુ તેઓ અનુસૂચિના ભાગ અ માં ન હોવાને કારણે, આવા ગુનાઓ માટે કાર્યવાહીમાં મુકાયેલ વ્યક્તિને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૯ હેઠળ, કોઈ વધારાની શરતો વિના, જામીન મેળવવા સક્ષમ બનશે. બીજી તરફ, જો કોઈ વ્યક્તિ સામે કલમો ૩૮૬ અથવા ૩૮૮ હેઠળ બળજબરીથી ઉઘરાણીનો આરોપ મૂકવામાં આવે, (આવી કલમો અનુસૂચિના ભાગ અ માં સમાવિષ્ટ હોવાથી) અને ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ પણ આરોપ હોય, તો આ કલમો હેઠળ કાર્યવાહી ભોગવતી વ્યક્તિને માત્ર કલમ ૪૫માં નિર્દિષ્ટ કડક શરતો પૂર્ણ કર્યા પછી જ જામીન મળી શકશે. આ એક વધુ પરિસ્થિતિ છે, જે ધનશોધનના ગુના અને અનુસંગી મૂળ ગુના પર કલમ ૪૫ના પ્રયોગને સ્પષ્ટપણે મનસ્વી બનાવે છે.

૩૨. જ્યારે આપણે અનુસૂચિના ભાગ એના પરિચ્છેદ ૨ પર આવીએ છીએ, ત્યારે આ વધુ સ્પષ્ટ બને છે. નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબ્સ્ટાન્સેસ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ની કલમ ૧૯, ૨૪, ૨૭ એ અને ૨૯ બધી એવી કલમો છે, જે નાર્કોટિક ડ્રગ્સ અને સાયકોટ્રોપિક પદાર્થો સાથે સંબંધિત છે, જેમાં કોઈ વ્યક્તિ પાસે આવા

પદાર્થોની, જેને "વાણિજ્યિક માત્રા" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, એવી માત્રા મળી આવે છે. આ દરેક પ્રકરણમાં, એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭ હેઠળ, આ ગુનાઓ માટે કાર્યવાહી કરાયેલ વ્યક્તિએ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪૫માં સમાવિષ્ટ સમાન ઢિ-શરતો પૂર્ણ કરવી પડે છે. કારણ કે આ કલમો કોઈપણ સ્થિતિમાં એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ હેઠળની ઢિ-શરતોને આકર્ષે છે, તેથી તેમને ફરીથી અનુસૂચિના ભાગ એના પરિચ્છેદ ૨માં સમાવેશ કરવાનો કોઈ જ અવકાશ નહોતો; કારણ કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ સામે એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૧૯, ૨૪, ૩૬૭એ અથવા ૨૯ હેઠળના ગુનાની, ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળના ગુના સાથે સાથે, કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે, ત્યારે આવી વ્યક્તિ ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ અને એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ હેઠળ થયેલા ગુનાઓ માટે જામીન માગે ત્યારે, કોઈપણ સ્થિતિમાં એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭ લાગુ પડશે.

૩૩. ઉપરાંત, એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની અંદર રહેલું વર્ગીકરણ સંપૂર્ણપણે દૂર કરી દેવામાં આવ્યું છે. અસમાન વ્યક્તિઓ સાથે હવે જાણે તેઓ સમાન હોય તેમ વર્તન કરવામાં આવે છે. એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓનું વર્ગીકરણ આરોપી પાસેથી મળી આવેલ નાર્કોટિક દવાઓ અને સાયકોટ્રોપિક પદાર્થોની માત્રાના આધારે કરવામાં આવે છે, જેને આ મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે: ( ૧) લઘુ માત્રા, જેમ

વ્યાખ્યાયિત છે; (૨) લઘુ માત્રાથી વધુ, પરંતુ વેપારી માત્રાથી ઓછી, જેમ વ્યાખ્યાયિત છે; અને (૩) વેપારી માત્રાથી વધુ, જેમ વ્યાખ્યાયિત છે. આ ગુનાઓ માટેની સજાઓમાં પણ ફરક છે — લઘુ માત્રા સાથે પકડાયેલી વ્યક્તિ માટે ૧ વર્ષથી માંડીને, લઘુ અને વેપારી માત્રા વચ્ચેની માત્રા સાથે પકડાયેલી વ્યક્તિ માટે ૧૦ વર્ષ સુધી, અને વ્યક્તિ વેપારી માત્રા સાથે પકડાય ત્યારે ઓછામાં ઓછા ૧૦ વર્ષથી લઈને ૨૦ વર્ષ સુધી. એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭માં નિર્ધારિત ઢિગુણ શરતો જામીન માટે અરજી કરવામાં આવે ત્યારે માત્ર એટલી હદ સુધી લાગુ પડે છે જેટલી હદ સુધી વેપારી માત્રા ધરાવતી વ્યક્તિઓનો સંબંધ છે. લઘુ માત્રા સાથે અથવા લઘુ માત્રાથી વધુ પરંતુ વેપારી માત્રાથી ઓછી માત્રા સાથે મળી આવેલ વ્યક્તિ, જેને અનુક્રમે ૧ વર્ષની સજા અથવા ૧૦ વર્ષની સજા થવા પાત્ર હોય, તે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૯ હેઠળ જામીન માટે અરજી કરી શકે છે, અને તેને એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમની કલમ ૩૭ હેઠળ, ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫માં રહેલી તે જ ઢિગુણ શરતો પૂર્ણ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ ત્રણેય ઉદ્વંધનોને એકરૂપ બનાવી અને તેમને એક જ વર્ગમાં મૂકી, ૨૦૦૨નો અધિનિયમ એવા ગુનાઓને સમાન ગણે છે જેને જામીન મંજૂર કરતી વખતે વધારાની ઢિગુણ શરતો લાદવાના પ્રશ્ને એન.ડી.પી.એસ. અધિનિયમ પોતે જ અસમાન ગણે છે. આ કલમ ૪૫ના અમલની વધુ એક સ્પષ્ટપણે મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ વિશેષતા છે.

૩૪. અનુસૂચિના ભાગ એ ના અનુચ્છેદ ૨૩ નો સંદર્ભ લેવાથી એ પણ

દર્શાવેલ કે જૈવિક વૈવિધ્ય અધિનિયમ, ૨૦૦૨ હેઠળના ગુનામાં કલમ ૪૫ નો કેવી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે. જો અધિનિયમ હેઠળ આવરી લેવાયેલ કોઈ વ્યક્તિ, નેશનલ બાયોડાયવર્સિટી ઓથોરિટીની પૂર્વ મંજૂરી વિના, સંશોધન માટે અથવા વાણિજ્યિક ઉપયોગ માટે ભારતમાં ઉપલબ્ધ કોઈ પણ જૈવિક સંસાધનો પ્રાપ્ત કરે, તો તે અધિનિયમની કલમ ૫૫ હેઠળ, વધુમાં વધુ ૫ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે તેવી અવધિના કારાવાસની સજાને પાત્ર બને છે. આ જોગવાઈનો ભંગ, જ્યારે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળના ગુના સાથે સંયુક્ત થાય, ત્યારે તે તરફ દોરી જશે

' . . . . .

જામીન માત્ર ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે જ્યારે "૨૦૦૨ અધિનિયમ" ની કલમ ૪૫માં દર્શાવેલ ઢિ શરતો પૂર્ણ થયેલી હોય. કલ્પનાના કોઈપણ વ્યાપ દ્વારા પણ આ પ્રકારના ગુનાને એટલો ગંભીર માનવામાં આવી શકે નહીં કે જામીન મંજૂર કરવા પહેલાં કલમ ૪૫ની ઢિ શરતો પૂર્ણ કરવી આવશ્યક બને, ભલે એવું માન્ય ગણીએ કે સજાના આધારે કરવામાં આવેલ વર્ગીકરણનો ૨૦૦૨ અધિનિયમની કલમ ૪૫નું પાલન કર્યા પછી જામીનની મંજૂરી સાથે તર્કસંગત સંબંધ હોય.

૩૫. વધુમાં ઉદ્ભવતો એક અન્ય ગૂંચવણભર્યો પ્રશ્ન એ છે કે, ટેરરિસ્ટ એન્ડ ડિસરપ્ટિવ એક્ટિવિટીઝ (પ્રિવેન્શન) અધિનિયમ, ૧૯૮૭થી ભિન્ન રીતે, ૨૦૦૨ના અધિનિયમમાં આગોતરા જામીન મંજૂર કરવાની મનાઈ કરતી કોઈ જોગવાઈ નથી. સિદ્ધારામ સતલિંગપ્પા મ્હેત્રે વિ. સ્ટેટ ઓફ

મહારાષ્ટ્ર, (૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૬૯૪ (પરિચ્છેદ ૧૦૯, ૧૧૨ અને ૧૧૭ જુઓ) માં દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓમાં આગોતરા જામીન મંજૂર કરી શકાય છે. તેથી, અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળના ગુના સાથે નાણાં ધોવાણના ગુના માટે જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી ચાલે છે, તેને આગોતરા જામીન મંજૂર થઈ શકે છે, અને તે નીચલી અદાલતમાં ચાલતી સંપૂર્ણ કાર્યવાહી દરમિયાન ચાલુ રહી શકે છે. સ્પષ્ટ છે કે આવા જામીન મંજૂર કરવા માટે કલમ ૪૫ની શરતો પૂર્ણ કરવાની જરૂર પડતી નથી, કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૧૯ હેઠળ ધરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિને જ કલમ ૪૫ની શરતો પૂર્ણ કર્યા પછી જામીન પર મુક્ત કરી શકાય છે. પરંતુ, ધરપકડ પહેલાંના જામીનના પ્રશ્ને, કલમ ૪૫ પોતાના શબ્દપ્રયોગ મુજબ લાગુ પડતી નથી. આ પણ ફરી એક અત્યંત અસંગત પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે. જો શ્રી એક્સને અનુસૂચિના ભાગ ૧ હેઠળના ગુના તથા ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળના ગુના બાબતે આગોતરા જામીન મંજૂર થાય, અને તે સંપૂર્ણ કાર્યવાહી દરમિયાન અમલમાં રહે, તો એવી વ્યક્તિ કલમ ૪૫ની ઢિગુણી શરતો પૂર્ણ કર્યા વિના જામીન પર બહાર રહેશે. પરંતુ, એ જ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં, જો શ્રી વાય વિરુદ્ધ એ જ ગુનાઓ માટે કાર્યવાહી થાય, પરંતુ તેની ધરપકડ થઈ જાય અને ત્યારબાદ તે જામીન માટે અરજી કરે, તો પહેલાં કલમ ૪૫ની ઢિગુણી શરતો પૂર્ણ કરવી પડશે. આ ફરીથી એક અત્યંત અસંગત પરિસ્થિતિ સર્જે છે, જે દર્શાવે છે કે કલમ ૪૫ સ્પષ્ટપણે મનસ્વી અને અન્યાયી પરિણામો આપે છે અને તેથી

બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરે છે.

૩૬. જોકે, વિદ્વાન એટર્ની જનરલે અમારી સમક્ષ દલીલ કરી છે કે અમારે કલમ ૪૫ ને યથાવત્ માન્ય રાખવી જોઈએ, કારણ કે તે ૨૦૦૨ ના અધિનિયમ હેઠળની સંપૂર્ણ સંહિતાનો ભાગ છે. તેમના મુજબ, કલમ ૪૫ ને કલમો ૩ અને ૪ સાથે વાંચવામાં આવે ત્યારે અનિવાર્યપણે એવો નિષ્કર્ષ આવે છે કે અપરાધથી પ્રાપ્ત આવકનો સ્ત્રોત, જે અનુસૂચિત ગુનો છે, અને નાણા ધોવાણનો ગુનો, એમ બંનેનો સંયુક્ત રીતે વિચારણો થવો જોઈએ, અને જે સંબંધ પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવ્યો છે તે તેથી છે કે નાણા ધોવાણનો સ્ત્રોત નાણા ધોવાણ જેટલો જ મહત્વનો હોવાથી, કલમ ૪૫ હેઠળની શરતો લાગુ કરવી જરૂરી બને. અમને ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે, આ ચુકાદામાં અગાઉ અમારી તરફથી દર્શાવાયેલા તમામ કારણોસર, અમે આ વાત સાથે સહમત થઈ શકતા નથી. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે અમને કલમ ૪૫ નો સંકુચિત અર્થઘટન કરવા વિનંતી કરી, એ રીતે કે જ્યારે અદાલત આ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે કોઈ વ્યક્તિ ગુનામાં દોષિત નથી એમ માનવા માટે વાજબી આધાર છે, ત્યારે તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ થાય કે અદાલતે પ્રથમદ્રષ્ટ્યે એવો નિષ્કર્ષ આવવો જોઈએ. બીજું, જામીન ઉપર રહેલા સમયે તે “કોઈપણ ગુનો” કરવાની સંભાવના નથી, તે બાબતને માત્ર સમાન પ્રકૃતિના ગુનાથી મર્યાદિત માનવી જોઈએ. ફરીથી, અમને ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે માત્ર આ બે શરતોનો સંકુચિત અર્થઘટન કરવાથી સ્પષ્ટ મનસ્વીપણા અને ભેદભાવના દોષનો નિવારણ થતો નથી, જેમ કે અમે ઉપર દર્શાવ્યું છે. વધુમાં, અમે વિદ્વાન એટર્ની જનરલની આ દલીલ સાથે પણ સહમત થઈ શકતા નથી કે કલમ ૪૫ એવી

બે શરતો લાદે છે જે સામાન્ય જામીન મંજૂર કરવા માટે નિર્ધારિત શરતો સમકક્ષ છે. આ હેતુસર, તેમણે અમને અમરમણી ત્રિપાઠી (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૧૮ તરફ દોર્યા, જેમાં એવું જણાવાયું હતું કે જામીન મંજૂર કરવા માટે અદાલતે જોવું પડે છે કે આરોપીએ ગુનો કર્યો છે એમ માનવા માટે પ્રથમદ્રષ્ટ્યે અથવા વાજબી આધાર છે કે કેમ, અને તે ગુનાનું પુનરાવર્તન થવાની સંભાવના છે કે નહીં તે પણ જોવું પડે. સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૪૫ માં નિર્ધારિત ઢિ-શરતો ઉપરોક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૮ માં નિર્ધારિત કોઈપણ શરતો કરતાં ઘણો ઊંચો અડથલો સર્જે છે. હકીકતમાં, કોઈપણ ગુનામાં ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા દંડનીય ગણાવવામાં આવતા વ્યક્તિને લાગુ પડતી નિર્દોષતાની અનુમાનધારણા, કલમ ૪૫ માં નિર્ધારિત શરતો દ્વારા ઉલટી પાડી દેવામાં આવે છે; જ્યારે સામાન્ય જામીન મંજૂર કરતી વખતે નિર્દોષતાની અનુમાનધારણા લાગુ પડે છે, અને તે પછી ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૮ માં દર્શાવાયેલા વિવિધ પરિબલોનું અવલોકન કરવાનું રહે છે. કલમ ૪૫ હેઠળ, અદાલતે આ બાબતે સંતુષ્ટ થવું ફરજિયાત છે કે તે વ્યક્તિ આવા ગુનામાં દોષિત નથી એમ માનવા માટે વાજબી આધાર છે અને જામીન ઉપર રહેલા સમયે તે કોઈપણ ગુનો કરવાની સંભાવના નથી.

૩૭. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. એન્થની સેલેર્નો એન્ડ વિન્સન્ટ કાફારો ૪૮૧ યુએસ ૭૩૯ (૧૯૮૭) માં, બેઇલ રિફોર્મ એક્ટ, ૧૯૮૪ ની એક જોગવાઈ, જે ફેડરલ અદાલતને આ આધાર પર પૂર્વ-વિચારણા અટકાયતને મંજૂરી આપવા સક્ષમ બનાવતી હતી કે ધરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિ ભવિષ્યમાં ગુનાઓ કરવાની સંભાવના ધરાવે છે, તેને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ કોર્ટ ઓફ અપીલ્સ ફોર ધ સેકન્ડ સર્કિટ દ્વારા

તત્પસભર યોગ્ય પ્રક્રિયાના ભંગરૂપ હોવાથી અસંવિધાનિક જાહેર કરવામાં આવી હતી. ચુએસ સર્વોચ્ચ અદાલતની બહુમતીએ તત્પસભર યોગ્ય પ્રક્રિયા તથા ચુએસ સંવિધાનના ૮૧મા સુધારા — બંનેના સંદર્ભમાં — આ ચુકાદો રદ કર્યો. બહુમતીના ચુકાદામાં આ નિષ્કર્ષ આપવામાં આવ્યો હતો:

અમારા સમાજમાં સ્વતંત્રતા એ સામાન્ય નિયમ છે, અને નીચલી અદાલતમાં ચલાવાનારી કાર્યવાહી પહેલાં અથવા કાર્યવાહી વિના અટકાયત એ સાવચેતીપૂર્વક મર્યાદિત અપવાદ છે. અમે એવો નિર્ધાર કરીએ છીએ કે ૧૯૮૪ના જામીન સુધારા અધિનિયમમાં પૂર્વ-વિચારણા અટકાયત અંગેની જોગવાઈઓ આ સાવચેતીપૂર્વક મર્યાદિત અપવાદની હદમાં આવે છે. આ અધિનિયમ એવા ધરપકડ કરાયેલા વ્યક્તિઓને, જેઓ સામે ગંભીર ગુનાઓના આરોપ મૂકવામાં આવ્યા છે અને જેઓ વિરોધી પક્ષોની સુનાવણી બાદ વ્યક્તિઓની સુરક્ષા અથવા સમુદાયની સુરક્ષાને એવો ખતરો ઊભો કરે છે કે મુક્તિની કોઈપણ શરત તે ખતરો દૂર કરી શકતી નથી, તેમની નીચલી અદાલતમાં ચલાવાનારી કાર્યવાહી પહેલાં અટકાયત કરવાની સત્તા આપે છે. ઉપર વિગતવાર દર્શાવાયેલા અસંખ્ય પ્રક્રિયાત્મક સુરક્ષા ઉપાયો આ વિરોધી પક્ષોની સુનાવણી સાથે સંકળાયેલા હોવા આવશ્યક છે. અમે એવું કહેવા ઇચ્છતા નથી કે કોંગ્રેસ દ્વારા કરવામાં આવેલું આ નિર્ધારણ, જે દરેક સરકારની મુખ્ય ચિંતા પર આધારિત છે — એટલે તેના નાગરિકોની સુરક્ષા અને ખરેખર તેમના જીવનની ચિંતા — તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ પાંચમા સુધારાના યોગ્ય પ્રક્રિયા ઉપબંધ અથવા આઠમા સુધારાના અતિશય જામીન ઉપબંધ પૈકી કોઈ

એકનો ભંગ કરે છે.

તીક્ષ્ણ શબ્દોમાં લખાયેલા ન્યાયમૂર્તિ માર્શલના અલ્પમતિના ચુકાદામાં, જેમાં ન્યાયમૂર્તિ બ્રેનન સહમત હતા, અલ્પમતે એવું ઠરાવ્યું કે જામીન સુધારણા અધિનિયમ, જે એવી ધરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિ ભવિષ્યમાં ગુનાઓ કરવાની સંભાવના ધરાવે છે તે આધારે પૂર્વ-વિચારણા અટકાયતની પરવાનગી આપે છે, તે મૂળભૂત યથોચિત પ્રક્રિયાના સિદ્ધાંત અને યુ.એસ. બંધારણના ૮મા સુધારા વિરુદ્ધ જશે. આ બાબત તેણે અગાઉના એક ચુકાદાનો, અર્થાત્ સ્ટેક વિ. બોયલ, ૩૪૨ યુએસ ૧, સંદર્ભ લઈને કહી હતી, જેમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ વિન્સને જણાવ્યું હતું કે જો પૂર્વ-વિચારણા જામીન જાળવી રાખવામાં નહીં આવે, તો શતાબ્દીઓના સંઘર્ષ પછી જ સુરક્ષિત થયેલી નિર્દોષતાની પૂર્વધારણા તેનો અર્થ ગુમાવી દેશે. ભિન્નમતનો ચુકાદો આ રીતે નિષ્કર્ષે પહોંચ્યો:

“ઇતિહાસનો ન્યાયસંગત સાર એવું કહેવાનો થાય છે કે સ્વતંત્રતાની સુરક્ષાઓ ઘણી વખત એવા વિવાદોમાં ઘડાઈ છે, જેમાં નહીં—

અતિ સારા લોકો.” યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વિ. રાબિનોવિટ્ઝ, ૩૩૯ યુ.એસ. ૫૬, ૬૯, ૭૦ એસ.સીટી. ૪૩૦, ૪૩૬, ૯૪ એલ.એડ. ૬૫૩ (૧૯૫૦) (ફ્રેન્કફર્ટર, જે., અસંમતિ સૂચક અભિપ્રાય). નિર્દોષતાની અનુમાનધારણાનો માન રાખવો ઘણીવાર મુશ્કેલ હોય છે; કેટલીક વખત અમે જે મૂલ્યોને સ્વીકારીએ છીએ, તે પ્રત્યેની અમારી પ્રતિબદ્ધતાના પરિણામે અમને નોંધપાત્ર સામાજિક કિંમત ચૂકવવી પડે છે. પરંતુ અંતે નિર્દોષતાની

અનુમાનધારણા નિર્દોષ વ્યક્તિનું રક્ષણ કરે છે; જેમને અમે દોષિત માનીએ છીએ તેમના સંબંધમાં અમે અપનાવેલા શોર્ટકટ્સથી માત્ર ખોટી રીતે આરોપિત થયેલા લોકોને જ નુકસાન થાય છે અને અંતે, અમને પોતાને પણ.

ન્યાયમૂર્તિ સ્ટીવન્સે પણ ન્યાયમૂર્તિ માર્શલના વિશ્લેષણ સાથે સહમત રહી અસહમતિ વ્યક્ત કરી હતી.

૩૮. આપણે આ બાબત ભૂલવી નહીં જોઈએ કે કલમ ૪૫ એક કઠોર જોગવાઈ છે, જે કોઈપણ ગુનાના આરોપી વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ નિર્દોષતાની ધારણાને, જે મૂળભૂત છે, સંપૂર્ણપણે ઉલટી પાડી દે છે. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકારમાં ગંભીર હસ્તક્ષેપ કરતી કોઈ જોગવાઈના અમલ પહેલાં, આપણને દોઢી ખાતરી હોવી જોઈએ કે એવી જોગવાઈ ગંભીર ગુનાઓનો સામનો કરવા માટે રાજ્યના પ્રબળ હિતને આગળ ધપાવે છે. આવા કોઈ પ્રબળ રાજ્યહિતના અભાવે, કલમ ૪૫ની જોગવાઈઓનો અવિચારી અમલ નિશ્ચિતપણે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરશે. કલમ ૪૫ સમકક્ષ જોગવાઈઓને માત્ર એ આધારે જ યથાવત્ રાખવામાં આવી છે કે અત્યંત જઘન્ય સ્વરૂપના ગુનાઓનો સામનો કરવા રાજ્યનું પ્રબળ હિત રહેલું છે.

૩૯. કરતાર સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્યના મામલામાં થયેલ ચુકાદો,

(૧૯૯૪) ૩

કલમ ૫૬૯ ના ૭૦૭ પર આવતી જોગવાઈ તે સમાન જોગવાઈનું એક ઉદાહરણ છે, જેને માત્ર માન્ય ઠેરવવામાં આવી હતી

કારણ કે રાજ્ય માટે આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓનો સામનો કરવો આવશ્યક હતો, જે આધુનિક સમાજ માટે અન્ય કોઈપણ કરતા વધુ ગંભીર ભયરૂપ છે. માત્ર એટલું ઉલ્લેખ કરવું પૂરતું છે કે, વર્તમાન અધિનિયમની કલમ ૪૫થી ભિન્ન રીતે, ટાડાની કલમ ૨૦(૮), જેમાં ટાડા હેઠળના ગુનાઓ માટે લાગુ પડતી સમાન દ્વિ શરતોનો ઉલ્લેખ છે, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં દર્શાવેલ કારણોને આધારે બંધારણીય કસોટી પર ખરી ઉતરે છે. અંતે, ચુકાદાના અનુચ્છેદ ૩૪૯ માં, આ અદાલતે ટાડાની કલમ ૨૦(૮)ને નીચેના શબ્દોમાં માન્ય ઠેરવી હતી:

"૩૪૯. વધારાના સોલિસિટર જનરલે યોગ્ય રીતે નિર્દેશ કર્યો મુજબ, કલમ ૨૦(૮)(બી) હેઠળ લાદવામાં આવેલી શરતો કલમ ૪૩૭ ની ઉપકલમ (૧) ના ખંડ (૧) અને (૨) તથા તે કલમની ઉપકલમ (૩) ના ખંડ (બી) હેઠળ નિર્ધારિત શરતો સાથે સુસંગત છે. ઉપકલમ (૮) ના ખંડ (બી) માં આવેલી શરતોની જેમ, અન્ય વિવિધ અધિનિયમોમાં પણ જોગવાઈઓ છે

– જેમ કે

,

વિદેશી વિનિમય નિયંત્રણ અધિનિયમની કલમ ૩૫(૧) અને કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૦૪(૧) એ અર્થમાં છે કે સંબંધિત અધિનિયમો હેઠળ

અધિકૃત અથવા સશક્ત બનાવાયેલા કોઈપણ અધિકારીને, જે એવો વિશ્વાસ કરવાનો કારણ પ્રાપ્ત થાય કે ભારતમાં અથવા ભારતીય કસ્ટમ્સ જળસીમામાં કોઈ વ્યક્તિએ સંબંધિત અધિનિયમો હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો છે, તો તે એવી વ્યક્તિને ધરપકડ કરી શકે છે. તેથી; “એવો વિશ્વાસ કરવાનો આધાર છે કે તે ગુનામાં દોષિત નથી”, એવી શરત, જે ભિન્ન સ્વરૂપમાં સંહિતાની કલમ ૪૩૭(૧) ના ખંડ (૧) અને ફોર ની કલમ ૩૫(૧) તથા કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૦૪(૧) જેવા અન્ય અધિનિયમોમાં સમાવવામાં આવી છે, તેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરતી અયોગ્ય શરત કહી શકાય નહીં.”

આ સ્પષ્ટ છે કે આ અદાલતે એવી શરતને માત્ર એટલા માટે જ યથાવત રાખી હતી કે ટાડા હેઠળનો ગુનો અત્યંત જઘન્ય ગુનો હતો, જેમાં આતંકવાદના દુષણનો સામનો કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. ગુનાનો જઘન્ય સ્વભાવ, જે મૃત્યુદંડ અથવા આજીવન કેદથી દંડનીય છે, અને તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે તે મામલામાં વિશેષ અદાલત મેજિસ્ટ્રેટ હતી અને વર્તમાન મામલાની જેમ સેશન્સ કોર્ટ ન હતી, ટાડાની કલમ ૨૦(૮) ને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૭ હેઠળ નિર્ધારિત શરતો સાથે સુસંગત હોવાનું માનીને યથાવત રાખવામાં આવી હતી. વર્તમાન મામલામાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩૮ લાગુ પડે છે, કલમ ૪૩૭ નહીં. વધુમાં, કલમ ૨૦(૮) માં જે ગુનાની વાત કરવામાં આવી છે તે ટાડા હેઠળનો જ ગુનો છે, કોઈ અન્ય અધિનિયમ હેઠળનો ગુનો નથી. આ તમામ કારણોસર, કર્તાર સિંહ (ઉપરોક્ત) માંનો ચુકાદો વર્તમાન અધિનિયમની કલમ ૪૫ પર લાગુ પડી

શકતો નથી.

૪૦. મહારાષ્ટ્ર સંગઠિત અપરાધ નિયંત્રણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ માં આવેલી સમાન જોગવાઈ, જે સમાજ પ્રત્યે સંગઠિત અપરાધના મહા ભય સાથે પણ સંબંધિત છે, તે આ અદાલતે રણજીતસિંગ બ્રહ્મજીતસિંગ શર્મા વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૨૮૪ ખાતે ૩૧૭, ૩૧૮-૩૧૯ માં, થોડા અનિચ્છાપૂર્વક, નીચે મુજબ માન્ય ઠેરવી હતી:

૩૮. વધુમાં, અમારી મત પ્રમાણે, જામીન મંજૂર કરવાની અદાલતની સત્તા પરના નિયંત્રણોને અતિશય દૂર સુધી ધકેલવા ન જોઈએ. જો અદાલત, રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવેલી સામગ્રીને ધ્યાનમાં લઈને, આ બાબતે સંતોષ પામે કે તમામ સંભાવનાઓમાં અંતે તેને દોષિત ઠેરવવામાં ન આવે, તો જામીન મંજૂર કરવાનો આદેશ કરવામાં આવી શકે. જામીન પર રહેલાં સમયે તે ગુનો નહીં કરે તેવી તેની સંભાવના અંગે અદાલતનો સંતોષ એવો અર્થ કરવો જોઈએ કે તે અધિનિયમ હેઠળનો ગુનો છે અને કોઈપણ ગુનો, ભલે તે નાનો હોય કે મોટો, એવો નથી. જો એવો વ્યાપક અર્થ આપવામાં આવે, તો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૭૯ હેઠળના ગુનાના આચરણની સંભાવના પણ અદાલતને આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરવાથી અટકાવી શકે. કાયદાની વ્યાખ્યા, આ તો સુસ્થાપિત છે, એવી રીતે ન થવી જોઈએ કે જે અસંગત પરિણામ તરફ દોરી જાય. આગળ અદાલત તરફથી આવશ્યક એવું રહેશે કે આરોપીની

દોષિતતા અને સંગઠિત ગુનાના આચરણમાં તેનો સીધો અથવા પરોક્ષ સંડોવણીનું અવલોકન કરવું. જામીન મંજૂર કરવાની અરજી પર વિચાર કરતી વખતે અદાલતે આ પ્રશ્નનો વિચાર એ દૃષ્ટિકોણથી કરવો રહેશે કે શું તેની પાસે આવશ્યક દોષભાવના હતી કે નહીં. દરેક નાની ચૂક અથવા કરેલ કૃત્ય, બેદરકારી અથવા ફરજમાં બેદરકારી, આવશ્યક રીતે આ બાબતમાં તેની દોષિતતાની સંભાવના તરફ દોરી જાય એવું નથી, જે એમ.સી.ઓ.સી.એ.ની જોગવાઈઓ લાગુ થવા માટે અનિવાર્ય શરત છે. નિર્ધારિત પરિસ્થિતિમાં કોઈ વ્યક્તિ તે ન કરે જે તેને કરવું જોઈએ હતું. આવી પ્રકૃતિની પરિસ્થિતિમાં અદાલત કાયદાનાં વ્યાપક સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખી શકે છે કે સરકારી સેવક તરફથી થયેલા કેટલાક કરેલ અથવા ન કરેલ કૃત્યો શિસ્તભંગની કાર્યવાહી આકર્ષી શકે, પરંતુ દંડાત્મક જોગવાઈને આકર્ષે જ એવું નથી.

અદાલતે ત્યારબાદ આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:

જજ. અમારી દૃષ્ટિએ, કલમ ૨૧(જ) ના શબ્દપ્રયોગથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે જામીન માટેના અરજદારએ અધિનિયમ હેઠળનો ગુનો કર્યો નથી તેવી હકારાત્મક નોંધ અદાલતે અવશ્ય કરવી જ પડે. જો એવો અર્થ સ્વીકારવામાં આવે, તો જામીન મંજૂર કરવાની મંત્રા ધરાવતી અદાલતે એવી નોંધ પર પહોંચવું પડશે કે અરજદારે એવો ગુનો કર્યો નથી. આવી સ્થિતિમાં, ફરિયાદ પક્ષ માટે અરજદારના દોષારોપણનો ચુકાદો

મેળવવો અશક્ય બની જશે. વિધાનમંડળની એવી મનશા હોઈ શકે નહીં. તેથી, એમ.સી.ઓ.સી.એ. ની કલમ ૨૧(૪) નો અર્થ ચુકિતપૂર્ણ રીતે કરવો જોઈએ. તેનો એવો અર્થ કરવો જોઈએ કે જેથી અદાલત નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને દોષારોપણના ચુકાદા વચ્ચે તથા નીચલી અદાલતમાં ચર્ચા શરૂ થાય તે પહેલાં જ જામીન મંજૂર કરનાર આદેશ વચ્ચેનું નાજુક સંતુલન જાળવી શકે. તેવી જ રીતે, જામીન મળ્યા પછી તે ગુનો કરવાની શક્યતા વિષે પણ અદાલતે નોંધ કરવી પડશે. જોકે, ભવિષ્યમાં થનારો એવો ગુનો અધિનિયમ હેઠળનો જ ગુનો હોવો જોઈએ, અન્ય કોઈ ગુનો નહીં. કારણ કે આરોપીના ભવિષ્યના વર્તનની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે, અદાલતે આ બાબતના આ પાસાનો વિચાર અનિવાર્ય રીતે આરોપીના પૂર્વવૃત્ત, તેની વૃત્તિઓ અને તેણે ગુનો કર્યો હોવાનું જે રીતે અને જે ઢબે આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યું છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને કરવો જોઈએ.

૪૧. માનનીય એટર્ની જનરલે વર્ષ ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી એ દર્શાવવા પ્રયત્ન કર્યો કે ગુનાથી પ્રાપ્ત આવક સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહીમાં પુરાવાનો ભાર મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં આરોપિત વ્યક્તિ ઉપર હોય છે, અને અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિના કેસમાં, એટલે કે એવી વ્યક્તિ કે જેના વિરુદ્ધ એવો ગુનો આરોપિત ન હોય, અદાલત એવું અનુમાન કરી શકે છે કે આવી આવક મની લોન્ડરિંગમાં સંકળાયેલી છે. અધિનિયમની કલમ ૪૫ માત્ર અનુસૂચિના ભાગ એમાં દર્શાવેલા નિર્ધારિત ગુના અંગે જ કહે છે, જ્યારે કલમ ૨૪ મની લોન્ડરિંગના ગુના અંગે કહે છે અને મની લોન્ડરિંગના ગુનામાં ચલાવાયેલા

વ્યક્તિ વિરુદ્ધ અનુમાન ઊભું કરે છે. આ અનુમાનનો કલમ ૪૫માં ઉલ્લેખિત નિર્ધારિત ગુનાને કોઈ લાગુ પડતો નથી, અને તેથી ભારત સંઘના કેસને આગળ ધપાવી શકતું નથી.

૪૨. ત્યારબાદ વિદ્વાન એટર્ની જનરલે ગૌતમ કુન્ડુ (સુપ્રા) અને રોહિત ટંડન (સુપ્રા) ઉપર ભારે નિર્ભરતા મૂકી. ગૌતમ કુન્ડુ (સુપ્રા) એ સેબી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાને સંબંધિત ચુકાદો છે, જે અનુસૂચિત ગુનો છે, અને જેના અનુસરણમાં રોહિત ટંડન (સુપ્રા) માં નિર્ણય આપવામાં આવ્યો હતો. રોહિત ટંડન (સુપ્રા) માં, ખનવિલકર, જે., પીઠ માટે બોલતાં, સ્પષ્ટ કરે છે કે આ ચુકાદો ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ની બંધારણીય માન્યતા સાથે વ્યવહાર કરતો નથી. આ બંને ચુકાદાઓ આ આધારે આગળ વધે છે કે કલમ ૪૫ બંધારણીય રીતે માન્ય છે અને ત્યારબાદ તે કેસોના તથ્યો પર કલમ ૪૫ લાગુ કરે છે. તેથી, જ્યારે કલમ ૪૫ની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવામાં આવે છે ત્યારે આ ચુકાદાઓ વિશેષ સહાયક બનતા નથી.

૪૩. શ્રી રોહિતગીની વૈકલ્પિક દલીલ, એટલે કે, જો કલમ ૪૫ ને ૨૬ ન કરવામાં આવે, તો ગોરવ કથુરિયા વિ. યુનિયન ઓફ ઈરિડિયા માં દર્શાવેલી રીત પ્રમાણે ૨૦૧૨ના સુધારા અધિનિયમનું મર્યાદિત અર્થઘટન કરવું જોઈએ અને અન્ય, ૨૦૧૭ (૩૪૮) ઈ.એલ.ટી. ૨૪ (પી & એચ) અને આ અદાલત દ્વારા સ્પષ્ટપણે મંજૂર કરવામાં આવેલ હોવાથી, તે આ કેસોના તથ્યો પર લાગુ પડવો જ જોઈએ.

૪૪. ગોરવ કથુરિયા (પૂર્વોક્ત) માં, ૨૦૧૨ ના સુધારા અધિનિયમનું,

સુધારા દ્વારા હાંસલ કરવા ઇચ્છાયેલ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને, સંકુચિત અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું; એટલે કે, અનુસૂચિનો ભાગ બી અનુસૂચિનો ભાગ એ બનાવવામાં આવી રહ્યો છે, જેથી તેમાં સમાવિષ્ટ ગુનાઓ પર નાણાકીય મર્યાદાની જોગવાઈ લાગુ પડતી નથી. વડી અદાલતે આ નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો:

"૧૨.૨૦ કાનૂની જોગવાઈઓના અર્થઘટન અને ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ

કરવાની અદાલતની ફરજ અંગે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોના માર્ગદર્શન હેઠળ, અમે કોઈપણ સંકોચ વિના એવું ઠરાવીએ છીએ કે ૨૦૧૩ માં, અનુસૂચિના ભાગ બીને કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો અને તે હેઠળ આવતાં અનુસૂચિત ગુનાઓને માત્ર આ એકમાત્ર હેતુસર ભાગ એમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા કે તે ગુનાઓ સાથે સંકળાયેલા ગુનાની આવકના ધનશોધન બાબતે પી.એમ.એલ.એ. અમલમાં લાવવા માટે રૂપિયા ૩૦ લાખની નાણાકીય લઘુત્તમ મર્યાદાને દૂર કરી શકાય. અગાઉ ભાગ બીમાં સૂચિબદ્ધ આવા ગુનાઓના આરોપીઓ અંગે જામીન મંજૂર કરવા માટે કલમ ૪૫(૧) માં સમાયેલ પ્રતિબંધો લાગુ કરવાની સ્પષ્ટ મનશા સાથે કોઈ મૂળભૂત સુધારો પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યો ન હતો. તેથી, જામીન મંજૂર કરવામાં રહેલી ઢિંગણી મર્યાદાઓ આજે જે સ્વરૂપે કલમ ૪૫(૧) અસ્તિત્વમાં છે, તે કોઈ વ્યક્તિના સંબંધમાં લાગુ પડતી નથી

આવા ગુનાઓના આરોપી, જે અગાઉ ભાગ બીમાં સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યા હતા."

અનુવાદ ઉપલબ્ધ નથી.

·'આ મામલો આ અદાલત સમક્ષ યોગ્યતાનું પ્રમાણપત્ર મંજૂર કરવામાં આવતા આવ્યો .. વડી અદાલત દ્વારા સિક્કી, જે.; અને રમણા, જે., એ તેમના તારીખ ૧૨મી · ઓગસ્ટ, ૨૦૧૬ના આદેશ દ્વારા જણાવ્યું: . ૧ .

. ·'જોકે વડી અદાલતે અપીલ કરવાની પરવાનગી આપી છે, અમે વિદ્વાન વકીલને થોડો સમય સાંભળ્યા છે અને અમારો મત છે કે વડી અદાલતનો પડકારાયેલ ચુકાદો યોગ્ય છે. તેથી, આ અપીલ ફગાવી દેવામાં આવે છે."

વિદ્વાન એટોર્ની જનરલની ફરિયાદ એ છે કે આ કાર્ય ભારત સંઘને સાંભળ્યા વિના જ પ્રારંભિક તબક્કે જ કરવામાં આવ્યું હતું. તે જે હોય તે, અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે, ભલે પંજાબ વડી અદાલતનો ચુકાદો યોગ્ય જણાતો હોય, તો પણ આ પાસાને લઈને અમારે વધુ આગળ વિચારણા કરવાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે અમે ૨૦૦૨ના અધિનિયમની કલમ ૪૫ ને સંપૂર્ણરૂપે રદ કરી છે.

૪૫. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે જાહેર કરીએ છીએ કે મની લોન્ડરિંગ નિવારણ અધિનિયમ, ૨૦૦૨ ની કલમ ૪૫(૧), જ્યાં સુધી તે જામીન પર મુક્તિ માટે બે વધારાની શરતો લાદે છે, ત્યાં સુધી ભારતના

બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાથી અસંવિધાનિક છે. અમારી સમક્ષ રહેલા તે તમામ મુદ્દાઓ, જેમાં કલમ ૪૫ માં સમાવિષ્ટ દ્વિ-શરતોના અસ્તિત્વને કારણે જામીન નકારવામાં આવ્યા હતા, હવે જામીન નકારનાર સંબંધિત અદાલતો સમક્ષ પરત મોકલવામાં આવશે. આવા તમામ આદેશો રદ કરવામાં આવે છે, અને કલમ ૪૫ માં સમાવિષ્ટ દ્વિ-શરતોને ૨૦૦૨ના અધિનિયમ હેઠળ લાગુ કર્યા વિના, ગુણદોષના આધારે સુનાવણી કરવા માટે કેસો સંબંધિત અદાલતોને પરત મોકલવામાં આવે છે. વ્યક્તિઓ જેલમાં કષ્ટ ભોગવી રહ્યા છે અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે તે ધ્યાનમાં રાખીને, નવા નિર્ણય માટે આ તમામ મુદ્દાઓ સંબંધિત અદાલતો દ્વારા શક્ય તેટલા વહેલા હાથ ધરવામાં આવશે. તે મુજબ રિટ અરજીઓ અને અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

રિટ અરજીઓ અને અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો. – નિધિ જૈન

*This judgment has been translated using AI Tool  
– M/s. Hyperlink E-solutions Pvt. Ltd.*

---

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.